

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

SAĞLIK ÇALIŞANLARININ BİLGİSAYAR TEKNOLOJİSİNE KARŞI TUTUMLARI İLE TEKNOLOJİ ÖZ-YETERLİĞİ DÜZEYLERİNİN İŞGÜCÜ DEVRİNE ETKİSİ: GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ HASTANESİ ÖRNEĞİ

Dilek Taş, Fatmagül Turanlıgil

İŞVERENİN ALT İŞVERENİN İŞÇİLERİ ÜZERİNDEKİ KORUMA YÜKÜMLÜLÜĞÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Deniz Boz Eravcı

SANAL KAYTARMA ve DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER: BEŞ YILDIZLI KONAKLAMA İŞLETMESİNDE BİR UYGULAMA

İbrahim Çetintürk

TÜRKİYE'DE EKONOMİK ÖZGÜRLÜK DÜZEYİNİN EKONOMİK BÜYÜME VE DOĞRUDAN YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASINA YÖNELİK BİR ANALİZ

Esra N. Kılıcı, Adil Akıncı

TRANSİT GÖÇ VE TÜRKİYE

Yener Şişman, Bora Balun

TÜRKİYE İLE AVRUPA BİRLİĞİ ÜYESİ 10 EKONOMİNİN ARGE-BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ

İsmail Tolga Kaya, Muhterem Çağdaş Abay

ISSN: 2687-184X

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER
FAKÜLTESİ DERGİSİ

JOURNAL OF ANADOLU UNIVERSITY FACULTY OF
ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt/Volume: 21 Sayı/Number: 2

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

JOURNAL OF ANADOLU UNIVERSITY FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Sahibi: Anadolu Üniversitesi Adına Rektör V. Prof. Dr. Ali Savaş Koparal
Owner: On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Ali Savaş Koparal

Yayın Yönetmeni (Sorumlu Müdür)/ Publications Director: Metin COŞKUN

Dizgi/Typest: Ayşegül AKÇA – Süleyman KASAL

Kapak Tasarım/Cover Design: Furkan ÇINAR

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSADI VE İDARI BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
JOURNAL OF ANADOLU UNIVERSITY FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE
SCIENCES

Editör/Editor: Prof. Dr. Metin COŞKUN
Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26470 Eskişehir – Türkiye
Tel/Phone: +90 222 335 05 80 – Dahili/Ext: 3278
e-posta/e-mail: metincoskun@anadolu.edu.tr

Editör Yardımcıları/Associate Editor
Arş. Gör. Ayşegül AKÇA
Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26470 Eskişehir – Türkiye
Tel/Phone: +90 222 335 05 80 – Dahili/Ext: 3360
e-posta/e-mail: aysegulsahin@anadolu.edu.tr

Editör Yardımcıları/Associate Editor
Arş. Gör. Süleyman KASAL
Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26470 Eskişehir – Türkiye
Tel/Phone: +90 222 335 05 80 – Dahili/Ext: 3289
e-posta/e-mail: skasal@anadolu.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mehmet BAŞAR
Prof. Dr. Muharrem AFŞAR
Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU
Prof. Dr. Mustafa Erkan ÜYÜMEZ
Doç. Dr. Ethem ESEN
Doç. Dr. Bengül Gülümser KAYTANCI
Dr. Öğr. Üyesi Sezen ULUDAĞ

DANIŐMA KURULU

Prof.Dr.Birgöl ÇİFTÇİ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof.Dr.Cem SAATÇIOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.Çiğdem KIREL	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Erinç YELDAN	Bilkent Üniversitesi
Prof.Dr.Erol KUTLU	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Erol TAYMAZ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof.Dr.Gülfidan BARIŐ	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Güneő ZEYTİNOĞLU	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.İbrahim Cemil ULUKAN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Hasan Hüseyin BAYRAKLI	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof.Dr.İbrahim KIRCAOVA	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof.Dr.İlyas ŐIKLAR	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.İsa SAĞBAŐ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof.Dr.Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Mine OYMAN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Mustafa Erkan ÜYÜMEZ	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Nejat DOĞAN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Nesrin ALPTEKİN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Nurhan AYDIN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Özcan DAĞDEMİR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr.Özgür TONUS	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Özlem ZEYBEK İŐİŐİÇOK	Uludağ Üniversitesi
Prof.Dr.Recep PEKDEMİR	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.Süleyman SÖZEN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Őebnem TOSUNOĞLU	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Őehamet BÜLBÜL	Marmara Üniversitesi
Prof.Dr.Uğur YOZGAT	İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof.Dr.Verda CANBEY ÖZGÜLER	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Yılmaz ÜRPER	Anadolu Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

SAĞLIK ÇALIŞANLARININ BİLGİSAYAR TEKNOLOJİSİNE KARŞI TUTUMLARI İLE TEKNOLOJİ ÖZ-YETERLİĞİ DÜZEYLERİNİN İŞGÜCÜ DEVRİNE ETKİSİ: GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ HASTANESİ ÖRNEĞİ

Dilek TAŞ-Fatmagül TURANLIGİL

İŞVERENİN ALT İŞVERENİN İŞÇİLERİ ÜZERİNDEKİ KORUMA YÜKÜMLÜLÜĞÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Deniz BOZ ERAVCI

SANAL KAYTARMA ve DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER: BEŞ YILDIZLI KONAKLAMA İŞLETMESİNDE BİR UYGULAMA

İbrahim ÇETİNTÜRK

TÜRKİYE'DE EKONOMİK ÖZGÜRLÜK DÜZEYİNİN EKONOMİK BÜYÜME VE DOĞRUDAN YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASINA YÖNELİK BİR ANALİZ

Esra N. KILCI-Adil AKINCI

TRANSİT GÖÇ VE TÜRKİYE

Yener ŞİŞMAN-Bora BALUN

TÜRKİYE İLE AVRUPA BİRLİĞİ ÜYESİ 10 EKONOMİNİN ARGE-BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ

İsmail Tolga KAYA-Muhterem Çağdaş ABAY

<u>SAYFA</u>
1-17
19-34
35-46
47-59
61-79
81-95

SAĞLIK ÇALIŞANLARININ BİLGİSAYAR TEKNOLOJİSİNE KARŞI TUTUMLARI İLE TEKNOLOJİ ÖZ-YETERLİĞİ DÜZEYLERİNİN İŞGÜCÜ DEVRİNE ETKİSİ: GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ HASTANESİ ÖRNEĞİ¹

Dilek Taş²
Doç. Dr. Fatmagül Turanlıgil³

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

- ❖ Teknofobi,
- ❖ İşgücü Devri,
- ❖ Öz-yeterlik,
- ❖ Sağlık Çalışanları

Gaziantep ilinde yer alan Gaziantep Üniversitesine bağlı Şahinbey Uygulama ve Araştırma Hastanesinde görev yapan sağlık personelinin bilgisayar teknolojisine karşı tutumları ile öz yeterliliklerinin, iş devri üzerinde etkilerini belirlemek ve sonuçlar doğrultusunda öneriler geliştirmek amacıyla planlanmış olan bu araştırma, 262 hastane personelinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı, öncelikle teknolojinin sağlık personeli üzerinde yarattığı psikolojik etkileri irdelemektir. Bununla birlikte; bu psikolojik etkiler sonucunda, söz konusu personelin teknolojik değişimlere uyum gösterememesi nedeniyle işten ayrılma isteği şeklinde bir tutum oluşturup oluşturmadığını incelemek ve bu durumun öz yeterlilikle aşılıp aşılamayacağını belirlemek de hedeflenmiştir. Sonuç olarak; personelin bilgisayar teknolojisine karşı tutumlarının genel olarak olumlu olduğu tespit edilmiş ve öz yeterlilik algısı yüksek olan personelde teknoloji korkusunun daha az olduğu görülmüştür. Teknofobinin iş devrine etkisinin ise farklı boyutlarda olduğu belirlenmiştir.

THE EFFECT OF THE HEALTH PROFESSIONALS ATTITUDES TO TECHNOLOGY AND THE TECHNOLOGY SELF-EFFICACY LEVELS ON TURNOVER: THE CASE OF GAZİANTEP UNIVERSITY FACULTY OF MEDICINE HOSPITAL

Dilek Taş
Assoc. Prof. Dr. Fatmagül Turanlıgil

ABSTRACT

This study was carried out to determine the effects of the attitudes and self-efficacy towards technology of the health personnel working in the Şahinbey Training and Research Hospital in Gaziantep province on the turnover. This research, which was planned in order to develop suggestions in line with the results, was realized with the participation of 262 hospital staff. The aim of this research is inquiring the psychological impacts which primarily technology creates on health staff. In addition to that, interrogating whether health staff develop an attitude in the form willingness to quit the job as a result of inadaptability to technological changes by way of these psychological impacts and interrogating whether this situation could be coped with self-efficacy have been aimed at. As for conclusion, it has been determined that the attitudes of health staff about computer technology is positive in general and it has been seen that the fear for technology is less in health staff whose perception of self-efficacy is high. It has been determined that the impact of technophobia on work cycle has different dimensi

Keywords:

- ❖ Technophobia,
- ❖ Turnover,
- ❖ Self-efficacy,
- ❖ Health Professionals

¹ Bu çalışma Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Ferit Serkan Öngel danışmanlığında Dilek Taş tarafından "Çalışanların Demografik Özelliklerinin Teknofobi ve Özyeterlilikle İlişkisi: Gaziantep Üniversitesi Şahinbey Uygulama ve Araştırma Hastanesi Örneği" ismiyle tamamlanarak 29.11.2017 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Gaziantep Üniversitesi, Nurdağı Meslek Yüksekokulu, berzan_cennet@hotmail.com

³ Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, fctinelakalin@gmail.com

1.GİRİŞ

Sanayi devrimi ile işgücü alanında yaşanan önemli değişimlerden biri, üretimin emek-yoğundan teknoloji odaklı seri üretim formuna dönüşmesidir. Bu durum, fabrikalarda emek gücü yerine makinelerin kullanılmasına yol açmıştır. Bir başka deyişle, insan emeğine gereksinimin görece azalması, işsizlik sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Teknolojik yeniliklerin getirdiği bu sorun 19. yüzyılda teknoloji karşıtlığı şeklinde bir akımın doğmasına neden olmuştur. “Luddizm” adı verilen bu akım 1758 yılında İngiltere’de işçilerin makineleri parçalamalarıyla başlamıştır (Orhan ve Savuk, 2014; Costinot ve Werning, 2018). Esas itibarıyla bu karşı çıkış, teknolojiye değil, teknolojinin yarattığı işsizlik sorununa karşı bir direniştir. Yine de bu direnişe karşı Sanayi Devri’nde önemli değişimler yaşanmış ve bilim adamlarının fizik ve kimyada yaptığı buluşlar makinelere aktırılmıştır. Makinenin ve kitle üretiminin egemen olduğu bir ekonomik düzene geçiş olmuştur (Özdemir, 2014).

Sanayi devrimi ile başlayan sürecin bir çıktısı olan ve hayatın her alanına yayılan teknolojik gelişmeye karşı ilk tepki olarak değerlendirilebileceğimiz direnç, teknolojik yeniliklere her zaman olumlu yaklaşmadığını göstermektedir. Yeni teknolojileri etkin ya da olumlu bir biçimde kullanamayanlarda derin bir paranoya veya teknolojinin kullanılması ve benimsenmemesi korkusu gelişebilmektedir (Heidegger, 1997). Teknolojide yaşanan bu değişimlerin artan bir ivmede devam etmesi teknoloji ve insan arasında uyum sorunu ortaya çıkarmıştır. Bireyin yaşamına doğrudan dahil olan ve seçme konusunda inisiyatif kullanmayı zorunlu kılan teknolojik yapının insanlarda psikolojik tepkilere yol açması doğal görünmektedir. Bu tepkiler genellikle bireyin teknolojiye uyum sağlayamaması durumunda ortaya çıkmaktadır (Gürcan-Namlu, 2002). Teknolojiyle uyumun yakalanamaması durumu, bireylerin iş, sosyal ve özel yaşamları üzerinde psikolojik etkiler yaratabilmekte, bu etkiler ise bireylerin teknolojiye korku, endişe ve kaygı ile yaklaşmasına neden olabilmektedir. Bu durum literatürde “Teknofobi” kavramı ile açıklanmaktadır.

Teknofobi kavramı; bilgisayar ve bilgisayarla ilgili teknolojiyle olan mevcut veya gelecekteki etkileşimler konusunda duyulan endişe; bilgisayarlara karşı olumsuz tutum, bunların işleyişi ve toplumsal etkisi konusundaki belirli olumsuz düşünceler şeklinde tanımlanmaktadır (Hogan, 2005; Osiceanua, 2015). Teknofobi yaşayanların teknoloji ile temastan kaçınmak için ellerinden geleni yapmaları, teknofobinin nedenlerinin ve başka değişkenlerle olan ilişkilerinin anlaşılmasını gerekli kılmaktadır (Sami ve Pangannaiah, 2006; Khasawneh, 2018).

Tüketici beklentilerinin çeşitlenmesi ve çalışma hayatında yaşanan değişimler, işletmelerin birtakım belirsizliklerle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bunu çözmek amacıyla işletmeler, teknolojiye faydalanarak, örgütsel amaç ve hedeflerine daha etkin ve verimli şekilde ulaşmaya çalışmaktadırlar. Teknoloji, örgütlerin rekabet etmede yaşadıkları sorunları aşma konusunda önemli bir güç kaynağı olabilmektedir (Bunge, 2018). Teknolojinin sağladığı rekabet avantajı örgütler açısından vazgeçilmez bir güç olmakla birlikte, örgüt içinde de bir değişimin yaşanmasına yol açmaktadır (Demir ve Oktan, 2009). Bu nedenle, rekabetin vazgeçilmez unsurlarından olan teknoloji, örgütün yapısının ve yönetim felsefesinin değişimine neden olmakta (Liker vd.,1999) ve bu değişim olgusu, çalışanlar üzerinde korku yaratmaktadır (Özkan, 2004). Özellikle, değişimin çalışanlar açısından belirsizlik yaratması ve sonuçlarının bilinmemesi, onu bir tehdit olarak algılamalarına ve değişimden kaçınmalarına neden olmaktadır (Varoğlu, 2009). Değişimin çalışanlarda yarattığı bir diğer korku da yeni bir iş ile ilgili iş performansları konusundaki belirsizliklerdir (Baker, 1989). Belirsizlikler nedeniyle çalışanlar için güvensizlik ortamı yaratan değişim, ekonomik ve sosyal kayıplar anlamına gelmektedir. Yeni bilgi ve beceriler kazanmak, zihinsel ve fiziksel olarak da ek bir gayret gerektirdiğinden, bu durum huzursuzluk yaratabilmektedir. Bu tür nedenler, değişime karşı bir direncin oluşmasına yol açabilmektedir. Özellikle istihdamın devamlılığını yok edeceği korkusu, teknolojik değişimlere karşı yaygın bir direnç yaratabilmektedir. Sonuç olarak bu direncin, örgütsel süreçlerde yararlanılan yeni teknolojilerin; uygulanmasında yeni yetenekler gerektirmesi,

çalışanlar üzerinde güvensizlik duygusu oluşturmaları ve işten çıkarılma korkusu yaratması gibi nedenlerden kaynaklandığı söylenebilir (Tunçer, 2013).

Çalışanların neden gönüllü olarak işlerini bıraktıkları sorusu, araştırmacıların çok uzun yıllardır ilgisini çekmektedir (Hom vd., 2017). Organizasyonların işleyişi ve sürdürülebilirliği üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, çalışanların işten ayrılma nedenlerini anlamaya yönelik araştırmaların, akademisyenler ve uygulayıcılar için önemli bir konu olmaya devam etmesi şaşırtıcı değildir (Holtom vd., 2008; Hom vd., 2012). İşgücü devrinin maliyeti yüksektir. Yapılan çalışmalar, organizasyonların genellikle; bir çalışanın yerine yenisini almak, seçmek ve eğitmek için yıllık ortalama çalışan ücretinin %200' ünden fazla bir maliyetle karşı karşıya kaldığını göstermektedir (Allen vd., 2010). Örgütsel bilgi ve sosyal sermaye kaybı (Dess ve Shaw, 2001), azalan müşteri memnuniyeti (McElroy vd., 2001) veya devir bulaşıcılığı (Felps vd., 2009) gibi soyut maliyetler de bu bağlamda kayda değer görülmektedir. Kısacası işgücü devrinin, sosyal sermaye tükenmesi ve operasyonel aksaklıklar nedeniyle işletmeler için önemli zararlara yol açacağı kabul edilmektedir. Dolayısıyla, sebebi ne olursa olsun işgücü devri, örgütsel performansı olumsuz yönde etkileyecektir. Bu bakımdan işletmelerde işgücü devrinin incelenmesi, hangi değişkenlerden nasıl etkilendiğinin belirlenmesi büyük önem arz etmektedir (Hancock vd., 2013; Shaw, 2011).

Örgütler, teknolojik gelişmelere ayak uydurmaya çalışsalar da bunları yöneten insan unsuru olduğu için örgütlerin varlıklarını sürdürmeleri, bünyelerindeki çalışanlardan sağladıkları maksimum faydaya bağlıdır (Demirkıran ve Erdem, 2014). Bu nedenle çalışanların işten ayrılmaları önemli bir sorun ve araştırma konusu olmaktadır. Bu çalışmayla teknofobinin çalışanların işten ayrılmalarına neden olup olmadığı araştırılmaktadır. Ayrıca bu durumun giderilmesinde öz yeterliğin rollerine de araştırma kapsamında yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Teknoloji Kavramı

Teknoloji; Yunanca, tekhne (sanat, zanaat) ve logos (bilgi, söz, sözcük) sözcüklerinden oluşmaktadır. Antik Yunanda "bilgiden gelen zanaat" anlamındayken zamanla "bilimsel araştırmalardan elde edilen somut ve yararlı sonuçlar ve bunlara ilişkin araç, yöntem ve süreçlerin bütünü" olarak anlam kazanmaya başlamıştır (Yörükoğulları vd., 2013).

Teknoloji ile insan bir bütün olarak görülmekte ve insanlığın var oluşuyla beraber teknolojinin ortaya çıktığı kabul edilmektedir. İnsanların, ilkel hayattan tarım toplumuna geçmesiyle değişen yaşam tarzlarının ihtiyaçları da değişmiştir. Bu gelişimin en hızlı olduğu dönem Sanayi Devrimidir ve bu devrim insanlık tarihinin dönüm noktalarından biri olarak görülmektedir (Küçükcalay, 1997).

Teknolojik imkanların üretim süreçlerinde kullanılması ile birlikte Sanayi Devrimi önemli bir güce sahip olmuştur. Sanayileşme ile birlikte, kullanılan teknolojinin yol açtığı yüksek üretim kapasitesi; çalışma ilişkilerini, insan makine etkileşimini, köklü bir biçimde değiştirmiştir. Artan üretim kapasitesiyle birlikte işgücü arzında da çok yoğun yükselişler yaşanmıştır. İşgücü talebindeki artış, kırsaldan kentlere göçü hızlandırmış ve çalışanlar eğitimden, sağlıktan kısaca temel yaşam olanaklarından yoksun bir biçimde -o zamana göre- çok yüksek kapasite ile ve teknolojilerle üretim yapan makinelerle tanışmışlardır. Özellikle çalışanlar uzun mesai saatleri ve güç çalışma koşullarına maruz kalmış ve çocuk yaşta işçiler ağır işlerde çalıştırılmıştır (Güzel, 2014). Bu durum çalışanlar üzerinde korku ve endişe yaratmış ve teknolojiye karşı bir direnç başlamıştır (Bülbül ve Özbay, 2007). İlk yıllarda bir tepki olarak bazı işyerlerinde doküma makineleri imha edilmiş, daha sonraki yıllarda bu yıkımlar giderek yaygınlaşmıştır. Teknolojiye karşı gösterilen bu tepkiler luddist hareket olarak isimlendirilmektedir. Harekete ismini veren ise Ned Ludd'dur (Uslu, 2015). Luddizm adıyla makinelerin kırılma hareketi, sanayileşmenin ilk dönemlerinde protesto amacıyla tercih edilen bir yöntem olmuştur (Orhan

ve Savuk, 2014). Ayrıca I. ve II. Dünya Savaşlarında teknolojinin silah sanayisinde kullanılması ile çevresel sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda teknolojinin insana ve doğaya sanıldığından çok daha fazla zararı olabileceği anlaşılmış ve teknolojik üretim yapmanın, her zaman insan yararına olmadığı düşüncesi ortaya çıkmıştır (Aksoy, 2003). Bu gelişmeler neticesinde, ilk olarak Jean Jacques Rousseau tarafından dile getirilmiş olan teknolojik gelişmelere duyulan kaygılar artmıştır. Ona göre insanlar teknolojinin yaratmış olduğu ilerlemelere rağmen başarısız, mutsuz ve kaygı içerisindedir (Saçlı, 2009). Heidegger (1997), daha ileri giderek teknolojiyi tamamen reddetmiş ve teknolojinin insan yaşamını yok ettiğini ileri sürmüştür. Bunalımın nedeni olarak insan-çevre merkezli bir üretim anlayışından çok, üretim-tüketim merkezli ve sömürücü bir anlayışın giderek yaygın bir hal almasını göstermiştir.

2.2. Teknofobi

Literatürde, teknolojiye duyulan korku teknofobi olarak tanımlanmıştır. Brosnan (1998), kaygı ve olumsuz yaklaşımlar gibi psikolojik faktörlerin, konuyla ilgili kişileri yeni teknolojileri kullanmaktan alıkoyabileceğine dikkat çekmiştir. Jay (1981) bunu bilgisayar fobisi olarak tanımlamış ve bu durumu “bilgisayarlardan söz etmeye hatta bilgisayarları düşünmeye karşı direnç, bilgisayarlara karşı korku veya kaygı, bilgisayarlar hakkında düşmanca veya saldırgan düşünceler” olarak ifade etmiştir (Akt.Gilbert vd., 2003).

Teknofobiye ilişkin literatürde birçok tanım yapılmıştır. Market (1993), teknofobiyi; teknoloji, bilim veya bu disiplinlerle ilgili değişikliklerin neden olduğu korku olarak tanımlamıştır (Akt.Market, 1996). Brosnan (1998) teknofobiyi genel bir kavram olarak bilgisayar kaygısı ve olumsuz tutumların birleşimi şeklinde ele almıştır (Akt.Sarja, 2015). Rosen ve Weil (1995) ise teknofobiyi; bireylerin teknolojiye karşı gösterdiği tutum ve davranış olarak ifade ederken aynı zamanda “bilgisayarlı teknolojilere veya bu teknolojilerle ilintili örgütsel faaliyetler sonucunda bireylerin sosyal hayata yönelik negatif tutumlar içinde olması” şeklinde tanımlamıştır.

Literatürde teknofobik kişiliklerin neden görüldüğüne yönelik birçok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri, İngiltere Bath Üniversitesinde 2010 yılında yapılan araştırmadır. Brosnan vd. (2010) tarafından yayınlanan bu araştırma; teknofobinin anne karnındayken oluştuğunu, salgılanan testosteron hormonunun düzeyine göre belirlendiğini ve bu hormonun az ya da çok salgılanmasının kişilerin gelecekteki yeni teknolojilere karşı tutumlarının nasıl şekilleneceğinin göstergesi olduğunu iddia etmektedir (Akt. Uslu ve diğerleri, 2012). Ayrıca yaş, cinsiyet, bilgisayar kullanım düzeyleri ile ilgili durumlar da araştırılmıştır. Çalışmaların sonucunda yaşlılar ve kadınların daha teknofobik olduğu, özellikle kadınlarda bu durumun daha fazla görüldüğü belirlenmiştir. Bunun nedeni olarak, üretilen teknolojilerin erkeklere yönelik olduğu için kadınların başarılı ve etkili kullanamayacakları şeklinde temellendirilmesi gösterilmektedir (Göker, 2007).

Literatür incelendiğinde; sosyal bir varlık olan insanın, teknolojik değişiklikler karşısında iş hayatı ve sosyal yaşamının etkilenip etkilenmediğinin ve bu durumun öz yeterlilikle aşılabileceğinin da araştırıldığı görülmektedir.

2.3. Öz yeterlilik

Günümüz teknolojisinde meydana gelen hızlı değişimler nedeniyle, bu değişimlere ayak uydurabilecek bilgi ve becerilere sahip, teknolojiyi kullanabilen ve kendi kendine öğrenen bireylere ihtiyaç duyulmaktadır (Akkoyunlu ve Kurbanoglu, 2003). Bireylerin teknolojik alandaki gelişmeleri takip etmeleri ve teknolojik ürünleri kullanabilmeleri, bilgisayar öz yeterlilik (self-efficacy) algıları ile ilişkilendirilebilmektedir (Hark Söylemez ve Oral, 2013).

İnsanların teknoloji ile olan ilişkisi bilgisayar öz yeterlilik algısı olarak incelenmiştir. Bilgisayar öz yeterlilik algısı Khorrami-Arani'ye (2001) göre, bireyin bilgisayar kullanma konusundaki muhakeme yeteneğidir. Lopez ve Manson (1997) ise bilgisayar öz yeterliliğinin, algılanan fayda ve çevresel etkilerin düzenlendiği bir çevrede bilgi sistemlerinden yararlanmada önemli bir faktör olduğunu ifade etmişlerdir.

Bandura (1997) öz yeterliliği “bireyin, belli bir performansı göstermek için gerekli etkinlikleri organize edip, başarılı olarak yapma kapasitesi hakkında kendine ilişkin yargısı” olarak tanımlamaktadır.

3. METODOLOJİ

3.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada teknofobinin etkileri ve boyutları incelenerek, işgücü devri ve öz yeterlilik kavramlarıyla olan ilişkileri saptanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda çalışma; teknofobi düzeylerinin işgücü devri üzerine etkisi bulunup bulunmadığını araştırmak ve varsa bu durumun öz yeterlilik algısıyla aşılıp aşılmayacağı yönünde sonuçlar elde etmek amaçları üzerine tasarlanmıştır.

3.2. Çalışmanın Evreni, Örneklem Seçme Yöntemi ve Kısıtlılıkları

Çalışmanın evrenini Gaziantep ili sağlık sektöründe çalışan personel oluşturmaktadır. Sağlık sektörünün seçilmesinin nedeni, sektörde teknolojik yeniliklerin sürekli ve hızlı bir biçimde gerçekleşerek sağlık hizmeti sunan işletmelere yansımadır.

Çalışma sırasında Gaziantep ilinde bulunan özel ve kamuya ait tüm sağlık kurumları ile görüşülmüş, ancak etik kurallar gerekçe gösterilerek biri hariç diğer kurumların hiçbiri araştırmaya katılmak istememiştir. Bu nedenle; çalışmanın uygulama alanı Gaziantep Üniversitesi'ne bağlı Şahinbey Uygulama ve Araştırma Hastanesi olmuştur.

Araştırma kapsamında hedef kütle olarak söz konusu hastanenin sağlık çalışanları (610 kişi)

1. Teknolojiyi Benimseme (19, 20, 22, 23, 24, 25, No.lu maddeler)
2. Teknoloji ve Gelişme (15, 17, 18, 32 No.lu maddeler)
3. Teknolojiyi İzleme (6, 8, 10, 11, 13 No.lu maddeler)
4. Teknoloji ve Yönetim (5,7, 9 No.lu maddeler)
5. Teknoloji Korkusu (14, 16, 30, 31 No.lu maddeler)
6. Teknoloji ve İnternet (12, 21, 27 No.lu maddeler)
7. Teknolojiye Güven (26, 28, 29 No.lu maddeler)
8. Teknoloji ve Karamsarlık (1, 3 No.lu maddeler)
9. Teknoloji Kullanımı (2, 4 No.lu maddeler) olmak üzere dokuz boyuttan oluşmaktadır.

Ölçekte yer alan 1, 3, 5, 9, 14, 16, 18, 22, 23, 25, 27, 30, 31 No.lu maddeler ters puanlanmıştır.

belirlenmiş olup, çalışanların gönüllü katılımı esas alınmıştır. Böylece teknofobi ve öz yeterlilik düzeyleri ile işgücü devri arasındaki etkileşime dair veri elde edilebilmesi amacıyla, buradaki sağlık çalışanlarına (doktor, hemşire, teknisyen, sağlık memuru ve diğer) yönelik bir anket çalışması yapılmıştır. Tüm çalışanlara anket formu dağıtılmış, ancak hastanedeki yoğun iş temposu vb. nedenlerle 263 sağlık çalışanı ile görüşme gerçekleştirilebilmiştir. Anketin cevaplama oranı $263/610 = 0,43$ 'tür. Bu cevaplama oranı literatürde kabul gören asgari cevaplama oranı olan %20'nin üzerindedir. Ayrıca araştırmanın yapılması için 'Klinik Araştırmalar Etik Kurulu Kararı' alınmıştır.

3.3. Çalışmanın Yöntemi

Araştırma; Gaziantep Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne ait Şahinbey Araştırma ve Uygulama Hastanesi'ndeki tüm sağlık çalışanlarının (doktor, hemşire, teknisyen, sağlık memuru ve diğer) teknolojiye karşı tutumlarını ve teknoloji öz yeterliliği düzeylerini belirlemek, aralarındaki ilişkileri incelemek ve işgücü devrine etkilerini ortaya koyabilmek amacıyla planlanmış nicel bir çalışmadır.

Sağlık çalışanlarının teknolojiye karşı tutumlarını ölçmek için Altun (2002) tarafından geliştirilmiş olan 'Teknolojiye Karşı Tutum' (TKT) ölçeği (Akt. Kısa, 2005) kullanılmıştır. Söz konusu ölçeğin güvenirlik incelemesi kapsamında iç tutarlılığının iyi düzeyde olduğu (Cronbach'ın Alfa katsayısı = 0,89) görülmüştür.

Ölçek beşli likert tipinde olup (Kesinlikle katılmıyorum 5, Katılıyorum 4, Kararsızım 3, Katılmıyorum 2, Kesinlikle Katılmıyorum 1) 37 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin boyutları aşağıda sıralanmıştır.

Araştırma kapsamında incelenen diğer bir değişken olan teknoloji öz yeterliliğine ilişkin veri, Aşkar ve Umay tarafından 2001 yılında geliştirilmiş olan 18 maddelik "Bilgisayara İlişkin Öz yeterlilik Algısı Ölçeği" (BiÖA) (Akt. Yılmaz vd. 2006) kullanılarak toplanmıştır. Ayrıca verilerin toplanmasında, literatür taraması sonucunda geliştirilen sosyo-demografik özelliklere ilişkin 13 ve iş devrini ölçmek için hazırlanan 3 sorudan yararlanılmıştır.

Çalışmanın katılımcılarına uygulanan anket formundan elde edilen verilerin analizinde SPSS 24 paket programı kullanılmıştır. Katılımcıların demografik bilgileri ile ilgili bulgular için frekans analizi uygulanmıştır. TKT ve TKT alt boyutlarının BiÖA düzeyi ile ilişkilerini incelemek için Çoklu

Regresyon Analizi uygulanmıştır. Bununla birlikte ilişki yönü ve derecesi Pearson Momentler Çarpımı korelasyon katsayısı ile değerlendirilmiştir. Araştırma katılımcılarının Teknolojiye Karşı Tutumlarının ve Bilgisayara İlişkin Öz yeterlilik düzeylerinin işgücü devriyle ilişkisini araştırmak üzere Bağımsız Örneklem T-Testi'nden yararlanılmış ve ikiden fazla seçeneğe sahip değişkenler de ANOVA (Tek yönlü Varyans Analizi) ile tespit edilmiştir. Verilerin analizi neticesinde elde edilen sonuçlar tablolar halinde sunulmuş olup, çalışma kapsamında yapılan istatistik analizler %95 güvenirlik düzeyinde gerçekleştirilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Tanımlayıcı Bulgular

Hastanedeki sağlık çalışanlarının bazı sosyo-demografik özelliklerine ilişkin elde edilen bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Araştırma Kapsamındaki Sağlık Çalışanlarının Bazı Sosyo-Demografik Özellikleri

Özellikler	Grup	N	%
Yaş	18-24 yaş	38	14,4
	25-31 yaş	136	51,7
	32-38 yaş	59	22,4
	39-45 yaş	19	7,2
	46-51 yaş	7	2,7
	52-56 yaş	2	0,8
	57-61 yaş	1	0,4
	62-66 yaş	1	0,4
Meslek	Doktor (Uzman – Pratisyen)	91	34,6
	Dış Hekimi	7	2,7
	Eczacı	3	1,1
	Yüksek Hemşire	10	3,8
	Hemşire – Ebe	48	18,3
	Sağlık Memuru	11	4,2
	Teknisyen	49	18,6
	Diğer	44	16,7
Cinsiyet	Kadın	122	46,4
	Erkek	141	53,6
Medeni durum	Evli	119	45,2
	Bekar	144	54,8
Sağlık sektöründe çalışma yılı	0-5 yıl	131	49,8
	6-11 yıl	72	27,4

	12- 17 yıl	42	16
	18-24 yıl	12	4,6
	25+ yıl	6	2,3
Eğitim durumu	Lise ve Dengi Okul	28	10,6
	Ön Lisans	49	18,6
	Lisans	106	40,3
	Yüksek Lisans	50	19
	Doktora	30	11,4

N: 263

Sağlık çalışanlarının yaşlarına göre dağılımı incelendiğinde; %14,8'nin (38 kişi) 18-24 yaş, %51,7'nin (136 kişi) 25-31 yaş, %22,4'nün (59 kişi) 32-38 yaş, %7'sinin (19 kişi) 39-45 yaş, %2,7'sinin (7 kişi) 46-51 yaş, %0,8'nin (2 kişi) 52-56 yaş, %0,4'nün (1 kişi) 57-61 yaş, %0,4'nün (1 kişi) 62-66 yaşlarda olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının %34,6'sı (91 kişi) Doktor, %2,7'si (7 kişi) Diş Hekimi, %1,1'i Eczacı, %3,8'i (10 kişi) Yüksek Hemşire, %18,3 (48 kişi) Hemşire-Ebe, %4,2'si (11 kişi) Sağlık Memuru, %18,6'sı (49 kişi) Teknisyen, %16,7'si (44 kişi) diğer meslek kollarına mensuptur.

Sağlık çalışanları cinsiyete göre incelendiğinde; %46,4'ü (122) kadın, %53,6'sı erkek olduğu tespit edilmiştir.

Sağlık çalışanlarının medeni durumlarına göre dağılımları incelendiğinde; %45,2'sinin (119

kişi) evli, %54,8'nin (144 kişi) bekar olduğu saptanmıştır.

Sağlık çalışanlarının mezuniyetlerine göre dağılımı incelendiğinde; %10,6'sının (28 kişi) lise ve dengi okul, %18,6'sı (49 kişi) ön lisans, %40,3'nün (106 kişi) lisans, %19'nun (50 kişi) yüksek lisans, %11,4'nün (30 kişi) doktora düzeyinde eğitilmiş oldukları saptanmıştır.

Sağlık çalışanlarının sağlık sektöründe çalışma yıllarına göre dağılımı incelendiğinde; %49,8'i (131 kişi) 0-5 yıl, %27,4'nün (72 kişi) 6-11 yıl, %16,0'nun (42 kişi) 12-17 yıl, %4,6'sının (12 kişi) 18-24 yıl, %2,3'nün (6 kişi) 25 ve üzeri yıl çalıştığı belirlenmiştir.

Sağlık çalışanlarının teknoloji öz yeterliliğine ilişkin bilgisayar kullanım yılı ve kullanım sıklığı ile ilgili elde edilen veriler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Sağlık Çalışanlarının Bilgisayar Kullanım Yılları ve Kullanım Sıklığına Göre Dağılımı

Özellik	Grup	N	%
Bilgisayar kullanımı	1-2 yıl	7	2,7
	3-4 yıl	6	2,3
	5-6 yıl	25	9,5
	7-8 yıl	57	21,7
	9 yıl ve üstü	168	63,9
	Her gün	185	70,3
Bilgisayar kullanım sıklığı	Haftada birkaç gün	60	22,8
	Ayda birkaç gün	16	6,1
	Hiç	2	0,8

Sağlık çalışanlarının bilgisayar kullanım yılları ve kullanım sıklığına göre dağılımı incelendiğinde; %2,7'si (7 kişi) 1-2 yıl, %2,3'ü (6 kişi) 3-4 yıl, %9,5 (25 kişi) 5-6 yıl %21,7'si 7-8 yıl, %63,9'u (168 kişi) 9 ve üzeri yıl bilgisayar kullandıkları tespit edilmiştir. Ayrıca bilgisayar kullanım sıklığına bakıldığında; %70,3 (185 kişi) her gün, %22,8'i (60

kişi) haftada birkaç gün, %6,1'i (16 kişi) ayda birkaç gün, %0,8'i (2 kişi) hiç bilgisayar kullanmadıkları saptanmıştır.

Ayrıca sağlık çalışanlarının bilgisayar kullanım sıklığı ile bilgisayar kullanım yılı ilişkisi incelenmiş olup, sonuçlar Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3: Sağlık Çalışanlarının Bilgisayar Kullanım Sıklığı ile Bilgisayar Kullanım Yılı İlişkisi

			Bilgisayar kullanım sıklığınız nedir?				Toplam	χ^2	p
			Her gün	Haftada birkaç gün	Ayda birkaç gün	Hiç			
Kaç yıldır bilgisayar kullanıyorsunuz?	1-2 yıl	n	3	2	1	1	7	53,121	0,000
		%	42,9%	28,6%	14,3%	14,3%	100,0%		
	3-4 yıl	n	3	3	0	0	6		
		%	50,0%	50,0%	0,0%	0,0%	100,0%		
	5-6 yıl	n	14	10	1	0	25		
		%	56,0%	40,0%	4,0%	0,0%	100,0%		
	7-8 yıl	n	29	18	10	0	57		
		%	50,9%	31,6%	17,5%	0,0%	100,0%		
	9 yıl ve üstü	n	136	27	4	1	168		
		%	81,0%	16,1%	2,4%	0,6%	100,0%		
Toplam		n	185	60	16	2	263		
		%	70,3%	22,8%	6,1%	0,8%	100,0%		

Bilgisayar kullanım sıklığı ile bilgisayar kullanım yılı arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla ki-kare bağımsızlık testi uygulanmış ve değişkenler arasında istatistiksel açıdan ilişki olduğu bulunmuştur ($\chi^2=53,121$; $p=0,000 < 0,05$). Böylelikle bilgisayar kullanım sıklığı ile bilgisayar kullanım yılının bağımlı, yani birbirini etkileyen değişkenler olduğu belirlenmiştir. Tabloda bilgisayar kullanım yılı arttıkça bilgisayar kullanım sıklığının da arttığı görülmektedir.

Tablo 4'de; Bilgisayara ilişkin Öz Yeterlik Algısı Ölçeği (BiÖA), Teknolojiye Karşı Tutum Ölçeği (TKT) ve alt boyutlarının cinsiyet, mezuniyet, meslek grubu, çalışma yılı, bilgisayar kullanım yılı, bilgisayar kullanım sıklığı ile ilgili elde edilen puanlarının ortalamaları, standart sapmaları ve diğer merkezi yığılma ölçüleri sunulmuştur.

Tablo 4: Bilgisayara İlişkin Öz Yeterlik Algısı Ölçeği ile Teknolojiye Karşı Tutum Ölçeklerinin İstatistiksel Sonuçları

Ölçek	Ort	Ss	Mod	Medyan	Enk	Enb	DA
BiÖA Ölçeği	50,99	8,58	52	52	24	79	55
TKT Ölçeği	111,96	14,94	108	111	64	142	78

Teknolojiyi Benimseme	21,67	4,67	19	21	12	50	38
Teknoloji ve Gelişme	12,87	2,66	14	13	8	20	12
Teknolojiyi İzleme	17,51	3,95	20	18	5	25	20
Teknoloji ve Yönetim	10,71	2,45	11	11	5	15	10
Teknoloji Korkusu	13,28	3,31	12	13	7	40	33
Teknoloji ve İnternet	11,54	2,26	10	11	6	15	9
Teknolojiye Güven	9,74	2,17	10	10	5	15	10
Teknoloji ve Karamsarlık	7,46	2,04	10	8	4	10	6
Teknoloji Kullanımı	7,17	1,79	8	7	2	10	8

Tablo 4'e göre, BiÖA Ölçeğinden katılımcıların aldıkları toplam değer ortalaması $50,99 \pm 8,58$, mod (tepe değer) 52, medyan (ortanca) 52, en küçük değer 24, en büyük değer ise 79 olarak bulunmuş olup, bu iki değer arasındaki değişim aralığının 55 olduğu tespit edilmiştir. TKT Ölçeğinden ise katılımcıların tespit edilen toplam değer ortalaması $111,96 \pm 14,94$, mod (tepe değer)

108, medyan (ortanca) 111, en düşük değer 64 en büyük değer ise 142 olarak bulunmuş olup, bu iki değer arasındaki değişim aralığı 78 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlardan yola çıkarak merkezi dağılım ölçülerine göre Teknoloji Benimseme, Teknolojiyi İzleme ve Teknoloji Korkusunun BiÖA Ölçeği üzerinde etkisi görülmüştür.

Araştırma kapsamındaki Sağlık Çalışanlarının Bilgisayara İlişkin Öz yeterlik Algısı Ölçeği ve Teknolojiye Karşı Tutum Ölçeğine verdikleri cevaplar doğrultusunda toplanan verilerin dağılım özellikleri incelenmiş, bulgular Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5: Verinin Dağılım Özellikleri (Kolmogorov Smirnov)

Ölçek	İstatistik	sd	p
BiÖA Ölçeği	0,049	245	0,200
TKT Ölçeği	0,054	245	0,083

Sağlık çalışanlarının Bilgisayara İlişkin Öz Yeterlik Algısı Ölçeği ve Teknolojiye Karşı Tutum Ölçeğine verdikleri cevaplar ışığında toplanan veriler normal dağılım özelliği göstermekle beraber TKT Ölçeğinde yer alan bazı alt gruplarla BiÖ Ölçeği arasında farklılıklar görülmüştür ($p > 0,05$).

4.1. Açıklayıcı Bulgular

Katılımcılara uygulanan BiÖA Ölçeği ile TKT Ölçeği ve alt boyutlarından elde edilen toplam puanlar arasında ilişki, Pearson Momentler Çarpımı korelasyon katsayısı ile hesaplanmış olup, sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Korelasyon Analizi

Alt Ölçek		BiÖA Ölçeği	TKT Ölçeği
BiÖA Ölçeği	r	1	
	p		
TKT Ölçeği	r	0,271**	1
	p	0,000	
Teknolojiyi Benimseme	r	0,137*	0,698**
	p	0,032	0,000
Teknoloji ve Gelişme	r	0,199**	0,669**
	p	0,002	0,000
Teknolojiyi İzleme	r	0,164**	0,676**
	P	0,010	0,000
Teknoloji ve Yönetim	r	0,199**	0,649**
	p	0,002	0,000
Teknoloji Korkusu	r	0,105	0,453**
	p	0,101	0,000
Teknoloji ve İnternet	r	0,017	0,597**
	p	0,792	0,000
Teknolojiye Güven	r	0,188**	0,418**
	p	0,003	0,000
Teknoloji ve Karamsarlık	r	0,225**	0,546**
	p	0,000	0,000
Teknoloji Kullanımı	r	0,277**	0,440**
	p	0,000	0,000

(* p<0,05, ** p <0,01)

Katılımcılara uygulanan BiÖA Ölçeği ile TKT Ölçeği ve alt boyutlarından elde edilen toplam puanlar arasında anlamlı ilişkinin olup olmadığı ortaya koymak için Pearson Korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre;

Katılımcıların BiÖA Ölçeği ile TKT Ölçeğinden puanları arasında anlamlı düzeyde ve pozitif yönlü ilişki vardır (p<0,01, r=0,271).

Katılımcıların TKT Ölçeği ile Teknolojiyi Benimseme alt boyutu puanları arasında anlamlı düzeyde ve pozitif yönlü ilişki vardır (p<0,01, r=0,698).

Katılımcıların TKT Ölçeği ile Teknoloji ve Gelişme alt boyutu puanları arasında anlamlı düzeyde ve pozitif yönlü ilişki vardır (p<0,01, r=0,669).

Katılımcıların TKT Ölçeği ile Teknolojiyi İzleme alt boyutu puanları arasında anlamlı düzeyde ve pozitif yönlü ilişki vardır (p<0,01, r=0,676).

Katılımcıların TKT Ölçeği ile Teknoloji ve Yönetim alt boyutu puanları arasında anlamlı düzeyde ve pozitif yönlü ilişki vardır (p<0,01, r=0,649).

Katılımcıların TKT Ölçeği ile Teknoloji Korkusu alt boyutu puanları arasında anlamlı düzeyde ve pozitif yönlü ilişki vardır (p<0,01, r=0,453).

Katılımcıların TKT Ölçeği ile Teknoloji ve İnternet alt boyutu puanları arasında anlamlı düzeyde ve pozitif yönlü ilişki vardır (p<0,01, r=0,597).

Katılımcıların TKT Ölçeği ile Teknolojiye Güven alt boyutu puanları arasında anlamlı düzeyde ve pozitif yönlü ilişki vardır ($p < 0,01$, $r = 0,418$).

Katılımcıların TKT Ölçeği ile Teknoloji ve Karamsarlık alt boyutu puanları arasında anlamlı düzeyde ve pozitif yönlü ilişki vardır ($p < 0,01$, $r = 0,546$).

Katılımcıların TKT Ölçeği ile Teknoloji Kullanımı alt boyutu puanları arasında anlamlı düzeyde ve pozitif yönlü ilişki vardır ($p < 0,01$, $r = 0,440$).

Bu analiz, BiÖA ile TKT'un alt boyutları arasındaki doğrusal ilişkinin gücünü ve yönünü tanımlamak için yapılmıştır. BiÖA Ölçeği ile TKT Ölçeğinin alt boyutları arasında %1 seviyesinde çok zayıf ve pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Böylelikle değişkenler arasında bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

Bu ilişki incelendiğinde; Teknolojiyi Benimseme ile Teknoloji Kullanımı arasında, Teknoloji ve Yönetim alt boyutu ile Teknoloji Korkusu alt boyutu arasında, Teknoloji Korkusu ile Teknolojiye Güven ve Teknoloji Kullanımı alt boyutları arasında, Teknolojiye Güven ile Teknoloji ve Karamsarlık alt boyutu ve Teknoloji Kullanımı alt boyutu arasında anlamlı ilişkiler bulunmadığı saptanmıştır. Tablodaki sonuçlardan hareketle geriye kalan değişkenlerin tamamı birbirleriyle pozitif yönde, istatistiksel olarak anlamlı biçimde ilişkilidir.

Regresyon analiziyle, araştırmanın amacı doğrultusunda, BiÖA üzerinde TKT ve TKT alt boyutlarının bir etkisinin olup olmadığı belirlenmek istenmiştir. Etkilerine ilişkin analiz sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Regresyon Analizi

R	R ²	Düz. R ²	F	p	
0,445	0,198	0,166	6,218	0,000	
Katsayılar					
	Standart Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar		
	B	Std. Hata	Beta	t	p
Sabit	1,684	0,202		8,344	0,000
TKT	2,376	0,712	2,581	3,338	0,001
Teknolojiyi Benimseme	-0,396	0,137	-0,723	-2,896	0,004
Teknoloji ve Gelişme	-0,204	0,104	-0,300	-1,957	0,051
Teknolojiyi İzleme	-0,406	0,133	-0,690	-3,060	0,002
Teknoloji ve Yöntem	-0,170	0,080	-0,300	-2,110	0,036
Teknoloji Korkusu	-0,263	0,095	-0,441	-2,778	0,006
Teknoloji ve İnternet	-0,334	0,080	-0,529	-4,161	0,000
Teknolojiye Güven	-0,130	0,076	-0,205	-1,713	0,088
Teknoloji ve Karamsarlık	-0,091	0,054	-0,191	-1,669	0,096
Teknoloji Kullanımı	-0,034	0,058	-0,067	0,583	0,560
TKT	2,376	0,712	2,581	3,338	0,001

BiÖA üzerinde TKT ve TKT alt boyutlarının bir etkisinin olup olmadığı görmek amacıyla Çoklu Regresyon analizi yapılmış ve çoklu regresyon modeli anlamlı olarak açıklanmıştır ($F = 6,218$;

$p = 0,000$). TKT ve TKT alt boyutları BiÖA'nın %19,8'ini ($R^2 = 0,198$) açıklamaktadır. Teknoloji ve Gelişme, Teknolojiye Güven, Teknoloji ve Karamsarlık ve Teknoloji Kullanımının BiÖA

üzerinde herhangi bir etkisi yokken; Teknolojiyi Benimseme $\beta=-0,723$, Teknolojiyi İzleme $\beta=-0,690$, Teknoloji ve Yöntem $\beta=-0,300$, Teknoloji Korkusu $\beta=-0,441$, Teknoloji ve İnternet $\beta=-0,529$ ve TKT $\beta=2,581$ düzeyinde etkilemektedir. Tablo incelendiğinde, bağımsız değişkenler içinde en fazla etkiye sahip olanın Teknoloji ve İnternet ($p=0,000$) olduğu görülmektedir.

Buraya kadar yapılan analizlerle TKT Ölçeği ile BİÖA Ölçeğine ilişkin veriler karşılaştırılarak,

birbirlerine olan etkileri incelenmiş ve teknofobinin etkisinin azaltılması ya da kaldırılması için BİÖA'nın etkisi araştırılmıştır.

Araştırmanın diğer bir boyutu olan, teknofobinin iş devrine katkısının olup olmadığını tespit etmek amacıyla, bağımsız örneklemelerden alınan veriler doğrultusunda t testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: T Testi sonuçları

BİÖA ve TKT Puanlarının "İşimden memnun değilim, iş arıyorum" İfadesine Verilen Cevaplara Göre Değerlendirilmesi

	Gruplar	N	Ort	Ss	sd	t	p
BİÖA	Evet	159	51,33	8,48	243	0,847	0,398
	Hayır	86	50,36	8,76			
TKT	Var	159	113,38	15,26	243	2,048	0,042
	Yok	86	109,31	14,03			

BİÖA ve TKT Puanlarının "İş aramıyorum ama işi bırakmayı düşünüyorum" İfadesine Verilen Cevaplara Göre Değerlendirilmesi

	Gruplar	N	Ort	Ss	sd	t	p	Anlamlı Fark
BİÖA	Evet	32	48,38	8,99	242	-1,867	0,063	Yok
	Hayır	212	51,40	8,48				
TKT	Var	32	104,69	13,53	242	-3,017	0,003	Var
	Yok	212	113,10	14,88				

BİÖA ve TKT Puanlarının "İş aramıyorum, işi bırakmayı düşünmüyorum" İfadesine Verilen Cevaplara Göre Değerlendirilmesi

	Gruplar	N	Ort	Ss	sd	t	p
BİÖA	Evet	159	51,33	8,48	243	0,847	0,398
	Hayır	86	50,36	8,76			
TKT	Var	159	113,38	15,26	243	2,048	0,042
	Yok	86	109,31	14,03			

İşimden memnun değilim, iş arıyorum" ifadesine "evet" diyen katılımcılar ile "hayır"

diyem katılımcılar arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

“İş aramıyorum ama işi bırakmayı düşünüyorum” sorusuna “evet” diyen katılımcıların TKT Ölçeği puan ortalamaları ($\bar{X}=104,69$) ile “hayır” diyen katılımcıların TKT Ölçeği puan ortalamaları ($\bar{X}=113,10$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($t = -3,017$ ve $p < 0,05$). Özetle Teknolojiye Karşı Tutumun, iş aramayıp işi bırakma niyeti olanlar üzerinde bir etkisi olduğu söylenebilir.

Karagonlar ve Öztürk (2015), öz yeterlilik ile işten ayrılma düşüncesi arasında ilişki olabileceğini ortaya koymuştur. Araştırmacıların elde ettiği bu sonuç, bu çalışma ile benzerlik göstermektedir. Ancak, söz konusu araştırmada, öz yeterlilik ve işten ayrılma düşüncesi arasındaki ilişkide, yönetici tutumunun aracı rolleriyle birlikte sonuca varılması, bu çalışmadan ayrılan yönünü ortaya koymaktadır.

“İş aramıyorum, işi bırakmayı düşünmüyorum” ifadesine “evet” diyen katılımcıların TKT Ölçeği ortalama puanları ($\bar{X}=113,38$) ile hayır diyen katılımcıların TKT Ölçeği ortalama puanları ($\bar{X}=109,31$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($t = 2,048$ ve $p < 0,05$). Buradan hareketle Teknolojiye Karşı Tutumun iş bırakma ve yeni iş arama niyetiyle ilişkili olduğu söylenebilir.

Çalışanların öz yeterlilik ve teknofobi düzeylerinin iş devri ile ilişkisi incelendiğinde ise öz yeterlilik düzeyi ile işten ayrılma düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Teknofobi ve iş devri açısından yapılan değerlendirmelerde ise teknoloji tutumu puanları daha yüksek olan çalışanların yaptıkları işi bırakmayı düşünmedikleri, teknoloji tutum ortalaması düşük olan çalışanların ise işi bırakmayı daha fazla düşündüklerini gösteren sonuçlar elde edilmiştir. Buradan hareketle teknofobinin iş devri ile ters orantılı bir ilişki içerisinde olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Yani öz yeterlilik düzeyi arttıkça teknofobi düzeyinin azalması beklenmektedir. Bunun bir getirisi olarak da iş devri oranlarının düşük

olması gerçekleşecektir. Öz yeterliliğin düşük, teknofobinin yüksek olması durumunda ise sağlık çalışanlarında iş devri oranlarının daha yüksek olması beklenmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışanların teknolojik öz yeterlilik ve teknofobi düzeylerinin iş devri ile ilişkisi incelendiğinde öz yeterlilik düzeyi ile işten ayrılma düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Teknofobi ve iş devri açısından yapılan değerlendirmelerde ise teknoloji tutumu puanları daha yüksek olan çalışanların yaptıkları işi bırakmayı düşünmedikleri, teknoloji tutum ortalaması düşük olan çalışanların ise işi bırakmayı daha fazla düşündüklerini gösteren sonuçlar elde edilmiştir. Buradan hareketle teknofobinin iş devri ile ters orantılı bir ilişki içerisinde olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sağlık çalışanlarının teknoloji kullanımı ile teknolojiye güvenleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan analizde anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Başka bir deyişle sağlık çalışanlarının teknoloji kullanımları arttıkça, teknolojiye karşı duydukları güven de artış göstermektedir.

Öz yeterlilik ve teknofobinin aralarındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik olarak yapılan incelemede ise ters yönlü bir etkileşim tespit edilmiştir. Başka bir deyişle sağlık çalışanlarının öz yeterlilik düzeyi arttıkça teknofobi düzeyinin azalması beklenebilir. Bunun bir sonucu olarak da iş devri oranlarında düşüş meydana gelecektir. Öz yeterliliğin düşük, teknofobinin yüksek olması durumunda ise sağlık çalışanlarında iş devri oranlarının daha yüksek olması beklenmelidir.

Çalışmanın sonuçları itibarıyla hem uygulayıcılar hem de gelecekteki araştırmalar için birtakım öneriler aşağıda sunulmuştur:

❖ Kurum içi çalışanların teknolojiye karşı olumsuz tutumlarını önlemek için bilgisayar öz

yeterlilik algılarının artırılması gerekmektedir. Bu bakımdan örgüt yöneticilerinin öz yeterlilik artırıcı önlemler düşünmeleri ve hayata geçirmeleri faydalı olacaktır.

❖ Çalışanlara teknoloji kullanımı konusunda daha fazla olanak tanınmalıdır.

❖ Kurum içi sürekli eğitim programlarına daha fazla yer verilmeli ve kurumda uzun yıllar çalışan personelin yeni teknolojik gelişmelere karşı tutumları dikkate alınıp, gereksinimlerine özgü eğitim programları tasarlanmalıdır.

❖ Örgütlerde katılımcıların yaş aralıkları daha geniş tutularak teknofobinin varlığı ve düzeyi araştırılmalıdır.

❖ Bu araştırma, diğer devlet ve özel hastaneleri de kapsayacak şekilde tekrarlanıp, sonuçları karşılaştırılarak hayata geçirilebilir.

❖ Çalışanların teknolojik öz yeterlilik düzeylerini artırmaya katkıda bulunacak bir araç olarak özgüven yükseltecek şekilde bir yönetim anlayışı benimsenmelidir.

❖ Sağlık çalışanlarına teknoloji ve internet kullanımı konusunda kolaylıklar tanınarak teknolojiye daha fazla güven duymaları sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Allen.G.D.; Bryant P.,C.; Vardaman, J.M. (2010), "Retaining talent: Replacing misconceptions with evidence-based strategies", *Academy of Management Perspectives*, Vol. 24 No. 2: 48–64.

Akkoyunlu, B., ve Kurbanoglu, S. (2003), "Öğretmen Adaylarının Bilgi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Vol. 24 No. 4: 1-10.

Aksoy, H. H. (2003), "Eğitim Kurumlarında Teknoloji Kullanımı ve Etkilerine İlişkin Bir Çözümleme", *Eğitim Bilim ve Toplum Dergisi*, Vol. 1 No. 4: 4-23.

Bandura, A. (1997), *Self-Efficacy: The Exercise of Control*, New York: Freeman.

Baker, S., L. (1989), "Managing Resistance to Change", *Library Trends*, Vol. 38 No. 1, pp.53-61.

Bunge, M. (2018), *The Dark Side of Technological Progress*. In: Sassower R., Laor N. (eds) *The Impact of Critical Rationalism*, Palgrave Macmillan, Cham.

Bülbül, Y., ve Özbay, R. D. (2007), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Teknolojiye Karşı Direncin İktisat Tarihi" *İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Vol.9 No.4:19-41

Costinot, A.; Werning, I. (2018), "Robots, Trade, and Luddism: A Sufficient Statistic Approach to Optimal Technology Regulation" Working Paper 25103, *National Bureau of Economic Research (NBER)*.

Demir, H.; Okan, T. (2009), "Teknoloji, Örgüt Yapısı ve Performans Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Vol. 10 No. 1: ss.57-72.

Demirkıran, M., ve Erdem, R. (2014) "Personel Devrinin Nedenlerine İlişkin Geliştirilen Modellerin İncelenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.19 No:3:289-311.

Dess, G.; Shaw, J. (2001), "Voluntary turnover, social capital and organizational performance", *Academy of Management Review*, Vol. 26: 446–456.

Felps, W.; Mitchell, T.; Hekman, D.; Lee, T.; Holtom, B. and Harman, W.(2009), "Turnover contagion: How coworkers' job embeddedness and job search behaviors influence quitting",

- Academy of Management Journal*, Vol. 52: 545–561.
- Göker, G. (2007), “ *İnternet’in Türkiye Kadın Hareketi Üzerindeki Etkisi: Kadın Kurultayı E-Grubu Örneği. XII. “Türkiye’de İnternet” Konferansı 8-10 Kasım 2007*”, Ankara, Ankara: Dipnot Yayınları, ss. 267-291.
- Gürcan Namlu, A. (2002). *Teknoloji Korkusu ve Bunu Etkileyen Etmenler: Öğretmen Adayları Üzerinde Bir Çalışma. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri/Educational Sciences: Theory ve Practice*, 2 (1), ss. 223-246.
- Güzel, B. (2014). Sanayi Devrim’inin Ortaya Çıkardığı Toplumsal Sorunların Edebiyattaki İzdüşümü: Émile ZOLA’nın Germinal Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol.7 No.33:157-165.
- Gilbert, D., Lee-kelley, L., ve Barton, M. (2003), “Technophobia, Gender Influences and Consumer Decision-Making Fortechnology-Related Products” *Published in European Journal of Innovation Management*, Vol. No.6:253-263.
- Hark Söylemez, N., ve Oral, B. (2013) “Öğretmen Adaylarının Bilgisayara İlişkin Öz-Yeterlik Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi” *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Vol.2 No.1.:44-60.
- Hancock, J.; Allen, D.; Bosco, F.; McDaniel, K. and Pierce, C. (2011), “Meta-analytic review of employee turnover as a predictor of firm performance”, *Journal of Management*, Vol. 39, No.3: 573–603.
- Heidegger, M. (1997), *The Question Concerning Technology and Other Essays*, New York, London: Garland Publishing.
- Hogan, M.. (2005), “Technophobia amongst older adults in Ireland”, *Irish Journal of Management*, Special Issue: 57-77.
- Holtom, B. Mitchell, T. Lee, T. and Eberly, M. (2008), “Turnover and retention research: A glance at the past, a closer review of the present, and a venture into the future”, *Academy of Management Annals*, Vol. 2: 231–274.
- Hom, P., W.; Mitchell, T.; Lee, T.; Griffeth, R., W. (2012), “Reviewing employee turnover: Focusing on proximal withdrawal states and an expanded criterion”, *Psychological Bulletin*, Vol. 138 No. 5: 831–858.
- Hom, P., W.; Lee, T.; Shaw, J., D.; Hausknecht, J., P. (2017), “One hundred years of employee turnover theory and research”, *Journal of Applied Psychology*, Vol. 102 No: 3: 530-545.
- Karagonlar, G. ve Öztürk, E.B. (2015). İlk Yöneticinin Çalışanın Baltalamasının Öz Yeterlilik ve İşten Ayrılma Niyeti ile İlişkisinde Yönetici Yetkinliğinin Zararlı Etkisi, *İstanbul Üniversitesi Yönetim Dergisi*, 26 (79), 156-179.
- Khorrami-Arani, O., Y. (2001) “ Researching computer self-efficacy”, *International Education Journal*, Vol.2 No.4:17-25.
- Khasawneh, O., Y. (2018), “Technophobia: Examining its hidden factors and defining it”, *Technology in Society*, Volume: 54, August 2018: 93-100.
- Kısa, B. (2005), *Hemşire Öğretim Elemanlarının Teknolojiye İlişkin Tutumları*, İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Küçükcalay, A. M. (1997). Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Vol.2 No.2:51-68.

- Liker, J., K.; Haddad, C., J.; Karlin, Jennifer (1999), "Perspectives on technology and work organization", *Annual Review of Sociology*, Vol. 25: 575-596.
- Lopez, D., A., Manson, D., P. (1997). "A Study of Individual Computer Self-Efficacy and Perceived Usefulness of the Empowered Desktop Information System." 83-92.
- Market, L. R. (1996). *Gender Related to Success in Science and Technology. Journal of Technology Studies*, Vo.122 No.2 pp21-29.
- McElroy, J. C.; Morrow, P., C.; Rude, S., N. (2001), "Turnover and organizational performance: A comparative analysis of the effects of voluntary, involuntary, and reduction-in-force turnover", *Journal of Applied Psychology*, Vol. 86 No. 6: 1294–1299.
- Orhan, S.; Savuk, F. (2014), "Emek-Teknoloji-İşsizlik İlişkisi", *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, Vol. 2 No. 2: 9-24.
- Osiceanua, M., E.. (2015), "Psychological implications of modern technologies: "Technophobia" versus "technophilia"", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 180: 1137–1144.
- Özkan, Y. (2004), "İşletmelerde Değişime Direnme ve Çözüm Yöntemlerinin İncelenmesi", *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları*, Vol.6 No. 1: 14-19.
- Rosen L., D., Weil M., M., (1995), "Adult and Use Of Consumer, Business and Entertainment Technology: Potholes on The Information Superhighway? " *Journal of Affairs*, Vol.29 No.1:55-84.
- Saçlı, A. (2009). "Uluslararası Çevre Politikaları Çerçevesinde Çevre-Teknoloji İlişkisi." Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, s.131.
- Sami, L., K.; Pangannaiah, NB. (2006), "Technostress: A literature survey on the effect of information technology on library users", *Library Review*, Vol. 55 No. 7: 429-439.
- SARJA, J. (2015), "Explanatory Definitions of the Technology Push Success Factors", *Journal of Technology Management and Innovation*, 204-224.
- Shaw, J. (2011). "Turnover rates and organizational performance: Review, critique, and research agenda", *Organizational Psychology Review*, Vol. 1 No. 3: 187–213.
- Smith, D. (2019) "The robots are coming: Probing the impact of automation on construction and society", *Construction Research and Innovation*, Vol. 10: 1-4. DOI: 10.1080/20450249.2019.1582938
- Tunçer, P., T. (2013). "Değişim Yönetimi Sürecinde Değişime Direnme", *Öndokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Vol. 32 No. 1: ss.373-406.
- Uslu, T., Rodoplu Ş., D., ve Çam, D. (2012). Yaş ve Kuşak Farklılıklarına Göre İnternet ve Bilgi Teknolojileri Kullanımının Düzeyi, Yarattığı Tekno-Politik Stres ve Sonuçları. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 7(7), ss. 176-193.
- Uslu, A. (2015). "Sosyalist Düşüncenin Kaynakları: Büyük Britanya ve Fransa'da İşçi Hareketlerinin Başlangıcı ve Ütopya Düşüncesi (1800-1830)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol. 70 No.1.:35-63.
- Varoğlu, M., A. (2009), *Örgütlerde Değişim ve Öğrenme*, Ankara: Siyasal Kitapevi. s. 196.

Yılmaz, M.; Gerçek, C.; Köseoğlu, P.; Soran, H. (2006), "Hacettepe Üniversitesi Biyoloji Öğretmen Adaylarının Bilgisayarla İlgili Öz-Yeterlik İnançlarının İncelenmesi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Vol. 30 No. 30: ss.278-287.

Yörükoğulları, E., Orhun, Ö., Topdemir, H. G., & İhsanoğlu, E. (2013). "Bilim ve Teknoloji Tarih" Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, ss.7.

İŞVERENİN ALT İŞVERENİN İŞÇİLERİ ÜZERİNDEKİ KORUMA YÜKÜMLÜLÜĞÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Uzman Deniz Boz Eravcı¹

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

- ❖ Asıl İşveren,
- ❖ Alt İşveren,
- ❖ Muvazaa Sorunu,
- ❖ İş Sağlığı ve Güvenliği

İş Hukukuna ilişkin düzenlemeler esas olarak işçinin korunmasına yönelik olarak gerçekleştirilir. İşçinin korunmasına yönelik olmasının en büyük nedeni, işçinin işverene hem ekonomi hem de kişisel yönden sözleşmesi ile bağımlı olmasıdır. İşçinin sadakat borcunun bir karşılığı olarak işveren işçiyi korumak ve gözetmekle yükümlü tutulmuştur. Bu koruma ve gözetme kavramı, alt işveren işçileri için de genişletilebilir bir kavramdır. Asıl işveren ve alt işveren işçileri arasında sözleşme anlamında bir bağ bulunmaz ancak alt işveren işçilerinin iş görme ediminin alacaklısı asıl işveren olduğundan, koruma yükümlülüğü bu çerçevede genişletilmelidir. Nitekim 4857 sayılı İş Kanunu ve 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu işverenin koruma yükümlülüğünü alt işverenlik bağlamında da ele almıştır. Bu çalışmada alt işverenlik ilişkisinin hangi durumlarda kurulabildiği, alt işverenlik sözleşmesinin gerektirdiği koşullar ve muvazaa sorunu ayrıntılı şekilde incelenerek, işverenlerin alt işveren işçileri üzerindeki koruma yükümlülükleri mevzuat çerçevesinde değerlendirilmiştir.

ASSESSMENT OF EMPLOYER'S PROTECTION OBLIGATION ON WORKERS OF SUBCONTRACTORS

Deniz Boz Eravcı

ABSTRACT

Regulations on Labor Law are mainly made for the protection of the worker. The biggest reason for the protection of the worker is that the worker is dependent on the employer in terms of both economy and personal aspects. As a counterpart to the loyalty debt of the worker, the employer is obliged to protect and protect the worker. This concept of protection and surveillance is an extensible concept for subcontractor workers. There is no contractual link between the primary employer and subcontractor workers, but since the creditor of the subcontractor workers' performance is the main employer, the obligation to protect should be expanded within this framework. As a matter of fact, the Labor Law No. 4857 and the Occupational Health and Safety Law No. 6331 also addressed the employer's protection obligation in the subcontracting status. In this study, the conditions under which the subcontracting relationship can be established, the conditions required by the subcontracting agreement and the problem of collusion are examined in detail, and the protection obligations of the employers on the subcontractor workers are evaluated within the framework of the legislation.

Keywords:

- ❖ Primary Employer,
- ❖ Subcontractor,
- ❖ Collusion Problem,
- ❖ Occupational Health and Safety

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, denizbozdb@gmail.com

1. GİRİŞ

Teknolojik gelişmeler ve üretim yöntemlerinin değişmesi, bazı mal ve hizmetlerin üretimindeki uzmanlık alanlarını genişletmiştir. İşverenler, üretim çeşitlilikleri nedeni ile yürüttükleri işin teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren bölümlerini başka bir işverene yani alt işverene vermek isteyebilirler. Mevzuatımızda alt işverenlik ilişkisine yönelik düzenlemeler 4857 sayılı İş Kanunu ve ilgili yönetmelikler ile 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda ele alınmış ve alt işverenlik ilişkisinin kurulması belirli şartlara bağlanmıştır. Bu şartların sağlanması ile alt işverenlik ilişkisinin muvazaalı olarak kurulması engellenerek işçilerin korunması amaçlanmıştır.

İşverenin işçisini koruma yükümlülüğünün hukuki çerçevesi alt işveren işçileri için de uygulanabilir bir kavramdır ki bu hususta çeşitli düzenlemeleri de mevcuttur. İşverenlerin alt işveren işçilerine yönelik olarak hem sözleşmeden hem mevzuattan hem de alt toplu iş sözleşmesinden kaynaklı yükümlülükleri bulunmaktadır. Asıl işveren ile alt işveren arasında iş sözleşmesinden doğan herhangi bir bağ bulunmamaktadır. Ancak kanun koyucu, asıl işverenin işyerinde çalışan alt işveren işçilerinin haklarının korunması amacı ile asıl işvereni alt işverenle birlikte alt işveren işçilerine karşı sorumlu tutmuştur. İşverenin alt işveren işçileri üzerindeki yükümlülükleri çalışanların iş sözleşmesi, Kanun ve toplu iş sözleşmesinden doğan işçilik alacaklarının tazmini ve 6331 kapsamında çalışanların sağlık ve güvenliğinin korunmasına ilişkin bilgilendirme ve eğitim, iş sağlığı ve güvenliği kurulu oluşturulması, risk değerlendirme ile koordinasyon ve işbirliği sağlama şeklinde özetlenebilir.

Bu çalışmada alt işverenlik ilişkisinin hangi durumlarda kurulabildiği, alt işverenlik sözleşmesinin gerektirdiği koşullar ve muvazaa sorunu ayrıntılı şekilde incelenerek, işverenlerin alt işveren işçileri üzerindeki koruma yükümlülükleri mevzuat çerçevesinde değerlendirilmiştir.

2. 4857 SAYILI İŞ KANUNA GÖRE ALT-İŞVERENLİK

Mevzuatımıza göre bir işyerinde “asıl iş ve bölümleri” ve “yardımcı iş” olmak üzere iki tür iş bulunmaktadır. İşveren tüm bu işleri kendi imkânlarıyla yapabilir ancak işin bazı bölümlerini ya da yardımcı işleri başka bir işverene devretmek isteyebilir. Devir, işçilik maliyetlerini azaltma, ya da işi uzman kuruluş eliyle yaptırmak vb. amaç taşıyabilir. Bu amaca yönelik değişik şekillerde ilişkiler karşımıza çıkabilir. Kişi, kendisi işveren sıfatını taşımaksızın, ya da işveren sıfatı taşısa bile, ürettiği mal ve hizmetle ilgisi olmaksızın belli bir işin yapımını götürü olarak “müteahhide” verebilir. Bu ilişki “alelade eser sözleşmesi” olarak da ifade edilebilir. Kişi, işveren statüsü ile işin uzmanlık gerektiren bir bölümünün ya da yardımcı işin devir edilip, başka işverenin işçileriyle kendi işyerinin aynı iş sahasında çalışması gibi durumlar olabilir. Bu duruma da alt işverenlik ilişkisi denir (Canpolat, 1992, s. 3).

İşverenler yürütmüş oldukları mal ve hizmet üretimine ilişkin işlerin bazı bölümlerinde ve teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde başka bir işveren işçilerinin çalışmasına ihtiyaç duyabilir. İhtiyaç duyan işverenin işyerine kendi işçilerini görevlendiren “başka bir işveren” 4857 Sayılı İş Kanununda “alt işveren” olarak tanımlanır. Bu durumda alt işverene ihtiyaç duyan işverene ise Kanunda “asıl işveren” denilmektedir (Baybora, 2010, s. 21).

Alt işveren, asıl işverenin işveren vekili olarak düşünülemez. Asıl işverenle alt işveren arasında iş sözleşmesi ya da vekâlet akdi bulunmadığından, alt işveren üzerine aldığı asıl işverenin işini kendi işçileriyle kendi hesabına ayrı bir işveren sıfatı ile yürütmektedir.

Borçlar hukukuna göre borç ilişkisindeki temel amaç borçluların ifa menfaatinin gerçekleşmesidir. İfa menfaatinin gerçekleşmesi ise, tarafların edim yükümlülüklerinin yerine getirmesi ile olur. Borç ilişkisi, ekonomik ve sosyal yaşantıdaki ilişkilerin gelişimi ile birlikte hareket eder. İş hukukunun temelini oluşturan bu husus, borç ilişkisinin tarafları arasındaki sosyal adaletin de tesis edilmesini amaçlar. İşçiler işveren

karşısında, sosyal ve ekonomik bakımdan daha zayıftır ve bu nedenle korunmaları gerekmektedir. Bu durumda, borç ilişkisinde ifa menfaatinin yanı sıra, borçluların korunma menfaati de göz önünde bulundurulur. İşte yapılan bu hukuki düzenlemelerin özü, işçinin sosyal ve ekonomik bakımdan daha zayıf olduğu işverene karşı korunması temeline dayanır (Aydın, 2005, s. 4).

İşverenler ve işçiler arasında sözleşmeden doğan çeşitli sorumluluklar bulunmaktadır. Dolayısıyla asıl işverenin de alt işverenin de kendi işçilerine karşı sözleşmeden ve Kanundan kaynaklanan sorumlulukları mevcuttur. Bu kapsamda işveren ile alt işveren işçileri arasında iş sözleşmesinden doğan herhangi bir bağ bulunmamaktadır (Kaplan, 2003, s. 3). Ancak Kanun koyucu, asıl işverenin işyerinde çalışan alt işveren işçilerinin de haklarının korunması için alt işveren ile asıl işvereni, alt işveren işçilerine karşı birlikte sorumlu tutmuştur. Bunun nedeni, ekonomik bakımdan asıl işverenden daha zayıf olan alt işveren işçilerinin haklarının sürdürülebilir bir şekilde korunmak istenmesidir. Bu kapsamda, alt işveren işçilerinin sözleşmeden ve mevzuattan doğan haklarının korunması ve alt işverenin tarafı olduğu toplu iş sözleşmesinden doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesinden asıl işveren müteselsil sorumlu tutulmuştur (Korkusuz, 2014, s. 211).

3. ALT İŞVEREN İLİŞKİSİ VE KURULMA ŞARTLARI

Alt işverenlik ilişkisinin tarafları mevcuttur. Nitekim 4857 sayılı İş Kanununda asıl işveren- alt işveren iş ilişkisinin kurulabilmesini belirli koşullara bağlamıştır. 27.09.2008 tarihli 27010 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan Alt İşverenlik Yönetmeliğinde ise alt işverenlik ilişkisinin tarafları ve kurulma şartları ayrıntılı şekilde düzenlemiştir. Buna göre alt işverenlik ilişkisi, asıl işveren ve alt işverenin arasında alt işverenlik sözleşmesi ile kurulan hukuki bir ilişkidir. Yönetmelik alt işverenlik ilişkisinin kurulma şartlarını da ayrıntılı şekilde

düzenlemiştir. Buna göre ilgili yönetmelik Md. 4'e göre alt işverenlik ilişkisinin kurulabilmesi için;

“a) Asıl işverenin işyerinde mal veya hizmet üretimi işlerinde çalışan kendi işçileri de bulunmalıdır...”

Alt işveren ilişkisinin kurulabilmesinin koşullarından biri, asıl işverenin işçi çalıştırarak “işveren” sıfatını korumasıdır. Çünkü alt işverenlik ilişkisinde asıl işveren yürütülen işin tamamını devredemez. İşin devredilen kısım, ya asıl işin teknolojik bakımdan uzmanlık gerektiren bir bölümü olmalı ya da yardımcı işler olmalıdır. Bu nedenle anahtar teslim olarak (örneğin bina yapımını üstlenen kişi) devredilen işlerde alt işverenlik ilişkisi oluşmaz. Bu durumlarda işi üstlenen kişi alt işveren değil işveren sıfatını taşır. İşveren işin bir bölümünde kendi işçisini çalıştırmaksızın işi bölerek ihale usulü ile başka kişilere devretmesi durumunda da asıl işveren alt işveren ilişkisi söz konusu olmaz. Alt işverenlik ilişkisi için yalnızca asıl işverenin değil alt işverenin de işçi çalıştırması gerekmektedir. Alt işverenin işi yalnızca kendisinin üstlenmesi durumunda da alt işverenlik ilişkisi kurulmaz (Süzek, 2014, s. 145).

Anahtar teslimi işe ilişkin bir Yargıtay Kararında² “iş bölerek ihale usulü ile başka kişilere veren işverenin asıl işveren olmadığına” hükmetmiştir. Ayrıca yüksek mahkeme, asıl işverenin işyerinde mal veya hizmet üretimi işlerinde kendi işçilerinin de çalışması hususuna ilişkin bir kararında³ “...Asıl işveren taşeron ilişkisinin varlığı için öncelikle işin başka bir işverenden alınmış olması, bir başka ifade ile asıl işverenin işverenlik sıfatına sahip olması, asıl işyeri ya da işyerinden sayılan yerlerde kendi adına işçi çalıştırıyor olması gerekir. İşin belirli bir bölümünde değil de, tamamının bir bütün halinde, ya da bölümlere ayrılarak başkalarına devredildiği, işten bu yolla tamamen el çekildiği, sigortalı çalıştırılmadığı için işveren sıfatının haiz olunmadığı durumda ise, bunları devralan kişiler alt işveren,

² Yargıtay HGK. 24.05.1995 gün E. 1995/9-273, K.1995/548

³ Yargıtay 10. HD. 04.12.2006 gün, 9448/15892

devredenler de asıl işveren olarak nitelendirilemeyecektir. Aracı sıfatının kazanılmasında, diğer koşullar ise, asıl işverenden istenilen işin, asıl iş ya da işyeriyle ilgili işin bir bölümünde veya işyeri eklentilerinde alınmış olması ve bu işte işi alanın kendi işçilerinin çalıştırılması ve bu nedenle de işveren sıfatına sahip olunmasıdır...” ifadelerine yer verilmiştir. Böylelikle birlikte alt işverenlik sıfatının gerektirdiği koşullara ilişkin ayrıntılı ifadeler yer verilmiştir.

Özellikle işçi çalıştırmayan kamu kurum ve kuruluşlarında bu madde bakımından sıkıntılar yaşanmaktaydı. Personelinin tamamının 657 sayılı Devlet Memurları Kanuna tabi olarak çalışılan bir kurumda, süreklilik arz eden temizlik, yemek işleriyle ilgili birimlerde ilk defa işçi çalıştırılmaya başlanması kanun maddelerinin karşılanması bakımından uygun olmamaktaydı. Nitekim buna ilişkin Yargıtay Hukuk Dairesi, kamu kurum ve kuruluşlarında bu maddenin uygulanmasının araştırılmasını gerekli görmemiştir. Ancak Yargıtay 10. Dairesi de kamu kurum ve kuruluşlarından yaşanan bu durumda, alt işverenlik ilişkisinin şartlarının sağlanmadığı yönünde kararlar verilmiştir (Çankaya & Çil, 2011, s. 22).

Alt işverenlik uygulamalarında sıkıntı yaşanmasının en temel sebebi, alt işverenin asıl işverenin işyerinde “işverenlik” vasfının kaybolmuş olmasıdır. Dolayısıyla kamu için, alt işveren işçileri işin yürütümü için emir ve talimatları asıl işverenden aldıkları için, alt işverenin “işverenlik” vasfının bir karşılığı olmamaktadır. Kamuda yaşanan bu sıkıntı aslında bir alt işverenlik durumunu değil “kaydi işverenlik” problemini ortaya çıkarmıştır (Koç, 2016, s. 69-70).

24 Aralık 2017 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 696 sayılı KHK ile kamu kurumlarında alt işveren işçisi çalıştırılması durumu, yukarıda

açıklanan nedenler gerekçesi ile önemli ölçüde sonlandırılmıştır. Buna göre, kamu kurumları personel alımına dayalı hizmet sözleşmesi yapamayacaklardır. Daha evvel hizmet alımı yoluyla çalıştırılan personel kamuda “sürekli işçi” statüsüne geçirilerek mevcut durum düzeltilmiş ve hukuki bir niteliğe kavuşturulmuştur.

“b) Alt işverene verilen iş, işyerinde mal veya hizmet üretiminin yardımcı işlerinden olmalıdır. Asıl işin bölünerek alt işverene verilmesi durumunda ise, verilen iş işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren bir iş olmalıdır...”

Alt işverenlik Yönetmeliği Md. 3’ün c ve ğ bendinde asıl iş ve yardımcı iş kavramı tanımlanmıştır. Buna göre asıl iş “Mal veya hizmet üretiminin esasını oluşturan işi”; yardımcı iş ise “işyerinde yürütülen mal veya hizmet üretimine ilişkin olmakla beraber doğrudan üretim organizasyonu içerisinde yer almayan, üretimin zorunlu bir unsuru olmayan ancak asıl iş devam ettikçe devam eden ve asıl işe bağımlı olan işi” ifade etmektedir. Yardımcı işler, doğrudan üretim organizasyonu içerisinde yer almayan, üretimin zorunlu bir unsuru olmayan temizlik, yemek, odacılık, çay hizmetleri ile personel taşımacılığı ile güvenlik ve bakım işleri vb. işlerdir. Nitekim Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin verdiği kararlarda yardımcı işlerin kapsamı genişletilmiştir. Buna göre güvenlik ve itfaiye işleri⁴, otomasyon veri hazırlama ve kontrol işleri⁵, nakil, taşıma ve güvenlik hizmetleri⁶, otel işlerinde garaj ve oto yıkama işleri⁷, kreş ve bakımevi hizmetleri⁸, şubeler arası evrak, kâğıt vb. toplama ve dağıtma işleri⁹ ve forklift hizmetleri¹⁰ de yardımcı işlerden sayılmıştır.

Asıl işin bir kısmının alt işverene devri noktasında da “işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektirme”

⁴ Yargıtay 9. HD.01.06.2005 gün 2005/12985 E, 2005/20130 K.

⁵ Yargıtay 9. HD.08.05.2006 gün 2006/10001 E, 2006/12997 K

⁶ Yargıtay 9. HD.02.05.2006gün 2006/10516 E, 2006/12278 K.

⁷ Yargıtay 9.HD19.12.2005 gün 2005/35194 E, 2005/39733 K.

⁸ Yargıtay 9.HD.08.05.2006 gün 2006/10002 E, 2006/12998 K.

⁹ Yargıtay 9. HD. 23.01.2006 gün 2005/39106 E, 2006/933 K.

¹⁰ Yargıtay 9. HD.13.02.2006 gün 2005/37239 E, 2006/3456 K.

unsurlarının ayrı ayrı mı yoksa birlikte mi ele alınacağı tartışmalı bir konu olmuştur. Ancak Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin bir kararında¹¹ “...*asıl işin bir bölümünde işletme ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işler alt işverene devredilebilecektir. Anılan düzenlemede baskın öge, “teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren” işlerdir. Başka bir anlatımla işletmenin ve işin gereği ancak teknolojik nedenler var ise göz önünde tutulur. Dolayısıyla, söz konusu hükümdeki şartlar gerçekleşmeden asıl işin bölünerek alt işverene verilmesi hâlinde, asıl işveren alt işveren ilişkisi geçersiz olacaktır”* ifadelerine yer verilmiştir (Tozlu & Eraslan, 2012, s. 49).

Mevzuat düzenlemeleri ve yargı kararları göz önünde bulundurulduğunda alt işverenlik ilişkisinin değerlendirilebilmesi için işin niteliğinin oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır. İşin sürekliliği de dikkate alınması gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, tek seferlik çatı onarımı işi, bakım onarım işleri kapsamındadır ancak süreklilik arz etmediğinden burada alt işverenlik ilişkisi söz konusu değildir. Ancak, sürekli üretim yapan bir işletmede, makinelerin bakım onarımlarının devredilmesi işi, üretimin sürekliliği dolayısıyla alt işverenlik ilişkisi kapsamında değerlendirilebilir. Bir işyerinde asıl işin tamamının devri ise, alt işveren ilişkisinin bir örneğini değil, işyerinin devrini ifade eder. Ancak asıl işin bir bölümünün teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde devri söz konusu olabilir ki, Mevzuata göre burada alt işverenlik ilişkisinden bahsedilebilir.

“c) Alt işveren, üstlendiği iş için görevlendirdiği işçilerini sadece o işyerinde aldığı işte çalıştırmalıdır...”

Asıl işveren ve alt işverenlik ilişkisinin bir diğer koşulu da alt işveren işçileri tarafından işin asıl işverenin işyerinde yapılmış olmasıdır. Bu nedenle, işin bir bölümünü asıl işverenin işyeri dışında üreten (fason) başka bir işveren arasında alt işverenlik ilişkisi kurulmaz. Ancak “asıl işverenin

işyeri” kavramı dar anlamıyla ele alınmamalıdır. Alt işverenin kendi araçlarıyla bir yol ya da madene malzeme taşıması vb. durumlarda ya da üretim mallarının başka yerleri nakliyesi gibi işlerde, işin bir bölümü devredildiğinden, coğrafi sınırlar gözetilmeksizin alt işverenlik ilişkisi kurulmuş sayılır (Akyiğit, 2011, s. 33).

“ç) Alt işverene verilen iş, işyerinde yürütülen mal veya hizmet üretimine ilişkin bir iş olmalı, asıl işe bağımlı ve asıl iş sürdüğü müddetçe devam eden bir iş olmalıdır...”

Alt işverenin aldığı işin asıl işverene ait yürütülen mal ve hizmet üretimine ilişkin yardımcı işe ya da asıl işin teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren bir bölümüne ilişkin olmalıdır. Örneğin bir kimyasal üretim fabrikasının bulunduğu arsa içerisine üretim ve üretime konu olan işler ile ilgisi bulunmayan ek bina inşaatı yapılması gibi bir işi alan işveren ile alt işverenlik ilişkisi kurulamaz. Alt işverenlik ilişkisi asıl işverenin “işverenlik” statüsüne bağlıdır. İşveren asıl iş (mal ve hizmet üretimi) değişikliği yaptığında ya da “işverenlik” statüsünü kaybettiğinde alt işverenlik ilişkisi de ortadan kalkmış olur (Şen & Naneci, 2009, s. 26).

“d) Alt işveren, daha önce o işyerinde çalıştırılan bir kimse olmamalıdır. Ancak daha önce o işyerinde çalıştırılan işçinin bilahare tüzel kişi şirketin ya da adi ortaklığın hissedarı olması, alt işveren ilişkisi kurmasına engel teşkil etmez...”

İşveren işçisini alt işvereni olarak göstererek, işçilerin ücretlerini düşürmek ya da toplu sözleşme yapmalarını engellemek amacı güdebilir. Bu durum, alt işverenlik ilişkisinin kötüye kullanımına örnektir ki mevzuat işverenin bu usulsüz yaklaşımından doğan haksız işlemin engellenmesini amaçlar. Bu mevzuatın amacı, asıl işverenin yanında çalışan işçisinin aynı işyerinde alt işveren olmasının engellenmesi değildir. Esas amaç, muvazaalı uygulamaların engellenmesini sağlamaktır (Şen & Naneci, 2009, s. 35) (Süzek, 2014, s. 157).

¹¹Yargıtay 9. HD.13.10.2008 gün2008/32916 E,2008/26551 K.

4. ALT İŞVERENLİK SÖZLEŞMESİ VE BİLDİRİM YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Mevzuatımızda alt işverenlik ilişkisinin kurulması yeni bir işyeri kuruluşu olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda alt işveren olarak faaliyet göstermek isteyen işverenin Kanuna göre bildirim yükümlülüklerini yerine getirmesi gerekmektedir. Dolayısıyla alt işverenlik ilişkisinde bile, İş Kanunu kapsamında yapılması gereken bildirim yükümlülüğünün Md. 3'de ve ayrıca Alt İşverenlik Yönetmeliği Md.6'da¹² istenen kapsamda Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğüne bildirmek zorundadır. Alt işverenlik sözleşmesine ilişkin ayrıntılı düzenleme Yönetmelik Md. 9'da ifade edilmiştir. Buna göre, alt işverenlik sözleşmesi yazılı olarak yapılmalıdır. Bu sözleşmede yer alması gereken asgari gereklilikler ise ilgili yönetmeliğin 10. Maddesinde düzenlenmiştir.

(1) Alt işverenlik sözleşmesinde;

- a) Asıl işveren ile alt işverenin işyeri unvanı ve adresi,
- b) Asıl işveren ile alt işverenin tüzel kişiliği ya da tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluş olması hâlinde işveren vekillerinin adı soyadı ve adresi,
- c) İşyerinde yürütülen asıl işin ne olduğu,
- ç) Alt işverene verilen işin ne olduğu,
- d) Alt işverene asıl işin bir bölümü veriliyor ise; verilen işin işletmenin ve işin gereği ile teknolojik sebeplerle uzmanlık gerektirme koşuluna ilişkin teknik açıklama,
- e) Taraflarca öngörülmüş ise işin başlama ve bitiş tarihleri,
- f) Alt işverenin faaliyetlerini işyerinin hangi bölümünde gerçekleştireceği,
- g) ...asıl işverenin, alt işverenin işçilerine karşı o işyeriyle ilgili olarak Kanundan, iş sözleşmesinden veya alt işverenin taraf olduğu toplu iş sözleşmesinden doğan yükümlülüklerinden, alt işveren ile birlikte sorumlu olacağı,
- ğ) Alt işverenlik sözleşmesinin yapılmasından önce asıl işveren tarafından çalıştırılan işçilerin alt

işveren tarafından işe alınması hâlinde, bu işçilerin haklarının kısıtlanamayacağı,

h) Alt işverene verilen işin taraflar açısından yürütülme esasları,

ı) Asıl işveren veya vekili ile alt işveren veya vekilinin imzası,

hususlarına yer verilir.

Yukarıda verilen hususlara ilave olarak, alt işverenlik ilişkisi teknolojik nedenler ile uzmanlık gerektiren işlere istinaden kurulmuş ise, alt işverenin teknolojik uzmanlığını belgelendirmesi ve bunu sunması istenecektir. Böyle bir durumun varlığında alt işveren bildirdiğine devraldığı işe uygun olarak iş ekipmanı listesi, iş bitirme belgesi, operatörlük ya da teknik eleman belgelerini ilave edecektir.

Alt İşverenlik Yönetmeliği Md. 10'da verilen sözleşme hükümlerinin ayrıntılı şekilde verilmesi sözleşme özgürlüğüne müdahale edilme amacından çok daha sonra işveren ve alt işveren arasında yaşanacak olması muhtemel olumsuzlukların önüne geçilmesini kolaylaştırmak bakımından kıymetlidir. Burada asıl işin bir bölümü teknolojik nedenler ile uzmanlık gerektiren bölümü olacağından, işi alan alt işverenin bu teknolojik uzmanlık kapasitesinde olduğunu belgelemesi olası muvazaalı ilişkilerin engellenmesini ve alt işveren işçilerinin bu kapsamda yaşaması muhtemel hak kayıplarının önüne geçilmesini sağlar. Bu nedenle, alt işverenlik sözleşmesinin Yönetmelikte salık verilen içerikte olmaması durumunda, kurulan ilişkinin alt işverenlik ilişkisi olduğu yorumunu yapmak da mümkün olmayacaktır (Hekimler, 2012, s. 6).

5. ALT İŞVERENLİKTE MUVAZAA VE YAPTIRIMLARI

6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu Md.19'da "tarafların yanlışlıkla veya gerçek amaçlarını gizlemek için kullandıkları sözcüklere bakılmaksızın gerçek ve ortak iradeleri esas alınır..." hükmüne dayanarak üçüncü kişi/leri aldatma amacıyla

¹² Alt İşverenlik Yönetmeliği Madde 6'da işyeri bildirgesi ile birlikte verilmesi istenen dokümanlar;

a) Tüzel kişiler için Ticaret Sicil Gazetesi sureti,

b) İmza sirküleri,

c) Alt işverenlik sözleşmesi ve ekleri, Bölge müdürlüğüne teslim edilir.

yapılan sözleşme kişilerin gerçek iradelerini yansıtmaması bakımından muvazaalıdır denilebilir. Muvazaanın kelime anlamı da üçüncü kişileri aldatmak amacı ile tarafların kendi iradelerini yansıtmayan işlemi gerçekleştirmeleri durumudur. Görünürdeki işlem, gerçek durumu yansıtmadığından kesin hükümsüzdür denilebilir. Ancak tespit edilemediği durumlarda sonuçları bakımından işçiyi zarara ve hak kaybına uğratan bir işlem olması nedeniyle İş Kanunu kapsamında da ele alınmıştır (Çankaya & Çil, 2006, s. 60).

İşçiler, iş ve sosyal güvenlik ile toplu iş sözleşmesinden doğan haklarını eksiksiz bir şekilde İş Kanunu Md. 2 kapsamında kullanabilmektedirler. Alt işverenlik uygulamasının da alt işveren işçisi dahi olsa, sonuçta bir işverenin işçileri olmaları bakımından faydalanmaktadırlar. Ancak işveren çalışanların bu haklarında kısıtlamalar yapmak amacı ile kötü niyetli şekilde alt işverenlik ilişkisini amacı dışında kullanabilir.

Kanun koyucu, işverenin kötü niyetli uygulamalarını engellemek için, alt işverenlik ilişkisinin hangi hallerde kurulamayacağını ayrıntılı şekilde açıklamış ve bu çerçeveye uyulmadan kurulan ilişkileri de muvazaalı olarak tanımlamıştır. Alt işverenlik Yönetmeliği Md.3'de hangi durumlarda kurulan alt işverenlik ilişkisinin muvazaalı olacağını hükme bağlanmıştır. Buna göre;

- 1) İşyerinde yürütülen mal veya hizmet üretimine ilişkin asıl işin bir bölümünde uzmanlık gerektirmeyen işlerin alt işverene verilmesini,
- 2) Daha önce o işyerinde çalıştırılan kimse ile kurulan alt işverenlik ilişkisini,
- 3) Asıl işveren işçilerinin alt işveren tarafından işe alınarak hakları kısıtlanmak suretiyle çalıştırılmaya devam ettirilmesini,
- 4) Kamusal yükümlülüklerden kaçınmak veya işçilerin iş sözleşmesi, toplu iş

sözleşmesi yahut çalışma mevzuatından kaynaklanan haklarını kısıtlamak ya da ortadan kaldırmak gibi tarafların gerçek iradelerini gizlemeye yönelik işlemleri ihtiva eden alt işverenlik sözleşmeleri muvazaalı olarak kabul edilmektedir.

Yüksek mahkemenin alt işverenlik ilişkisinde muvazaalı sorununa ilişkin pek çok kararı mevcuttur. Örneğin asıl işin bölünmezliği ilkesinin ihlalinin alt işverenlik ilişkisinde muvazaalı durumu olarak değerlendirileceği yönünde bir karar vermiştir. Yargıtay 9. Hukuk Dairesi¹³ ilgili kararında *"...Gerçekten; 4857 sayılı İş Kanununun 2. maddesinde getirilen kural asıl işin bölünerek alt işverene verilmemesidir. Ancak asıl işindir bölümünün "işletmenin ve işin gereği" veya "teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işler" olması halinde alt işverene verilmesi olasıdır. Bu koşullar asıl işveren alt işveren ilişkisinin sınırlarını oluşturmakta olup bu sınırların aşılması durumunda diğer bir deyişle alt işverene verilmesi mümkün olmayan bir işin alt işverene bırakılması ya da muvazaalı bir ilişki içine girilmesi halinde alt işveren işçilerinin baştan itibaren asıl işveren işçileri olarak işlem görecekları hükme bağlanmıştır... Bu itibarla iş müfettişi ve yapılan keşif sonrası alınan bilirkişi raporundan davalı işverenin asıl işin her bir bölümünü farklı alt işverene yaptırmak suretiyle böldüğü, bunun yukarıda açıklanan 4857 sayılı yasanın 2. maddesinde belirtilen asıl işveren alt işveren ilişkisinin koşullarını taşımadığı anlaşıldığından alt işveren işçilerinin başlangıçtan itibaren asıl işveren işçileri olarak kabul edilip çoğunluk tespitinin bu çerçevede yapılması gerekir. Alt işverenler tarafından görülmekte olan işlerin yukarıda belirtilen unsurları taşımadığı, asıl işveren alt işveren ilişkisinde davalı işverenin asıl işin bölümlerini muvazaalı olarak alt işverenlere verdiği dikkate alınmaksızın yazılı şekilde hüküm kurulması hatalıdır..."* ifadelerine yer verilmiştir.

Kurulan alt işverenlik ilişkisinin muvazaalı işleme dayanıp dayanmadığının tespiti, işçilerin

¹³ Yargıtay 9.HD.,08.10.2009 gün, 2008/9391 E., 2009/26150 K.

açacağı davalar kapsamında yargı üzerinden yapılabileceği gibi, iş müfettişleri tarafından gerçekleştirilecek teftiş ile de yapılabilir. İşçinin açtığı dava üzerine gerçekleştirilen yargısal inceleme yalnızca davacı işçinin talepleri temelinde olması nedeni ile alt işverenlik ilişkisinin geneli açısından bağlayıcı bir hukuki sonuç doğurması beklenmez. Ancak yapılan teftişlerde muvazaalı işlemler tespit edilirse, alt işverenlik ilişkisinin bütünü için tüm taraflar bakımından bağlayıcılığı olacaktır (Çalık, 2014, s. 72). Muvazaanın teftiş yolu ile tespit edilmesinde, öncelikle iş müfettişi ilgili hususta bir rapor hazırlar. Hazırlanan raporu işveren tebliğ ettikten sonra 30 iş günü içerisinde ilgili iş mahkemesine itiraz edebilir (Yılmaz, 2009, s. 14). İş Kanunu Md.3'de düzenlendiği şekliyle, itiraz edilen mahkeme ilgili hususta dört ay içerisinde hükme varır. Mahkemece verilen kararın temyizi halinde ise Yargıtay altı ay içerisinde kesin olarak karar verir.

İş müfettişi tarafından muvazaanın incelenmesinde;

- Alt işverene verilen işin, asıl işveren tarafından yürütülen mal veya hizmet üretimine ilişkin olup/olmaması,
- Alt işverene verilen işin asıl işin teknolojik nedenler ile uzmanlık gerektiren bölümü ya da yardımcı iş olup olmadığı,
- Alt işverenin daha evvel asıl işverenin işyerinde çalıştırılan bir kişi olup olmadığı,
- Alt işverenin, işin aldığı bölümünü yapabilecek düzeyde yeterli makine ekipman ve tecrübeye sahip olup olmadığı,
- Alt işveren işçilerinin, alınan işi yapabilecek nitelikte olup olmadığı,
- Alt işverene verilen işte koordinasyon ve denetim mekanizmaları dışında asıl işveren işçisinin çalışıp çalışmadığı,
- Alt işverenlik ilişkisinin iş hukukunun işverenler üzerindeki yükümlülüklerinden kaçmak gibi etik dışı nedenler ile kurulup kurulmadığı,

- Alt işverenlik sözleşmesinin, işçilerin iş kanunu, iş sözleşmesi ya da toplu iş sözleşmesinden doğan haklarının gasp edilmesi niyeti ile kurulup kurulmadığı gibi hususlar incelenir (Şen & Naneci, 2009, s. 33).

İnceleme sonucunda iş müfettişi alt işverenlik sözleşmesinin muvazaalı olarak gerçekleştirildiğine yönelik bir sonuca varırsa, bu hususa istinaden gerekçeli rapor hazırlar ve taraflara (asıl işveren-alt işveren) tebliğ edilir. Taraflar itirazlarını, tebliğ tarihinden itibaren otuz iş günü içerisinde yetkili iş mahkemesine yapabilir (Aydınlı, 2014, s. 80).

Asıl işveren ile alt işveren ilişkisine yönelik muvazaa halinin tespit edilmesi halinde, alt işveren işçileri başlangıçtan itibaren asıl işverenin işçisi sayılarak işlem göreceği hükme bağlanmıştır (Aydın, 2015, s. 18).

6. İŞVERENİN KORUMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ VE ALT İŞVERENLİK İLİŞKİSİNDEN DOĞAN SORUMLULUKLARI

İş sözleşmeleri “çalışanın emek ve hizmetini” ifade eden bir iş ilişkisidir. Dolayısıyla iş ilişkisi işçinin kişiliğinden bağımsız olarak düşünülemez. Bu sözleşmelerde çalışanın yalnızca iş ilişkisinden doğan kazancını değil, aynı zamanda kişiliğinin korunması da söz konusudur. İşverenin işçiyi koruma yükümlülüğü, işçinin sadakat borcunun karşılığı olarak düşünülebilir. Bu sayede işçi ile işveren arasındaki iş ilişkisinden kaynaklanan menfaat dengesi korunmuştur. (Aktay, Arıcı, & Senyen Kaplan, 2011, s. 111)

İşverenin işçiyi koruma borcu 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu Md. 417'de düzenlenmiştir. Buna göre “işveren, hizmet ilişkisinde işçinin kişiliğini korumak ve saygı göstermek ve işyerinde dürüstlük ilkelerine uygun bir düzeni sağlamakla, özellikle işçilerin psikolojik ve cinsel tacize uğramamaları ve bu tür tacizlere uğramış olanların daha fazla zarar görmemeleri için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür.

İşveren, işyerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması için gerekli her türlü önlemi almak, araç ve gereçleri noksansız bulundurmak; işçiler de iş

sağlığı ve güvenliği konusunda alınan her türlü önleme uymakla yükümlüdür”.

İşveren yukarıda verilen hükümler çerçevesinde işçiyi korumakla yükümlüdür. Bu hükümler çerçevesinde işçinin ölümü, yaralanması ya da kişilik haklarının ihlaline ilişkin durumlar, sözleşmeye aykırılıktan doğan sorumluluk hükümleri dâhilinde değerlendirme yapılır. İşverenin işçiyi koruma yükümlülüğü yalnızca Türk Borçlar Kanunu ile düzenlenmemiştir. 4857 sayılı İş Kanunu ile işçilik alacaklarına ilişkin; 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nda işverenin genel yükümlülüklerinde ise sağlık ve güvenlik hususuna ilişkin koruma hükümleri getirilmiştir.

İşveren İş Kanununda doğrudan kendi işçilerinden sorumlu tutulmuştur. Alt işverenler de bu kapsamda kendi işçilerine karşı sorumludur (Belverenli, 2016, s. 178). Ancak 4857 Sayılı İş Kanunu Md. 2’de asıl işveren alt işveren işçilerine karşı da sorumlu tutulmuştur. Bu ilişkide asıl işveren, alt işverenin işçilerine karşı o işyeri ile ilgili olarak bu Kanundan, iş sözleşmesinden veya alt işverenin taraf olduğu toplu iş sözleşmesinden doğan yükümlülüklerinden alt işveren ile birlikte sorumludur” şeklinde ifade bulmuştur. Asıl işverenin bu bağlamdaki sorumluluğu, alt işverenin hukuki sorumluluğu ile sınırlı tutulmuştur (Aydınlı, 2004, s. 58). Alt işveren işçileri iş sözleşmesinden, İş Kanunu’ndan ya da İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’ndan doğan haklarını asıl işverenden, alt işverenden ya da her ikisinden de talep edebilir. Bu noktada asıl işverenin alt işverene rücu hakkı söz konusudur (Çankaya & Çil, 2006, s. 66). Asıl işveren ve alt işveren arasındaki rücu ilişkisinden kaynaklanan uyuşmazlığa ilişkin dava ise iş mahkemeleri yerine genel mahkemelerde (asliye hukuk ya da sulh hukuk mahkemelerinde) görülmektedir¹⁴. Çünkü bu davada uyuşmazlığın tarafları işçi işveren değildir ve uyuşmazlığın nedeni iş sözleşmesi değildir (Mutlay & Işık, 2019).

Alt işverenin kendi işçisine karşı yüklendiği sorumluluklardan asıl işveren ile müteselsil

sorumlu tutulması, Kanun koyucunun işveren lehine yaklaşım sergilemesinden ileri gelmektedir. Alt işverenin, asıl işverene oranla daha küçük bir işletmenin işvereni olması bakımından imkânları daha sınırlıdır. Burada alt işveren işçilerinin “işçilik” haklarının korunabilmesi için Kanun koyucu işverenlere müteselsil sorumluluk yüklemiştir. Asıl işverenin sorumluluğu alt işverenin iş sözleşmesi ve İş Kanunu’ndan doğan tüm haklarını kapsar. Buna, kıdem ihbar tazminatı, fazla mesai ücreti, yemek yardımı, yol yardımı vb. gibi alt işverenin taraf olduğu toplu iş sözleşmesinden doğan hakları da dâhildir (Güzel, 2004, s. 55).

6552 sayılı torba yasa ile 4857 sayılı İş Kanunu Md. 36/5’de yapılan değişiklikler ile asıl işveren alt işveren işçilerine iş vermesi halinde, alt işveren işçilerine ücretlerinin ödenip ödenmediğini, işçinin başvurusu üzerine veya aylık olarak re’sen kontrol etmekle ve varsa ödenmeyen ücretleri alt işverenin hak edişlerinden keserek alt işveren işçilerinin banka hesabına yatırmak ile yükümlü tutulmuştur. Bu değişiklik ile asıl işverenler alt işveren işçilerinin ücret alacakları ile de doğrudan sorumlu tutulmuştur (Aydınlı, 2015, s. 17).

İşverenin işçiyi koruma yükümlülüğü kapsamında yalnızca ücrete ilişkin hususlar yoktur. 4857 sayılı İş Kanunu’na göre işçinin yıllık ücretli izne hak kazanabilmesi için, aynı işverende en az 1 yıl süre ile çalışmış olması gerekmektedir. İşçinin farklı işverenlerdeki çalışma sürelerinin toplamı, yıllık ücretli izin hesabında dikkate alınmaz. 6552 sayılı torba kanun ile 4857 sayılı İş Kanunu Md. 56’da değişiklik yapılarak “ Alt işveren işçilerinden, alt işvereni değiştirdiği halde aynı işyerinde çalışmaya devam edenlerin yıllık ücretli izin süresi, aynı işyerinde çalıştıkları süreler dikkate alınarak hesaplanır...” hükmü getirilmiştir (Aydınlı, 2014, s. 85).

Fazla çalışmaya ilişkin hususlar da yıllık ücretli izinler gibi değerlendirilir. 4857 sayılı İş Kanunu Md. 41’de izin verilen süreler dışında

¹⁴ Yargıtay 9. H.D., 24.12.2007 gün, 2007/40700 E., 2007/38544 K.

işçilerin fazla çalışmaya zorlanamayacağı ifade edilmiştir. Bu maddeler de işçilerin korunmasına yöneliktir. Fazla çalışmalar, çalışanların sağlık ve güvenliklerini tehlikeye düşürebilecek bir husus olduğundan doğrudan işin organizasyonu ile ilgilidir ve işveren çalışanların sağlık ve güvenliklerinin korunması bakımından da yükümlü tutulmuştur (Aydınlı, 2004, s. 59).

İşverenin alt işveren işçilerinin sağlık ve güvenliklerinin korunmasına ilişkin yükümlülükleri, tıpkı kendi işçileri üzerindeki koruma yükümlülükleri gibi değerlendirilir. Buna göre 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu işverenin genel yükümlülüklerinde "*İşveren, çalışanların işle ilgili sağlık ve güvenliğini sağlamakla yükümlüdür...*" ifadesi ile çerçeve çizilmiştir. İşverenin ilgili Kanunda işçinin korunmasına yönelik olarak bazı yükümlülükleri söz konusudur. İşyerlerinde çalışanların sağlık ve güvenliklerine ilişkin düzenlemeler bu yükümlülükler çerçevesinde organize edilir (Balkır, 2012, s. 58). Asıl işveren ve alt işveren arasındaki müteselsil sorumluluğun ortadan kaldırılması yönünde bir hüküm düzenlenemez. Yargıtay bir kararında da müteselsil sorumluluğu düzenleyen hükmün kamu düzenini sağlayıcı bir hüküm olması nedeniyle işçi aleyhine bir düzenlemenin hayata geçirilmesinin mümkün olmadığını vurgulamıştır¹⁵.

7. 6331 SAYILI İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KANUNU YÜKÜMLÜLÜKLERİ ÇERÇEVESİNDE ASIL İŞVEREN VE ALT İŞVEREN İŞ İLİŞKİSİ

İşverenin işçinin "sağlık ve güvenliğinin korunması", koruma yükümlülüğünün önemli derecede büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Türk Borçlar Kanunu Md. 417'de işverenin işçilerin sağlık ve güvenliğini korumakla ilgili hususlarda yükümlü oldukları "*...İşveren, işyerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması için gerekli her türlü önlemi almak, araç ve gereçleri noksanz bulundurmak; işçiler de iş sağlığı ve güvenliği konusunda alınan her türlü önleme uymakla*

yükümlüdür..." genel hükmüyle düzenlemiştir (Aydınlı, 2005, s. 36)

Türk Borçlar Kanunu genel hükümleri ile düzenlenen "işçilerin sağlık ve güvenliklerinin korunması" 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile işveren tarafından yapılması gerekenler temelinde ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. Kanun Md. 4 işverenin genel yükümlülükleri çerçevesinde işveren, çalışanların sağlık ve güvenliklerinin korunması için her türlü önlemi almak/aldırmak buna ilişkin risk değerlendirmesi ve çalışan eğitimleri ile sağlık gözetimlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmek ile yükümlü tutulmuştur. Ayrıca acil durumlara ilişkin planlama, bu görevlerde çalışacak personelin eğitimleri ve organizasyon görevi ile kaza ve hastalıkların bildirimini de işverenlerin 6331 kapsamındaki yükümlülükleri arasındadır (Eravcı, 2019, s. 333).

Asıl işveren ve alt işveren, kendi işçilerinin sağlık ve güvenliklerinin korunmasına yönelik her türlü tedbiri "işverenin gözetme borcunun" bir gereği olarak almakla yükümlüdür. Alt işveren işçilerinin iş görme ediminin alacaklısı olan asıl işveren, alt işveren işçilerinin de çalıştığı işyerini yönettiğinden, alt işveren işçileri de hem işin yürütümü hem de iş sağlığı ve güvenliği talimatları bakımından asıl işverene bağlı durumdadır. Asıl işveren işçileri ve alt işveren işçileri de aynı işyerinde çalışırlar. Asıl işveren işçilerinin çalıştığı yerdeki riskin alt işveren işçilerinin çalıştığı yeri etkilemesi muhtemeldir. Dolayısıyla, asıl işveren ve alt işveren işçilerinin sağlık ve güvenlik talimatları bakımından birbirlerinden bağımsız şekilde uygulama içerisine girmeleri hem olanaksız hem de verimsiz olacaktır (Belverenli, 2016, s. 179).

İş Kanunu Md. 2/7'de "asıl işveren alt işveren işçilerine karşı o işyerinde yürütülen işlere ilişkin olarak Kanundan, toplu iş sözleşmesinden ya da iş sözleşmesinden doğan yükümlülüklerden alt işveren ile birlikte sorumludur" ifadesine verilmiştir. Burada zikredilen "birlikte sorumluluk" reaktif bir yaklaşımla yalnızca "tazmin etmek" kapsamında değerlendirilmemelidir. 6331 sayılı İş

¹⁵ Yargıtay 9.HD. 18.03.1988 gün, 517/3080

Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, proaktif yaklaşıma sahip, tazminden önce "önleme" prensibiyle kurgulanmıştır (Eravcı, 2019, s. 332). Dolayısıyla, asıl işverenin alt işveren işçilerine karşı alt işverenle "birlikte sorumluluğu" nun çerçevesi, 6331 sayılı Kanunun uygulama aşamaları için de geçerlidir. Yorumu genişletecek olursak; İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu kapsamında işveren yükümlülükleri arasında yer alan tüm maddeler, bu durumda alt işveren işçilerini de kapsar nitelikte olacaktır diyebiliriz (Tiftik & Adıgüzel, 2016, s. 333) (Özcan, 2014, s. 39).

Asıl işverenin Kanundan doğan hukuki sorumluluğunun çerçevesini doğru çizebilmek, çalışanlara sunulacak iş sağlığı ve güvenliği hizmetinin organizasyonu bakımından oldukça önemlidir. Burada öne çıkan unsurlar, alt işveren işçileri ile ortak alanın paylaşıldığı işyerine ilişkin risk değerlendirmeleri, yakın ve ciddi tehlikelere ilişkin gereken bilgilendirmelerin yapılması, kurul kurularak karar mekanizmalarında işbirliği ve koordinasyonun sağlanması ve çalıştırılan işçilerin, iş sağlığı güvenliği yönünden de işin devredilen bölümünü yapabilecek niteliklere haiz olup olmama gibi durumlarını içermelidir.

7.1. Risk Değerlendirmesi Yapma Yükümlülüğü

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, daha evvel bu alanda yapılmış düzenlemelerin aksine, koordinasyon ve işbirliğine dayalı, risk değerlendirmesi temelli, proaktif bir yaklaşım ortaya koyan bir düzenlemedir. Risk değerlendirmesi kavramı Kanun 10. maddesi ile düzenlenmiştir. Buna göre "işveren, iş sağlığı ve güvenliği yönünden risk değerlendirmesi yapmak ve yaptırmak ile yükümlüdür" hükmü yer almaktadır. Asıl işveren alt işveren ilişkisinin bulunduğu işyerlerinde risk değerlendirmesine ilişkin ayrıntılar İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği Md. 15'de ele alınmıştır. İlgili madde

"(1) Bir işyerinde bir veya daha fazla alt işveren bulunması halinde:

a) Her alt işveren yürüttükleri işlerle ilgili olarak, bu Yönetmelik hükümleri uyarınca gerekli

risk değerlendirmesi çalışmalarını yapar veya yaptırır.

b) Alt işverenlerin risk değerlendirmesi çalışmaları konusunda asıl işverenin sorumluluk alanları ile ilgili ihtiyaç duydukları bilgi ve belgeler asıl işverence sağlanır.

c) Asıl işveren, alt işverenlerce yürütülen risk değerlendirmesi çalışmalarını denetler ve bu konudaki çalışmaları koordine eder." şeklinde düzenlenmiştir.

Risk değerlendirmesinde koordinasyonun sağlanmasına ilişkin yönetmeliğin Md. 15'deki düzenlemesi aynı işyerini paylaşan işverenler için düşünülmesi daha doğru olacaktır. Çünkü aynı çalışma ortamını paylaşan asıl işveren ve alt işverenlerin birbirlerini etkileyebilecek risklere maruz kalacakları aşikârdır. Ancak örneğin servis ya da nakliye gibi hizmetlerin asıl işin yürütüldüğü işyerinin dışında olması, risk değerlendirmesinde "birlikteliği" ve koordinasyonu mümkün kılmamaktadır. Bu nedenle yönetmeliğin ilgili maddesi "ortak" işyerini paylaşan işverenler için uygulanması doğru olacaktır.

İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği 15/2'de "Alt işverenler hazırladıkları risk değerlendirmesinin bir nüshasını asıl işverene verir. Asıl işveren; bu risk değerlendirmesi çalışmalarını kendi çalışmasıyla bütünleştirerek, risk kontrol tedbirlerinin uygulanıp uygulanmadığını izler, denetler ve uygunsuzlukların giderilmesini sağlar" ifadelerine yer verilmiştir. Yönetmelik maddelerinden de anlaşılacağı üzere, alt işverenlerin yürüttükleri işe ve işin unsurlarına ilişkin risk değerlendirme yükümlülükleri kendilerine aittir. Ancak asıl işveren, alt işverene yapacakları risk değerlendirmesinde ihtiyaç duyacakları bilgi ve belgeleri temin etmek, bu konuda koordinasyonunu sağlamak, uygunsuzlukları gidermek ile yükümlü tutulmuştur. Bu düzenleme her ne kadar isabetli bir düzenleme olarak görünse de asıl işverenin işin teknolojik uzmanlık gerektiren bölümünü alt işverene verdiği göz ardı edilmiştir (Belverenli, 2016, s. 203). Asıl işverenden, uzman

olmadığı alt işverenin işleri için koordinasyon yapması beklenmektedir. Bu durum uygulama açısından asıl işverenin sorumluluğunun çerçevesini genişletmektedir. Gerçekte asıl işveren, işyerindeki tehlike ve riskleri ayrıntılı şekilde değerlendirebilecek teknik bilgiye haiz olmayabilir. Bu nedenle Kanun koyucu risk değerlendirmesinin ekiple gerçekleştirilmesine hükmetmiştir. Burada esas olan koordinasyon ve işbirliği ile bilgi ve tecrübenin işyerlerinde kullanılabilir bir şekilde organizasyonunun sağlanmasıdır. İşverenin tecrübesizlik ya da bilgi eksiklikleri koruyucu tedbirlerini alma konusundaki zafiyetine mazeret oluşturmayacaktır¹⁶. Bu nedenle asıl işverenin bu yükümlülüklerini yerine getirmemesinden kaynaklı alt işveren işçilerinin iş kazası ya da meslek hastalığına uğramış olması durumunda hukuki sorumluluğu gündeme gelecektir (Akpınar & Çakmakkaya, 2014, s. 290).

7.2. Çalışanları Bilgilendirme ve Eğitim Yükümlülüğü

İşyerinde işin yürütüm koşulları çerçevesinde oluşabilen özel ya da genel tehlike ve riskler bulunmaktadır. İşçilerin sağlık ve güvenliğinin sürdürülebilir şekilde korunabilmesi için, mevcut tehlike ve riskler konusunda bilgilendirilmeleri gerekir. Bu gereklilik, 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Md. 16'da;

"(1) İşyerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve sürdürülebilmesi amacıyla işveren, çalışanları ve çalışan temsilcilerini işyerinin özelliklerini de dikkate alarak aşağıdaki konularda bilgilendirir:

a) İşyerinde karşılaşılabilecek sağlık ve güvenlik riskleri, koruyucu ve önleyici tedbirler.

b) Kendileri ile ilgili yasal hak ve sorumluluklar.

c) İlk yardım, olağan dışı durumlar, afetler ve yangınla mücadele ve tahliye işleri konusunda görevlendirilen kişiler..." belirtilen hususlar çerçevesinde ifade edilmiştir. Alt işveren işçilerini de çalışanların bilgilendirilmesini çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Yine Kanun Md.16'da

(2) İşveren;

...b) Başka işyerlerinden çalışmak üzere kendi işyerine gelen çalışanların birinci fıkrada belirtilen bilgileri almalarını sağlamak üzere, söz konusu çalışanların işverenlerine gerekli bilgileri verir..." ifadelerine yer verilmiştir. Benzer ifadeler İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği Md. 16'da *"(1) İşyerinde çalışanlar, çalışan temsilcileri ve başka işyerlerinden çalışmak üzere gelen çalışanlar ve bunların işverenleri; işyerinde karşılaşılabilecek sağlık ve güvenlik riskleri ile düzeltici ve önleyici tedbirler hakkında bilgilendirilir..."* şeklinde düzenlenmiştir. Yine İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri Yönetmeliği Md. 6'da *"...Başka bir işyerinden kendi işyerine çalışmak üzere gelen çalışanların sağlık bilgilerine, görevlendirdiği kişi veya hizmet aldığı OSGB'lerin ulaşabilmesini sağlar..."* ifadesi geçmektedir. Tüm bu kanun ve yönetmeliklerde dikkati çeken "Başka bir işyerinden kendi işyerine çalışmak üzere gelen çalışanlar" ifadesi alt işveren işçileri olarak da düşünülmelidir. Mevzuatımızda bilgilendirmenin alt işverene ve işçilerine yapılması öngörülmüştür. Ancak pratikte, asıl işverenin, alt işverene değil de alt işveren işçilerine ulaşması daha kolaydır. Örneğin, işveren ciddi ve yakın tehlikeye maruz kalan ya da kalma riski olan bütün çalışanları ilgili hususta uyarmak ve bilgilendirmek zorundadır. Ancak ciddi ve yakın tehlike altında çalışan işçiler için yalnızca alt işvereni bilgilendirmesi yeterli olacaktır (Aydın, 2013, s. 38). Bu yorumdan hareketle, alt işveren işçilerinin, asıl işverenin çalışanları gibi, işyerinde sağlık ve güvenlik hususlarında bilgilendirilmesi, işverenin koruma yükümlülüğü kapsamında değerlendirilebilir. Aynı işyerinde kendi işçileriyle birlikte çalışan farklı işveren işçileri, Kanundan, iş sözleşmesinden ya da toplu iş sözleşmesinden doğan tüm hakları bakımından asıl işverenin ve alt işverenin sorumluluğundadır (Belverenli, 2016, s. 181).

Çalışanların eğitimi, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Md. 17'de düzenlenmiştir. Alt işveren işçilerine yönelik olarak *"...(5) Tehlikeli ve çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde; yapılacak işlerde karşılaşılabilecek sağlık ve güvenlik riskleri ile*

¹⁶ Yargıtay 21. HD. 27.2. 2003 gün, 2003/1143E, 2003/1463K

ilgili yeterli bilgi ve talimatları içeren eğitimin alındığına dair belge olmaksızın, başka işyerlerinden çalışmak üzere gelen çalışanlar işe başlatılamaz..." ifadeleri yer almaktadır. Bu maddelere istinaden işverenin alt işveren işçilerine kapsayacak bir sorumluluğa sahip olduğu söylenebilir. Bu yükümlülüğe uymayan işveren için, Kanun Md.26'da öngörülen bir para cezası olmamakla birlikte, işverenin denetimi dışında gerekli eğitimleri almadan işe başlamış bir alt işveren işçisinin iş kazası ya da meslek hastalığına uğraması durumunda asıl işverenin vuku bulan bu hadiseye ilişkin hukuki sorumluluğu gündeme gelecektir (Aydınlı, 2013, s. 39).

7.3. İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulu Kurma Yükümlülüğü

İşverenin kurul kurma yükümlülüğü 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununda belirli şartlara bağlanmıştır. Kanun Md. 22'de

"(1) Elli ve daha fazla çalışanın bulunduğu ve altı aydan fazla süren sürekli işlerin yapıldığı işyerlerinde işveren, iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili çalışmalarda bulunmak üzere kurul oluşturur. İşveren, iş sağlığı ve güvenliği mevzuatına uygun kurul kararlarını uygular..." ifade edilmiştir. Kanun koyucu, kurul kurma yükümlülüğünde asıl işveren ve alt işveren ilişkisine özellikle değinmiş, işverenlerin çalışan sayılarına göre kurulun nasıl kurulacağına ilişkin ayrıntıları düzenlemiştir. Buna göre;

"(2) Altı aydan fazla süren asıl işveren-alt işveren ilişkisinin bulunduğu hallerde;

a) Asıl işveren ve alt işveren tarafından ayrı ayrı kurul oluşturulmuş ise, faaliyetlerin yürütülmesi ve kararların uygulanması konusunda iş birliği ve koordinasyon asıl işverence sağlanır.

b) Asıl işveren tarafından kurul oluşturulmuş ise, kurul oluşturması gerekmeyen alt işveren, koordinasyonu sağlamak üzere vekâleten yetkili bir temsilci atar.

c) İşyerinde kurul oluşturması gerekmeyen asıl işveren, alt işverenin oluşturduğu kurula iş birliği ve koordinasyonu sağlamak üzere vekâleten yetkili bir temsilci atar.

ç) Kurul oluşturması gerekmeyen asıl işveren ve alt işverenin toplam çalışan sayısı elliden fazla ise, koordinasyonu asıl işverence yapılmak

kaydıyla, asıl işveren ve alt işveren tarafından birlikte bir kurul oluşturulur..." hükümlerine yer verilmiştir. Kurulun çalışan sayılarına göre nasıl düzenleneceğine ilişkin 18 Ocak 2013 tarih, 28532 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları Hakkında Yönetmelik ile ayrıntılı hükümlere yer verilmiştir. Yönetmelik Md.4'de altı aydan fazla süren asıl işveren alt işveren ilişkisinin bulunduğu işyerlerinde;

Asıl işveren ve alt işveren çalışan sayıları ayrı ayrı elli ve üzeri ise, asıl işveren ve alt işveren ayrı ayrı İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulu kurar. İş Sağlığı ve Güvenliği faaliyetlerine ilişkin yürütülmesi gereken faaliyetler ve kurullarca alınana kararların uygulanmasındaki işbirliği ve koordinasyon asıl işverenin sorumluluğundadır. Sadece asıl işveren çalışan sayısı elliden fazla ise, bu durumda kurul asıl işverence kurulur, kurul kurma yükümlülüğü olmayan alt işveren ise, kurulda alınan kararların uygulanmasına ilişkin etkin koordinasyonun sağlanması için vekâleten yetkili bir temsilci atar.

Sadece alt işverenin çalışan sayısı elliden fazla ise, bu durumda kurul alt işverence kurulur. Asıl işveren ise, alt işverenin kurduğu kurula, alınan kararların etkin şekilde uygulanabilirliğinin sağlanması için vekâleten yetkili bir temsilci atar.

Asıl işveren ve alt işverenin çalışan sayısı ayrı ayrı elliden az ise; asıl işveren ve alt işveren sayılarının toplamına bakılır. Her iki işverenin çalışan sayıları toplamı elli ve daha fazla ise, asıl işverenin koordinasyonunda ortak bir kurul kurulur. Kurul üyeleri seçilirken işverenlerin ortak kararları dikkate alınır. Kanun ve yönetmelik maddelerinde açıkça ifade edildiği gibi, kurul iş sağlığı ve güvenliğini ilgilendiren tüm konularda karar alma mekanizmalarının işletilebilmesi için oldukça önemlidir. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu işbirliği ve koordinasyon temeline dayalı bir düzenleme olması hasebiyle alt işverenlik ilişkisinin bulunduğu yerlerde de işbirliği esasına dayalı karar mekanizmalarını kurul vasıtasıyla da işletmektedir. Kanun koyucu "İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları" konusunda bu işbirliği ve koordinasyon mekanizmalarından kural olarak asıl işvereni sorumlu tutmuştur (Alpagut, 2014). Ancak işyerlerinde kurul kurulmasına yönelik zikredilen düzenlemelerin ihlali durumunda ya da kurulun

çalışmamasından dolayı çalışanların iş kazası ve/veya meslek hastalığına uğramaları durumunda, asıl işveren ve alt işverenin ortak sorumluluğu olacaktır (Aydınlı, 2013, s. 39).

7.4. İş Sağlığı ve Güvenliğinin Koordinasyonu Sağlama Yükümlülüğü

İşverenin işyerinde iş sağlığı ve güvenliği koordinasyonu sağlama yükümlülüğünün çerçevesi 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Md.23'de düzenlenmiştir. Buna göre çerçeveyi;

"(1) Aynı çalışma alanını birden fazla işverenin paylaşması durumunda işverenler; iş hijyeni ile iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin uygulanmasında iş birliği yapar, yapılan işin yapısı göz önüne alınarak mesleki risklerin önlenmesi ve bu risklerden korunulması çalışmalarını koordinasyon içinde yapar, birbirlerini ve çalışan temsilcilerini bu riskler konusunda bilgilendirir..." hükümleri belirlemektedir. Kanun 1. fıkrasından anlaşılacağı üzere, aynı işyerini paylaşan işverenler arasında da iş sağlığı ve güvenliğini oluşturan unsurlar bakımından "birliktelik" söz konusudur. Bu birliktelik ve koordinasyon işverenlerin bilgi ve tecrübe paylaşımına dayalı olarak yapılır. Dolayısıyla, işverenlerin işbirliği ve koordinasyon içerisinde çalışmaları, yürütülen işlere ilişkin tehlike ve riskler konusunda bilgi paylaşımına ve koruyucu/önleyici tedbirlerin daha etkili şekilde uygulanmasına zemin hazırlar. Kanun koyucu, ilgili mevzuatta alt işveren kavramını özel olarak ele almamıştır. Ancak alt işverenler de ayrı bir işyerini temsil ettikleri için bu düzenleme kapsamında değerlendirilebilirler (Aydınlı, 2013, s. 40).

SONUÇ ve TARTIŞMA

Günümüzde teknolojik gelişmeler ve üretim çeşitliliğindeki artış, "işlerin teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren bölümlerinin" artması nedeni ile kurulan asıl işveren alt işveren ilişkilerini artırmıştır. İşveren yürüttüğü mal ve hizmet üretimine ilişkin işlerin yardımcı işlerini ya da teknolojik açıdan uzmanlık gerektiren bölümünü devretmek isteyebilir. Bu alt işverenlik ilişkisinin, işçinin haklarında bir kısıtlamaya neden olmaksızın sağlıklı bir zeminde kurulabilmesi için mevzuatımızda gereken düzenlemeler yapılmıştır.

Alt işverenlik ilişkisinde muvazaa sorununun engellenmesi için özetle;

- ✓ Alt işverene verilen işin, asıl işveren tarafından yürütülen mal veya hizmet üretimine ilişkin olup/olmaması,
- ✓ Alt işverene verilen işin asıl işin teknolojik nedenler ile uzmanlık gerektiren bölümü ya da yardımcı iş olup olmadığı,
- ✓ Alt işverenin daha evvel asıl işverenin işyerinde çalıştırılan bir kişi olup olmadığı,
- ✓ Alt işverenin, işin aldığı bölümünü yapabilecek düzeyde yeterli makine ekipman ve tecrübeye sahip olup olmadığı,
- ✓ Alt işveren işçilerinin, alınan işi yapabilecek nitelikte olup olmadığı,
- ✓ Alt işverene verilen işte koordinasyon ve denetim mekanizmaları dışında asıl işveren işçisinin çalışıp çalışmadığı,
- ✓ Alt işverenlik ilişkisinin iş hukukunun işverenler üzerindeki yükümlülüklerinden kaçmak gibi etik dışı nedenler ile kurulup kurulmadığı,
- ✓ Alt işverenlik sözleşmesinin, işçilerin iş kanunu, iş sözleşmesi ya da toplu iş sözleşmesinden doğan haklarının gasp edilmesi niyeti ile kurulup kurulmadığı gibi hususlar göz önünde bulundurulur.

İşverenlerin işçileri koruma yükümlülüğü işçinin sadakat borcunun bir nevi karşılığı olarak düşünülebilir. İşverenin işçiyi koruma yükümlülüğünün çerçevesi mevzuatta ayrıntısı ile çizilmiştir. Alt işveren işçilerinin iş görme ediminin alacaklı olan asıl işveren, alt işveren işçilerinin de çalıştığı işyerini yönettiğinden, alt işveren işçileri de hem işin yürütümü hem de iş sağlığı ve güvenliği talimatları bakımından asıl işverene bağlı durumdadır. 4857 sayılı İş Kanunu Md. 36/5'de asıl işveren alt işveren işçilerine iş vermesi halinde, alt işveren işçilerine ücretlerinin ödenip ödenmediğini, işçisinin başvurusu üzerine veya aylık olarak re'sen kontrol etmekle ve varsa ödenmeyen ücretleri alt işverenin hak edişlerinden keserek alt işveren işçilerinin banka hesabına yatırmak ile yükümlü tutulmuştur. Geniş bir yorumla, alt işveren işçilerinin sözleşmeden ve mevzuattan doğan haklarının korunması ve alt işverenin tarafı olduğu toplu iş sözleşmesinden

doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesinden asıl işverenin müteselsil sorumlu olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Asıl işveren ve alt işveren, kendi işçilerinin sağlık ve güvenliklerinin korunmasına yönelik her türlü tedbiri "işverenin gözetme borcunun" bir gereği olarak almakla yükümlüdür. Asıl işveren işçileri ve alt işveren işçileri de aynı işyerinde çalışırlar. Asıl işveren işçilerinin çalıştığı yerdeki bir tehlikenin alt işveren işçilerinin çalıştığı yeri etkilemesi muhtemeldir. Dolayısıyla, asıl işveren ve alt işveren işçilerinin sağlık ve güvenlik talimatları bakımından birbirlerinden bağımsız şekilde uygulama içerisine girmeleri hem olanaksızdır ayrıca da verimsizdir.

Asıl işverenin iş sağlığı ve güvenliği hususunda 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'ndan doğan hukuki sorumluluğunun çerçevesini doğru çizebilmek, çalışanlara sunulacak koruyucu hizmetinin organizasyonu bakımından oldukça önemlidir. Burada öne çıkan unsurlar, alt işveren işçileri ile ortak alanın paylaşıldığı işyerine ilişkin risk değerlendirmeleri, yakın ve ciddi tehlikelere ilişkin gereken bilgilendirmelerin yapılması, kurul kurularak karar mekanizmalarında işbirliği ve koordinasyonun sağlanması ve çalıştırılan işçilerin, iş sağlığı güvenliği yönünden de işin devredilen bölümünü yapabilecek niteliklere haiz olup olmama gibi durumlarını içermelidir.

Asıl işverenin alt işveren işçilerinin sağlık ve güvenliğine ilişkin önlemlerden doğan sorumluluğu, iş sözleşmesi, mevzuat ve toplu iş sözleşmesinden kaynaklanan işçilik alacaklarında olduğu gibi müteselsil sorumluluğu olduğunu tekrar ve özellikle belirtmek gerekir.

4857 sayılı İş Hukuku'nda asıl işverenler alt işverenlerinin mevzuat, iş sözleşmesi ya da taraf olunan toplu iş sözleşmesinden kaynaklanan işçilik alacaklarına ilişkin ödemeleri alt işverene rücu etmesi mümkündür. Ancak 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunundan doğan yükümlülüklerde rücu hakkı yerinde olmayacaktır. Çünkü sağlık ve güvenlik uygulamaları asıl işverenin işyerinde yapılacaktır. Dolayısıyla işyeri, asıl işverenin sorumluluk alanında olacağından, burada sağlık ve

güvenlik tedbirlerinin yeterince alınmamasından kaynaklanacak kaza ya da hastalıktan doğan sorumluluk doğrudan asıl işverenin kusurundan kaynaklanacaktır. Bu durumda, işyerinde sağlık ve güvenlik koşullarının alt işveren işçileri için sağlanmamış olması, asıl işvereni kusurlu duruma düşüreceğinden, bu konudaki tazminatları alt işverene rücu etmesi de hakkaniyete uygun olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akpınar, T., & Çakmakkaya, B. Y. (2014). İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından İşverenlerin Risk Değerlendirme Yükümlülüğü. *1(40)*, s. 273-304.
- Aktay, N., Arıcı, K., & Senyen Kaplan, E. (2011). *İş Hukuku*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akyiğit, E. (2011). *İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Alt İşverenlik (Taşeronluk) İlişkisi*. Ankara: Seçkin.
- Alpagut, G. (2014). 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun Genel Esasları. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, LXXII(2)*, s. 31-46.
- Aydın, U. (2015). 6552 Sayılı (Torba) Yasa Sonrası Asıl İşveren-Alt İşveren İlişkileri. *Sosyal Güvenlik Dergisi, 5(1)*, s. 9-31.
- Aydınlı, İ. (2004). İşverenin Koruma Yükümlülüğüne İlişkin Düzenlemelerin Normun Koruma Amacı (Hukuka Aykırılık Bağı) Bakımından Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(1-2)*, s. 51-64.
- Aydınlı, İ. (2005, Kasım). İşçinin Kişiliğinin Korunmasına Yönelik Düzenlemeler ve Borçlar Kanunu Tasarısının Konuyla İlgili Maddelerinin Değerlendirilmesi. *TÜHİS*, s. 21-42.
- Aydınlı, İ. (2005). İşverenin Edimden Bağımsız Olan Koruma Yükümlülüğüne Normun Koruma Amacı (Hukuka Aykırılık Bağı) Bakımından Bir Yaklaşım. *Kamu-İş, 8(1)*, s. 1-18.

- Aydınlı, İ. (2013). 6331 Sayılı Kanun'da Düzenlenen İş Sağlığı ve Güvenliği Yükümlülüklerinin Alt İşveren İlişkisinde Gösterdiği Özellikler ve Hukuki Sorumluluk. *Sicil*(30), s. 37-42.
- Aydınlı, İ. (2014). 6552 Sayılı Kanunla Alt İşveren Kurumunda Yapılan Yeni Düzenlemeler ve Değişiklikler. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XVIII(3-4), s. 77-99.
- Balkır, Z. G. (2012, Ocak). İş Sağlığı ve Güvenliği Hakkının Korunması: İşverenin İş Sağlığı ve Güvenliği Organizasyonu. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(1), s. 56-91.
- Baybora, D. (2010). İşletmelerde Asıl İşveren-Alt İşveren Uygulaması ve Ortaya Çıkan Sorunlar. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2), s. 19-26.
- Belverenli, D. (2016). Alt İşveren İlişkisinden Doğan İş Sağlığı ve Güvenliği Yükümlülükleri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 74, s. 171-221.
- Canpolat, T. (1992). *Türk İş Hukukunda Asıl-Alt İşveren İlişkileri*. İstanbul.
- Çalık, A. (2014, Eylül-Aralık). Son Düzenlemelere Göre Muvazaalı Alt İşverenlik İlişkileri ile İlgili İncelemeler. *Çalışma Dünyası Dergisi*, 2(3), s. 62-90.
- Çankaya, O. G., & Çil, Ş. (2011). *İş Hukukunda Üçlü İlişkiler* (3 b.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Çankaya, O., & Çil, Ş. (2006, Eylül). 4857 Sayılı İş Kanunu'na Göre Asıl İşveren Alt İşveren İlişkisi. *Sicil*, s. 54-80.
- Eravcı, D. B. (2019). 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve İlgili Yönetmelikleri Çerçevesinde İşverenin Yükümlülükleri. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8(22), s. 330-355.
- Güzel, A. (2004). İş Yasasına Göre Alt İşveren Kavramı ve Asıl İşveren-Alt İşveren İlişkisinin Sınırları. *Çalışma ve Toplum*, 1, s. 31-65.
- Hekimler, A. (2012). Asıl İşveren-Alt İşveren İlişkisinin 4857 Sayılı İş Kanunu Kapsamındaki Yasal Çerçevesi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), s. 1-10.
- Kaplan, E. T. (2003). İşverenin Koruma ve Gözetme Borcunun Kapsamı. *Kamu-İş*, 7(2), s. 1-16.
- Koç, M. (2016, Eylül). Kamuda Bir İstihdam Modeline Dönüşen Alt İşverenlik. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), s. 65-90.
- Korkusuz, M. H. (2014). Asıl İşveren ile Alt İşverenin Müteselsil Sorumluluğu. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, LXXII(2), s. 209-232.
- Mutlay, F. B., & Işık, M. (2019). 7036 Sayılı İş Mahkemeleri Kanunu Uyarınca Görev. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(68), s. 565-634.
- Özcan, Ş. (2014). İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Alt İşverenlik. *Mühendis ve Makina*, 55(655), s. 37-44.
- Süzek, S. (2014). *İş Hukuku* (Cilt 10). İstanbul: Beta.
- Şen, M., & Naneci, A. (2009, Eylül). Asıl İşveren-Alt İşveren İlişkisi ve Alt İşverenlik Sözleşmesi. *Sicil*(15), s. 24-53.
- Tiftik, M., & Adıgüzel, A. (2016). İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'na Göre Genel Hizmet Sözleşmesinde İşverenin İşçiyi Koruma Borcu. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*(1), s. 319-356.
- Tozlu, A., & Eraslan, M. T. (2012, Ocak-Mart). Türkiye'de Alt İşverenlik Uygulaması. *Sayıştay Dergisi*(84), s. 45-62.
- Yılmaz, E. (2009). Alt İşverenlik İlişkisinin Muvazaalı Olduğunu Tespit Eden İş Müfettişi Raporuna İtiraz Davası. *Çimento İşveren Dergisi*, s. 4-21.

SANAL KAYTARMA ve DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER: BEŞ YILDIZLI KONAKLAMA İŞLETMESİNDE BİR UYGULAMA

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Çetintürk¹

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

- ❖ Konaklama işletmesi,
- ❖ Sanal kayıtarma,
- ❖ Demografik özellikler,
- ❖ İşgören

Çalışma yaşamında, elektronik ve mobil cihazların (akıllı cep telefonu, tablet vb.) kullanımı işgörenlerin iş performansını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı, işgörenlerin sanal kayıtarma davranışı alt boyutlarının demografik özelliklere göre istatistiksel anlamda önemli farklılıklar gösterip göstermediğini tespit etmektir. Araştırmanın evrenini beş yıldızlı konaklama işletmelerinin çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, Isparta’da faaliyet gösteren beş yıldızlı bir konaklama işletmesinin çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, önemsiz sanal kayıtarma davranışının medeni durum, yaş, eğitim düzeyi ve bölüm açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Önemli sanal kayıtarma davranışının ise cinsiyet, yaş ve mesleki deneyim açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği saptanmıştır.

CYBERLOAFING AND DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS: AN APPLICATION IN FIVE-STAR ACCOMMODATION ENTERPRISE

Asst. Prof. Dr. İbrahim Çetintürk

ABSTRACT

The use of electronic and mobile devices (smartphones, tablets, and etc.) has a negative impact on the working performance of the employees in business life. The purpose of this study is to determine whether cyberloafing behaviors of the employees working in accommodation enterprise reveal statistically significant differences according to demographic characteristics. The population of the study consists of the employees of five-star accommodation enterprises. The sample of the study consists of the employees of a five-star accommodation enterprise operating in Isparta. The questionnaire technique was used for data collection. As a result of the study, minor cyberloafing was found to be statistically significant with respect to marital status, age, education level and the department of the employee. Serious cyberloafing was found to be statistically significant in terms of gender, age, and professional experience.

Keywords:

- ❖ Accommodation enterprise,
- ❖ Cyberloafing,
- ❖ Demographic characteristics,
- ❖ Employee

¹ Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, icetinturk32@gmail.com

1. GİRİŞ

Yirminci yüzyılda elektronik alanında yaşanan gelişmeler ve yirmi birinci yüzyılda karmaşık ve çoklu işlevselliğe sahip teknolojilerin yaygınlaşması sonucu insanların sosyal hayatında hızlı bir değişim yaşanmıştır (Güler vd. 2017:186). Aynı anda görüntülü ve sesli iletişim kurmayı sağlayan programlar, kısa mesaj, çevrimiçi sohbet ve sosyal ağlar üzerinden iletişim yöntemleri insanlar arasında kullanılmaya başlanmıştır (Güçdemir, 2012:53). Örneğin Garrett ve Danziger (2008) yaptıkları çalışmada bilgisayar kullanan çalışanların % 80'inin çalışma esnasında kişisel internet kullandıklarını saptamışlardır. İletişim dünyasında ve teknolojiye yaşanan gelişmelere paralel olarak iş hayatını yakından ilgilendiren yeni kavramlar ortaya çıkmıştır (ince ve Gül, 2011:509,522). Sanal kaytarma, çalışanların işyerinde bilgi teknolojilerini amaç dışı veya kötü amaçlı kullanımını ifade etmektedir. Bu bağlamda Mills vd. (2001) elektronik cihazların kötüye kullanılmasına yönelik aktiviteleri şu şekilde sıralamaktadır: "Kumar ve oyun oynama, iş arama, canlı gösteriler ve akıcı medya, on-line hisse senedi ticareti, iş dışı elektronik posta takibi, sapkın/ahlak dışı kullanım, rekreasyonel sörf ve alışveriş yapma". Çalışanların işgücü, zaman ve emek kaybına neden olan sanal kaytarma konusunda madalyonun iki yüzünden söz etmek mümkündür. Sanal kaytarma, sunduğu imkânlarla çalışanların iş yaşamına olumlu katkıda bulunurken, bireysel ve örgütsel üretim/hizmet noktalarında birtakım verimlilik kayıplarına yol açmaktadır. Sanal kaytarma yaratıcılık, inovasyon, esneklik gibi davranışların harekete geçmesinde etkili olurken, bireysel ve örgütsel ölçekte yüksek maliyetlere yol açmaktadır (Ekinci ve Yıldırım, 2018:97).

Literatür çalışmalarında sanal kaytarma tiplerine ilişkin farklı sınıflandırmalar bulunmaktadır (Robinson ve Bennett, 1995; Lim, 2002; Anandarajan vd. 2004; Mastrangelo, 2006; Blanchard ve Henle, 2008). Bu çalışmada Robinson ve Bennett (1995) tarafından kullanılan çok boyutlu ölçekleme teknikleri kullanılmıştır. Örgüte yönelik davranışlar, önemsiz sanal kaytarma (minor cyberloafing) ve önemli sanal kaytarma (serious cyberloafing) olmak üzere iki farklı kategoride

değerlendirmiştir. Önemsiz sanal kaytarma, sınırlı zaman alan ve zararsız kabul edilen davranışlardan oluşmaktadır. Önemli sanal kaytarma ise, daha fazla zaman alan, çalışanların işyerinde uygunsuz davranışlar sergilemesine sebep olan ve kuruluşları yasal bir takım yükümlülüklerle maruz bırakan davranışlardan oluşmaktadır (Blanchard ve Henle, 2008).

Turizm sektörü yenilikçi, esnek, teknolojik yapısı ile dünyanın en hızlı büyüyen sektörleri içerisinde yer almaktadır. Birçok sektörde olduğu gibi turizm sektöründe de kişisel internet kullanımı günden güne artış göstermektedir (Kasalak vd. 2015:257). Bu çalışma, konaklama işletmelerinde görev yapan işgörenlerin sanal kaytarma davranışı alt boyutlarının, demografik özelliklere göre istatistiksel anlamda farklılıklar gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Öncelikle çalışmanın kavramsal çerçevesi oluşturulmuş, sonrasında literatürde sanal kaytarma davranışı ve alt boyutları incelenmiş ve son olarak işgörenlerin demografik özellikleri ile sanal kaytarma davranışları arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Ayrıca yapılan araştırma çalışanların bilgi teknolojilerini amaç dışı, kötü amaçlarla kullanımı konularında araştırmacılara ve işletme yöneticilerine önemli bulgular sunması açısından önem arz etmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Günümüzde teknoloji alanında meydana gelen gelişmelerle birlikte, akıllı telefon kullanımının hızlı bir şekilde arttığı ve mobil internetin yaygınlaştığı görülmektedir. Artık insanlar istediği zaman ve istediği yerden kolayca içerik oluşturabilme ve farklı içeriklere erişebilme olanağına sahiptir (Güler vd. 2017:203). Dünyadaki internet kullanımı 2000-2008 yılları arasında % 290 oranında artış göstermiştir. Özellikle mobil telefonlar ve kişisel bilgisayarlar internet erişiminde etkin platformlar oluşturmuştur (Cook vd. 2016:114).

Elektronik cihazların işyerinde çalışanlar tarafından amaç dışı kullanımı araştırmacılar tarafından farklı terimlerle adlandırılmıştır. Tablo 1’de uluslararası literatürde dört çeşit

isimlendirmenin ön planda yer aldığı görülmektedir. Yurt içindeki literatürde ise, sanal kaytarma ile ilgili dört çeşit isimlendirmeden söz edilmiştir (Ekinci ve Yıldırım, 2018:51,52).

Tablo 1: Literatürde Sanal Kaytarma İle İlgili Yapılan İsimlendirmeler

Uluslararası Literatürde Sanal Kaytarma	
Cyberlacking	Block 2001; Lavoie ve Pychyl 2001; Banchard ve Henle 2008
Cyberdeviancy	Weatherbee 2010; Vitak vd. 2011
Cyberloafing	Lim 2002; Young ve Case 2004; Anandarajan vd. 2011; Restubog vd. 2011; Kim ve Byrne 2011; Lim ve Chen 2012; Fitchner vd. 2013; Askew vd. 2014
Cyberbludging	Mills vd. 2001; Banchard ve Henle 2008
Ulusal Literatürde Sanal Kaytarma	
Sanal kaytarma	Özkalp-Aydın vd. 2012; Kaplan ve Çetinkaya 2014; Çavuşoğlu-Palamutçuoğlu vd. 2014:151; İyigün-Yıldız 2014; Örucü-Yıldız 2014; Candan ve İnce 2016
Siber aylıklık	Ergün ve Altun 2012; Köse 2012; Özkalp vd. 2012; Serttaş ve Şimşek, 2017; Demir ve Seferoğlu 2016
Siber zorbalık	İnce e Gül 2011
Sanal tembellik	Genç ve Aydoğan 2016

Kaynak: Ekinci ve Yıldırım’ın (2018:51,52) “Sanal Yaşam ve Sanal Kaytarma” adlı eserinden derlenmiştir.

Mills ve arkadaşlarına (2001) göre sanal kaytarma, *insanların işteyken internette zaman kaybetmesi ile ilgili faaliyetleri tanımlamak için kullanılan bir kavramdır*. Lim (2002:677) sanal kaytarmayı, *iş amaçlı olmayan web sitelerinde kişisel amaçlarla gezinmek ve kişisel elektronik postaları kontrol etmek (alma ve gönderme dahil) için işyerinin internet erişimini saatlerce kullanan herhangi bir gönüllü çalışan eylemi olarak tanımlamıştır*. Bu faaliyetlerin her ikisi de (elektronik postayı denetleme ve kontrol etme) çalışanların ana iş görevlerini yerine getirmelerini ve tamamlamalarını engellemektedir.

Robinson ve Bennett (1995) çok boyutlu ölçekleme tekniklerini kullanarak sapkın işyeri davranışları tipolojisi geliştirmiştir. Bu tipolojide örgüte yönelik davranışlar önemsiz sanal kaytarma ve önemli sanal kaytarma olmak üzere iki farklı kategoride değerlendirilmiştir. Önemsiz sanal kaytarma davranışları içerisinde; işyerinden erken ayrılmak, aşırı molalar vermek, kasten yavaş

çalışmak ve kaynakları israf etmek yer almaktadır. Önemli sanal kaytarma davranışları içerisinde ise, ekipmanlara zarar vermek, rüşvet almak, çalıştığı saatler içerisinde yalan söylemek, şirketten bir şeyler çalmak yer almaktadır. Blanchard ve Henle (2008) benzer şekilde çalışanların dâhil oldukları sanal kaytarma davranışını iki farklı açıdan incelemişlerdir. Birincisi küçük sanal kaytarma olarak nitelendirilen, iş yerinde kişisel e-posta gönderip almanın yanı sıra haberleri ve finansal web sitelerini incelemeyi ve çevrimiçi alışveriş yapmaktan oluşan küçük siber bilgiyi içermektedir. Yazarlar, küçük sanal kaytarmayı sapkın veya uygunsuz davranışlar olarak görmediklerini ve yaptıkları araştırmanın da bu fikri desteklediğini belirtmişlerdir. Benzer araştırmalarda ise, işyerinde kişisel e-posta ve internet kullanımının, belirli koşullar yerine getirildiği takdirde uygun olabileceği savunulmaktadır. İkincisi ise, yetişkin odaklı web sitelerini ziyaret etmeyi, kendi web sitesini kullanmayı ve sohbet odaları, bloglar ve

kişisel reklamlar aracılığıyla başkalarıyla çevrimiçi etkileşime girmeyi, çevrimiçi kumar oynamayı ve müzik indirmeyi içeren ciddi siber davranışları içermektedir. Bazı yazarlar çalışanların interneti kötü niyetle kullanmalarına ilişkin çalışmaların teorikte kaldığını (Lim, 2002:676), organizasyonlarda kabul edilebilir ve kabul edilemez siber davranışların neler olduğu konusunun henüz net bir şekilde izah edilemediğini belirtmişlerdir (Lim ve Teo (2005:1090).

Literatür çalışmalarında sanal kaytarmanın örgüt için zararları ve yararları konusunda iki farklı yaklaşım söz konusudur. Bazı araştırmacılar, sanal kaytarmanın işletmeler için son derece zararlı olduğunu ve verimlilik kayıplarına yol açtığını belirtirken, diğerleri ise sanal kaytarma ile elde edilen eşsiz öğrenme fırsatlarından bahsetmişlerdir (Örücü ve Yıldız, 2014). Block (2001) yaptığı araştırmada iki ayrı ifadenin cevabını aramıştır: “İşyerinde yapılan sanal kaytarma hırsızlık mıdır? Yoksa artan verimlilik midir?” Yazar, iki ifadenin birbirine zıt olmadığını, her iki yanıtın da doğru olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca bu fenomeni anlayabilmek için ifadelerin ayrı ayrı düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir. Sanal kaytarmanın hırsızlık olup olmadığı tamamen açık veya örtülü olup olmadığına bağlıdır. İşveren iş sözleşmelerinde, sanal kaytarma davranışının zaman kaybına yol açtığını ve cezalandırılacağını belirtmişse, sanal kaytarma bu bağlamda açık hırsızlık olarak değerlendirilebilir.

Mills ve arkadaşlarına (2001) göre işyerinde sanal kaytarma üç ana probleme neden olmaktadır: (a) *firma kaynaklarının aşırı kullanımı* (b) *verimlilik kaybı ve finansal zarar* (c) *yasal sorumluluk*. İlk olarak, çalışanların internet ağını özel işleri için yoğun bir şekilde kullanması, firmanın bilgisayar ağını yavaşlatmaktadır. İkincisi, çalışanların işyeri bilgisayarlarını kişisel amaçlarla kullanmaları işyerinde doğrudan verimlilik kaybına yol açmaktadır. Üçüncüsü ise, internetin çalışanlar tarafından kötüye kullanılması, verimlilik kaybı veya internet ağında yoğunluk gibi risklerden çok daha fazlasını doğurmakta ve firma bir takım hukuki sorumluluklarla karşı karşıya kalmaktadır.

Sanal kaytarma konusunda yapılan araştırmalarda işyerlerinde önemsiz sanal kaytarma davranışının önemli sanal kaytarma davranışına göre daha fazla oranda kullanıldığı ortaya konmuştur (Ayazlar, 2018; Özkalp vd. 2012; Blanchard ve Henle, 2008; Lim ve Teo, 2005). Blanchard ve Henle (2008) yaptıkları araştırmada, çalışanların daha fazla oranda küçük siber bilgiyi içeren önemsiz sanal kaytarma davranışı gösterdiklerini belirtmişlerdir. Benzer şekilde Ayazlar vd.’nin (2018) yaptıkları araştırma sonucunda turizm öğrencilerinin daha fazla düzeyde önemsiz sanal kaytarma davranışında buldukları tespit edilmiştir. Aynı zamanda çalışmada öğrencilerin cinsiyeti, staj yaptıkları işletme türü ile internette gezinme süreleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Literatür çalışmalarında işyerinde çalışanların daha fazla önemsiz sanal kaytarma davranışında bulunduğu, bu konuda yapılan çalışmaların benzer bulgular içerdiği değerlendirilmiştir.

Sanal kaytarma konusunda yapılan araştırmalarda demografik özellikler ağırlıklı olarak kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır (Kaplan ve Çetinkaya, 2014). Demir ve Tan (2018), Örücü ve Yıldız (2014) sanal kaytarma faaliyetlerini demografik değişkenler açısından incelemişlerdir. Araştırma sonuçları, sanal kaytarma faaliyetlerinin çalışanların demografik değişkenleri açısından anlamlı farklılıklar gösterdiğini ifade etmektedir. Benzer şekilde Kaplan ve Çetinkaya’nın (2014) yaptıkları araştırmada, otel işletmelerinde çalışanların eğitim düzeyi, işletmedeki konumları ve çalışılan bölümler ile sanal kaytarma faaliyetleri arasında anlamlı farklılıklar olduğu saptanmıştır. Fidan (2018) mobil bağımlılığın cinsiyet, yaş, gelir düzeyi farklılıklarıyla ilişkili olmadığını ortaya koymuştur. Çizmeci ve Deniz (2016) tarafından yapılan çalışmada, işyerinde iş dışı internet kullanım sıklığının cinsiyete, yaşa, medeni duruma, eğitim durumuna göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Sanal kaytarma ve demografik özellikler arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalarda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Yapılan araştırmalarda çalışanların bazı demografik özellikleri ile sanal kaytarma davranışları arasında anlamlı ilişki olduğu ortaya konmuştur.

3. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, sanal kaytarma davranışı alt boyutlarının konaklama işletmesinde çalışan işgörenlerin demografik özelliklerine göre istatistiksel anlamda önemli farklılıklar gösterip göstermediğini tespit etmektir. Araştırmanın evrenini beş yıldızlı konaklama işletmelerinin çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, Isparta ilinde faaliyet gösteren beş yıldızlı bir konaklama işletmesinin çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket formları çalışanlara gönüllülük esasına göre ve kendilerinden izin alınarak uygulanmıştır. Konaklama işletmesinin 113 çalışanından 87'si anketi cevaplamaya olumlu yanıt vermiştir. Araştırmaya başlamadan önce, uygulamada karşılaşılabilecek olası hataları engellemek ve ifadelerin doğru anlaşılıp anlaşılmadığını kontrol etmek için bir pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışma, 30 çalışana uygulanmıştır. Ayrıca pilot çalışma sonuçları SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 21.00 programı ile analiz edilmiştir. Yapılan pilot uygulamada Cronbach Alfa Katsayısı=0,918" olarak hesaplanmıştır.

Anket formu hazırlama sürecinde Blanchard ve Henle'nin (2008) anket çalışmasından yararlanılmıştır. Veri toplama aracı olarak geliştirilen anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Anket formunun birinci bölümünde, katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek üzere cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim, çalışılan bölüm ile ilgili kapalı uçlu ifadeler yer almaktadır. Anket formunun ikinci bölümünde ise, sanal kaytarmaya yönelik 5'li Likert ölçeğinde 15 adet ifade yer almaktadır. Güvenilirlik istatistik tablosundan "Cronbach Alfa Katsayısı=0,931" yüksek bir değere sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada ilk olarak, sanal kaytarma ölçeğinin yapısal geçerliliğini belirlemek amacıyla ve çok sayıda değişkeni birkaç temel değişkenle (faktörle) ifade etmek için (Gürbüz ve Şahin, 2014) "Açımlayıcı Faktör Analizi" uygulanmıştır. Daha sonra, araştırmada kullanılan verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini ölçmek amacıyla "Shapiro-Wilk Testi" uygulanmıştır. Test

sonucunda çalışmada kullanılan verilerin anlamlılık değerlerinin tümünün 0,05'den küçük olduğu ve normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Parametrik olmayan testlerden iki bağımsız grup arasındaki farkın önemini değerlendirmek için Mann-Whitney U Testi ve üç ve daha fazla bağımsız grup arasındaki farkın önemini değerlendirmek için Kruskal Wallis testi uygulanmıştır.

4. BULGULAR

Araştırmanın demografik bulguları Tablo 2'de yer almaktadır. Katılımcıların yaşlarına göre dağılımında; % 24,1'i 18-25 yaş aralığında, 47,1'i 26-35 yaş aralığında, 19,5'i 36-45 yaş aralığında ve % 3,4'ü 46 ve üzeri yaş aralığındadır. Ankete cevap veren deneklerin %54'ü bayan, %46'sı erkek katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların %64,4'ü evli, %33,3'ü bekârlardan oluşmaktadır. Katılımcıların büyük bir oranda lise mezunu (%39,1) oldukları dikkat çekmektedir. Katılımcıların mesleki deneyimlerine göre dağılımında büyük oranda (%46) 1-5 yıl arasında deneyime sahip oldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların %3,4'ü yönetim kademesinde görev yapmaktadır. Araştırmaya katılan çalışanların 6,9'u muhasebe, % 27,6'sı FveB (yiyecek-içecek), 35,6'sı odalar bölümü, ve 16,1 diğer bölümlerden (halkla ilişkiler, sağlık, spa, teknik servis, depo ve satınalma, güvenlik) araştırmaya katılmışlardır.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Cinsiyet	N	%	Eğitim Düzeyi		
Bayan Erkek	47	54	İlköğretim	17	19,5
	40	46	Lise	34	39,1
			Önlisans	19	21,8
			Lisans-Lisansüstü	14	16,1
			Kayıp veri	3	3,4
Yaş			Mesleki Deneyim		
18-25		24,1	1-5	40	46,0
26-35	21	47,1	6-10	19	21,8
36-45	41	19,5	11-15	11	12,6
46 ve üzeri	17	3,4	16-20	7	8,0
Kayıp veri	3	5,7	21 yıl ve üstü	3	3,4
	5		Kayıp veri	7	8,0
Medeni Hal			Bölüm		
Evli	56	64,4	Yönetim	3	3,4
Bekâr	29	33,3	Muhasebe	6	6,9
Kayıp veri	2	2,3	Yiyecek-İçecek	24	27,6
			Odalar Bölümü	31	35,6
			Diğer	14	16,1
			Kayıp veri	9	10,3

Katılımcıların sanal kaytarma davranışına ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3’de yer almaktadır. Önemsiz sanal kaytarma davranışının ($2,88 \pm 1,13$), önemli sanal kaytarma davranışına ($2,49 \pm 1,19$) göre daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Çalışanlar işyerinde en fazla internet üzerinden gazete ve haber sitelerine ziyaret ettiklerini ifade etmişlerdir ($3,25 \pm 1,54$). Çalışanlar işyerinde en az ise, bilgisayarda kazanç amaçlı oyun oynadıklarını belirtmişlerdir ($1,89 \pm 1,46$).

Tablo 3: Sanal Kaytarma Ölçeğine İlişkin İfadelerin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Sanal Kaytarma Ölçeği İfadeleri	Ortalama	Std. Spm.
İş dışı haberleşme için kişisel amaçlı e-posta kullanıyorum	3,25	1,54
İnternet üzerinden gazete veya haber sitelerini dolaşıyorum	3,60	1,36
İnternet üzerinden alışveriş veya e-ticaret yapıyorum	2,60	1,52
İnternet üzerinden bankacılık işlemi yapıyorum	2,61	1,44
İnternet üzerinden tatil için yer ayırtma işlemi yapıyorum	2,33	1,35
İnterneti müzik, film ya da video izlemek için kullanıyorum	3,20	1,56
İnternette yazılı görüşme (chat) yapıyorum	2,65	1,49
İnternet üzerinden açılan forumlara katılıyorum	2,29	1,45
Bilgisayarda eğlence amaçlı oyun oynuyorum	2,44	1,56
Bilgisayarda kazanç amaçlı oyun oynuyorum	1,89	1,46
Önemsiz Sanal Kaytarma	2,88	1,13
Önemli Sanal Kaytarma	2,49	1,19

Tablo 4'te yer alan sanal kaytarma ölçeğinin yapısal geçerliliğini belirlemek amacıyla "Açımlayıcı Faktör Analizi" uygulanmıştır. Verilerin faktör analizi için uygunluğunu belirlemek üzere "Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Test" analizleri yapılmıştır. Analizler sonucunda KMO =,770 ve Bartlett Testi ($p=0.000<0.05$) önem düzeyinde anlamlı olarak bulunmuştur. Yapılan analizlerde KMO değerinin yüksek değer olması istenmektedir. Sharma (1996) KMO değerinin ,70'in üzerinde olmasını "iyi" bir değer olarak değerlendirmektedir. Yapılan Bartlett testi sonucunda değer ,05'den küçük olması değişkenler arasında yüksek korelasyon bulunduğunu ve veri setinin faktör analizi için uygun olduğunu ifade etmektedir. Sanal kaytarma ölçeğinin faktör analizi için özdeğeri 1.00'den büyük faktörlerin değerlendirilmesine,

değişkenlerin faktör içerisindeki ağırlığını gösteren faktör yüklerinin yüksek olmasına, aynı değişken için faktör yüklerinin birbirine yakın olmamasına dikkat edilmiştir. Özdeğer istatistiği 1.00'den büyük olan faktörler anlamlı olarak kabul edilmektedir (Kalaycı, 2010). Faktör yükü değeri ,40'ın altında olan beş ifade çalışmadan çıkartılmıştır. Faktör analizi sonucunda, değişkenler iki boyut altında toplanmıştır. Birinci boyut toplam varyansın % 32'sini, ikinci boyut ise toplam varyansın % 31'ini açıklamaktadır. Ayrıca her bir boyut için yapılan güvenilirlik analizi sonucunda; birinci boyutun cronbach alpha değeri ,843 ikinci boyutun cronbach alpha değeri ,851 olarak hesaplanmıştır. Birinci boyutta yer alan ifadeler "Önemsiz Sanal Kaytarma", ikinci boyutta yer alan ifadeler "Önemli Sanal Kaytarma" olarak isimlendirilmiştir.

Tablo 4: Değişkenlere İlişkin Faktör Yükleri

	Faktör Yükleri	Özdeğer	Varyans Açıklama Oranı (%)
Sanal Kaytarma			
Önemsiz Sanal Kaytarma		4,166	32,396
İş dışı haberleşme için kişisel amaçlı e-posta kullanıyorum	,662		
İnternet üzerinden gazete veya haber sitelerini dolaşıyorum	,728		
İnternet üzerinden alışveriş veya e-ticaret yapıyorum	,888		
İnternet üzerinden bankacılık işlemi yapıyorum	,867		
İnternet üzerinden tatil için yer ayırtma işlemi yapıyorum	,752		
Önemli Sanal Kaytarma		2,203	31,298
İnterneti müzik, film ya da video izlemek için kullanıyorum	,705		
İnternette yazılı görüşme (chat) yapıyorum	,851		
İnternet üzerinden açılan forumlara katılıyorum	,683		
Bilgisayarda eğlence amaçlı oyun oynuyorum	,849		
Bilgisayarda kazanç amaçlı oyun oynuyorum	,784		

Çalışanların sanal kaytarma davranışı alt boyutlarının demografik özelliklere göre istatistiksel anlamda farklılıklar gösterip göstermediklerini belirlemek için Mann-Whitney U Testi ve Kruskal-Wallis Testi uygulanmıştır. Yapılan analizlerin sonuçları Tablo 5'de yer almaktadır. Önemsiz sanal kaytarma faktörü cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermemektedir ($U=592.000$, $p>,05$). Fakat önemli sanal kaytarma faktörü cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir ($U=599.500$, $p<,05$). Hesaplanan sıralı ortalama değerlere bakıldığında, bayanların önemli sanal kaytarma davranışı erkeklere göre daha fazla ortalama değere sahip olduğu görülmektedir. Önemsiz sanal kaytarma faktörü medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir ($U=452000$, $p<,05$). Bekârların sanal kaytarma davranışı evlilere göre daha fazla ortalama değere sahiptir. Diğer taraftan önemli sanal kaytarma faktörü medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermemektedir ($U=612.500$, $p>,05$).

Kruskal-Wallis Testi, ikiden fazla grup ortalamasını karşılaştırmak için kullanılan parametrik olmayan testlerden biridir. Buna göre, konaklama işletmesi çalışanlarının önemsiz sanal kaytarma davranışının yaş ($x_2=11,205$, $p<,05$), eğitim düzeyi ($x_2=21,013$, $p<,05$), ve çalışılan bölüm ($x_2=13,320$, $p<,05$) açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Önemsiz sanal kaytarma faktörünün katılımcıların yaşlarına göre hesaplanan sıralı ortalama değerlerine bakıldığında, çalışanların yaşları ilerledikçe önemsiz sanal kaytarma davranışı azalmaktadır. En yüksek ortalama değer 18-25 yaş aralığında iken, en düşük ortalama değer ise 46 ve üzeri yaş aralığındadır. Bu doğrultuda, çalışanların yaşları ile önemsiz sanal kaytarma davranışı arasında ters orantı bulunmaktadır. Önemsiz sanal

kaytarma faktörünün katılımcıların eğitim düzeylerine göre hesaplanan sıralı ortalama değerlerine bakıldığında, çalışanların eğitim düzeyleri yükseldikçe önemsiz sanal kaytarma davranışları artmaktadır. En yüksek ortalama değer Lisans düzeyinde eğitim alan çalışanlara ait iken, en düşük ortalama değer ise ilköğretim düzeyinde eğitim alan çalışanlara aittir. Bu çerçevede, eğitim düzeyi ile önemsiz sanal kaytarma davranışı arasında doğru orantı bulunmaktadır. Önemsiz sanal kaytarma faktörünün katılımcıların görev yaptıkları bölümlere göre hesaplanan sıralı ortalama değerlerine bakıldığında, en yüksek ortalama değer muhasebe bölümüne ve yönetim kademesine aittir. Muhasebe bölümü çalışanları ve otel yöneticileri diğer bölüm çalışanlarına göre daha fazla düzeyde önemsiz sanal kaytarma davranışı göstermektedirler. Diğer taraftan konaklama işletmesi çalışanlarının önemsiz sanal kaytarma davranışı mesleki deneyim ($x_2=3,421$, $p>,05$) açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir.

Konaklama işletmesi çalışanlarının önemli sanal kaytarma davranışı yaş ($x_2=8,648$, $p<,05$) ve mesleki deneyim ($x_2=13,502$, $p<,05$) açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Önemli sanal kaytarma faktörünün katılımcıların yaşlarına göre hesaplanan sıralı ortalama değerlerine bakıldığında, en yüksek ortalama değer 18-25 yaş aralığında ki çalışanlara aittir. Önemli sanal kaytarma faktörünün katılımcıların mesleki deneyimlerine göre hesaplanan sıralı ortalama değerlerine bakıldığında ise, en yüksek ortalama değer 1-5 yıl aralığında deneyime sahip olan çalışanlara aittir. Konaklama işletmesi çalışanlarının önemli sanal kaytarma davranışı eğitim düzeyi ($x_2=4,902$, $p>,05$) ve bölüm ($x_2=6,597$, $p>,05$) açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir.

Tablo 5: Çalışanların Sanal Kaytarma Davranışı Alt Boyutlarının Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	Önemsiz Sanal Kaytarma		Önemli Sanal kaytarma	
	Sıra Ortalaması	Anlamlılık	Sıra Ortalaması	Anlamlılık
Cinsiyet Bayan Erkek	46,06 35,95	,053	48,85 36,76	,023
Mann-Whitney U Z	: 592,000 :-1,938		Mann-Whitney U Z : 599,500 :-2,277	
Medeni Durum Evli Bekâr	34,54 49,41	,005	38,56 45,63	,196
Mann-Whitney U Z	: 452,000 :-2,782		Mann-Whitney U Z : 612,500 :-1,293	
Yaş 18-25 26-35 36-45 46 ve üzeri	50,24 39,10 27,79 22,67	,011	52,18 38,36 30,38 39,17	,034
Kruskal-Wallis Testi Chi-Square: 11,205 Df :3			Kruskal-Wallis Testi Chi-Square: 8,648 Df :3	
Eğitim Düzeyi İlköğretim Lise Ön Lisans Lisans	22,37 33,63 48,56 56,17	,000	48,69 34,55 42,47 35,33	,179
Kruskal-Wallis Testi Chi-Square: 21,013 Df :3			Kruskal-Wallis Testi Chi-Square: 4,902 Df :3	
Mesleki deneyim 1-5 yıl 6-10 yıl 11-15 yıl 16-20 yıl 21 yıl ve üstü	39,55 39,78 36,75 24,21 44,50	,490	46,57 31,18 37,91 19,57 24,17	,009
Kruskal-Wallis Testi Chi-Square: 3,421 Df :4			Kruskal-Wallis Testi Chi-Square: 13,502 Df :4	
Bölüm Yönetim Muhasebe Yiyecek-İçecek Odalar Bölümü Diğer	55,00 61,92 34,83 30,81 39,17	,010	48,67 29,92 43,48 40,57 27,39	,159
Kruskal-Wallis Testi Chi-Square: 13,320 Df :4			Kruskal-Wallis Testi Chi-Square: 6,597 Df :4	

5. SONUÇ ve TARTIŞMA

Bu çalışma, Isparta ilinde faaliyet gösteren beş yıldızlı bir konaklama işletmesinde çalışanlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışanların demografik özelliklerine göre sanal kaytarma davranışı alt boyutlarının istatistiksel anlamda farklılıklar gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Bu araştırmada sanal kaytarma çalışanların bilgi teknolojilerini amaç dışı ve kötü amaçlı kullanmaları sonucu ortaya çıkan ve işyeri tarafından uygun görülmemeyen davranış olarak nitelenmiştir. Bu çerçevede sanal kaytarma davranışı önemsiz ve önemli (Robinson ve Bennett, 1995) olmak üzere iki farklı boyutta değerlendirilmiştir. Önemsiz sanal kaytarma davranışları; haberleşme, kişisel amaçlı e-posta kullanımı, alışveriş veya e-ticaret, bankacılık işlemleri, tatil için yer ayırtma işlemlerinden oluşmaktadır. Önemli sanal kaytarma davranışları; müzik, film ya da video izleme, çevrimiçi sohbet, forumlara katılma, eğlence amaçlı oyun oynama ve kazanç amaçlı oyun oynama işlemlerinden oluşmaktadır.

Araştırma sonucunda, çalışanlar işyerinde internet üzerinden en fazla gazete ve haber sitelerini ziyaret ettiklerini, en az ise kazanç amaçlı oyun oynadıklarını ifade etmişlerdir. Bu çalışmada daha önce çalışmalarla benzer şekilde, çalışanların daha çok önemsiz sanal kaytarma davranışında bulunduğu saptanmıştır (Ayazlar, 2018; Özkalp vd. 2012; Blanchard ve Henle, 2008; Lim ve Teo, 2005). Literatürde çalışanların daha fazla oranda küçük siber bilgiyi içeren önemsiz sanal kaytarma davranışı gösterdikleri tespit edilmiştir. Blanchard ve Henle (2008) önemsiz sanal kaytarma davranışında bulunan çalışanların bu davranışı uygunsuz veya sapkın davranış olarak düşünmediklerini diğer taraftan önemli sanal kaytarma davranışında bulunan çalışanların bu davranışı kötü ve sapkın olarak nitelendirdiklerini ve iş yerinde göz ardı edilemeyeceğinin farkında olduklarını belirtmişlerdir.

Araştırma sonuçlarına göre önemsiz sanal kaytarma davranışının medeni durum, yaş, eğitim düzeyi ve bölüm açısından istatistiksel olarak

anamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Bekâr katılımcıların önemsiz sanal kaytarma davranışının evli katılımcılara göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların yaşları ilerledikçe önemsiz sanal kaytarma davranışı azalmaktadır. Örucü ve Yıldız'ın (2014) çalışmasında benzer şekilde genç çalışanların daha fazla sanal kaytarma faaliyetinde bulunduğu ortaya konmuştur. Çalışanların eğitim düzeyleri yükseldikçe önemsiz sanal kaytarma davranışı artmaktadır. Benzer şekilde Kaplan ve Çetinkaya'nın (2014) yaptıkları araştırma sonucunda çalışanların eğitim düzeyi ile sanal kaytarma faaliyetleri arasında anlamlı farklılıklar olduğu saptanmıştır. Katılımcıların görev yaptıkları bölümlere göre en yüksek önemsiz sanal kaytarma davranışı muhasebe ve yönetim kademesine aittir. Önemsiz sanal kaytarma davranışının cinsiyet ve mesleki deneyim açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir.

Önemli sanal kaytarma davranışının cinsiyet, yaş ve mesleki deneyim açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Kadınlarda önemli sanal kaytarma davranışının erkeklere oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlar Serttaş ve Şimşek'in (2017) yaptıkları araştırma sonuçları ile farklılık göstermektedir. Yazarların yaptıkları araştırmada erkek çalışanların kadın çalışanlara göre daha fazla oranda sanal kaytarma yaptıkları ortaya konmuştur. Elde edilen bir diğer önemli sonuç ise, önemli sanal kaytarma davranışı katılımcıların yaşlarına göre farklılık göstermektedir. Çalışanların yaşlarına göre dağılımında 18-25 yaş aralığındaki katılımcıların daha fazla önemli sanal kaytarma faaliyetinde bulunduğu ortaya konmuştur. Önemli sanal kaytarma davranışı katılımcıların mesleki deneyimlerine göre farklılık göstermektedir. En yüksek değer 1-5 yıl aralığında deneyime sahip olan çalışanlara aittir. Önemli sanal kaytarma davranışının medeni durum, eğitim düzeyi ve bölüm açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir. Bu çalışma sonuçlarından farklı olarak Kasalak vd.'nin (2015) yaptıkları araştırma sonucu, otel işletmeleri

çalışanlarının bölümleri ile sanal kaytarma eğilimleri arasındaki farkı ortaya koymaktadır.

Lim ve Teo (2005:1090), Mills vd. (2001) yönetimin işyerinde sanal faaliyetlere ilişkin tutumu konusunun çalışanlar arasında belirsizliğe neden olduğunu ifade etmişlerdir. Bu çerçevede işletme yönetiminin net, açık ve kabul edilebilir bir şekilde internet kullanım politikaları geliştirmesi gerekmektedir. Bu durum işletmedeki tüm siber bilgi aktivitelerini ortadan kaldırmasa da, çalışanların işletmenin sanal kaytarmaya karşı olan politikalarını anlamasına yardımcı olacaktır. İşletmenin internet kullanım politikası geliştirmesi, sanal kaytarma faaliyetlerini kontrol altına almada önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Blanchard ve Henle'ye (2008) göre örgütlerin çalışanların ne kadar sanal kaytarma (özellikle önemsiz/küçük siber faaliyetler) davranışı gerçekleştireceği konusunda karar vermesi önem arz etmektedir. Bu durum çalışanların psikolojik ve sosyal açıdan davranışlarına katkı sağlayacaktır. Örneğin, işletmenin bilgisi dâhilinde gerçekleştirilen önemsiz sanal kaytarma davranışları, stres azaltma, iş ve aile yaşamını dengeleme, fikir üretme ve ağ oluşturma konularında çalışanlara yardımcı olacaktır.

Bu araştırmada bazı kısıtlar bulunmaktadır. Araştırma turizm sektöründe faaliyet gösteren beş yıldızlı bir konaklama işletmesinin çalışanları ile sınırlıdır. Bu nedenle araştırmada geniş boyutlu genelleme yapmak zordur. Bundan sonra yapılacak olan araştırmalar turizm sektörünün farklı alanlarında ve daha kapsamlı olarak gerçekleştirilebilir. Aynı zamanda yapılan araştırma çalışanların dâhil oldukları sanal kaytarma davranışını belirlemeye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bundan sonraki yapılacak olan araştırmalarda, çalışanların neden farklı sanal kaytarma türlerini tercih ettikleri konusunun işlenmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Anandarajan, M., Devine, P., & Simmers, C. A. (2004). *A Multidimensional Sealing Approach to Personal Web Usage in the Workplace. In Personal Web Usage in the Workplace: A Guide to Effective Human Resources Management* (pp. 61-79). IGI Global.Edition, Hensey, Information Science Publishing.

Ayazlar, R. A., Sayman, E., & Çınar, M. (2018). Turizm Öğrencilerinin Stajda Sanal Kaytarma Eylemleri. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (3), 24-37.

Blanchard, A. L., & Henle, C. A. (2008). Correlates of Different Forms of Cyberloafing: The Role of Norms and External Locus of Control. *Computers in Human Behavior*, 24(3), 1067-1084.

Block, W. (2001). Cyberslacking, Business Ethics and Managerial Economics. *Journal of Business Ethics*, 33(3), 225-231.

Cook, R., Hsu, C., & Marqua, J. (2016). *Konaklama ve Seyahat İşletmeciliği*. (M. Tuna, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Çizmecci E., & Deniz S. (2016). Özel Sağlık Kuruluşlarında İş Dışı Amaçlarla İnternet Kullanımı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 32, s. 213-224.

Demir, M., & Tan, M. (2018). İşgörenlerin demografik özellikleri ve sanal kaytarma davranışı arasındaki ilişki. *Journal of Tourism Theory and Research*, 4(1), 40-56.

Ekinci O., & Yıldırım F. (2018). *Sanal Yaşam Sanal Kaytarma*. Ankara. Gazi Kitabevi.

Fidan, H. (2018). İşyerlerinde Mobil Telefon Kullanım ve Bağımlılık Düzeyleri: Kamu ve Özel Sektör Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Business and Economics Research Journal*, 9(2), 431-447.

Garrett, R. K., & Danziger, J. N. (2008). Disaffection or Expected Outcomes: Understanding Personal Internet Use During

Work. Journal of Computer-Mediated Communication, 13(4), 937-958.

Güçdemir, Y. (2012). *Sanal Ortamda İletişim Bir Halkla İlişkiler Perspektifi*. İstanbul: Derin Yayınları.

Güler, H., Şahinkaya, Y., & Şahinkaya, H. (2017). İnternet ve Mobil Teknolojilerin Yaygınlaşması: Fırsatlar ve Sınırlılıklar. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 186-207.

Gürbüz, S. & Şahin, F. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

İnce, M., & Gül, H. (2011). The Relation of Cyber Slacking Behaviors with Various Organizational Outputs: Example of Karamanoğlu Mehmetbey University. *European Journal of Scientific Research*, 52(4), 507-527.

Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (Vol. 5). Ankara, Turkey: Asil Yayın Dağıtım.

Kaplan, M., & Çetinkaya, A. (2014). Sanal Kaytarma ve demografik Özellikler Açısından Farklılıklar: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 26-34.

Kasalak, M. A., Akar, H., & Kasalak, T. F. (2015). Personal Internet Usage of Employees and Cyberslacking Trends in Antalya Hotel Businesses. *International Journal of Business and Management Studies*, CD-ROM. ISSN: 2158-1479 :: 04(02):257–261 (2015).

Lim, V. K. G. (2002). The IT Way of Loafing on the job: Cyberloafing, Neutralizing and Organizational Justice. *Journal of Organizational Behavior*, 23(5), 675-694.

Lim, V. K., & Teo, T. S. (2005). Prevalence, Perceived Seriousness, Justification and Regulation of Cyberloafing in Singapore: An exploratory Study. *Information Management*, 42(8), 1081-1093.

Mastrangelo, P.M., Everton, W. & Jolton, J.A. (2006). Personal Use of Work Computers:

Distraction Versus Destruction. *CyberPsychology & Behavior*, 9(6):730-741.

Mills, J. E., Hu, B., Beldona, S., & Clay, J. (2001). Cyberslacking! A Liability Issue for Wired Workplaces. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 42(5), 34-47.

Örücü, E., & Yıldız, H. (2014). İşyerinde Kişisel İnternet ve Teknoloji Kullanımı: Sanal Kaytarma. *Ege Academic Review*, 14(1).

Özkalp, E., Aydın, U., & Tekeli, S. (2012). Sapkın Örgütsel Davranışlar ve Çalışma Yaşamında Yeni Bir Olgusu: Sanal Kaytarma (Cyberloafing) ve İş İlişkilerine Etkileri. *Çimento İşveren Sendikası Dergisi*, 26(2), 18-33.

Robinson, S. L. & Bennett, R. J. (1995). A Typology of Deviant Workplace Behaviors: A Multidimensional Scaling Study. *Academy of Management Journal*, 38(2), 555-572.

Serttaş, O., & Şimşek, G. (2017). Konaklama İşletmelerinde Siber Aylaklık: Çalışanların Demografik Özellikleri ile Siber Aylaklıkları Üzerine bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 20-34.

Sharma, S. (1996). *Applied Multivariate Techniques*. John Wiley & Sons Inc., New York.

Ürek, D., Demir, İ. B., & Uğurluoğlu, Ö. (2017) Sağlık Çalışanlarının Sanal Kaytarma Davranışlarının İncelenmesi: Bir Üniversite Hastanesi Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 135-148.

TÜRKİYE'DE EKONOMİK ÖZGÜRLÜK DÜZEYİNİN EKONOMİK BÜYÜME VE DOĞRUDAN YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASINA YÖNELİK BİR ANALİZ

Dr. Öğr. Üy. Esra N. Kılıcı¹Doç. Dr. Adil Akıncı²

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

- ❖ Ekonomik özgürlük endeksi
- ❖ Ekonomik büyüme
- ❖ Doğrudan yatırımlar

Bu çalışmanın amacı, Türkiye için, dünyada ekonomik özgürlük düzeyinin karşılaştırmalı olarak ölçülmesine olanak sağlayan endekslerden biri olan Heritage Vakfı Ekonomik Özgürlük Endeksi kullanılarak, ekonomik özgürlük genel endeksi ile ekonomik büyüme oranları ve doğrudan yatırımlar arasındaki ilişkinin analiz edilmesidir. Analize konu dönem, 1995-2018 periyodudur. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı, Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi kullanılarak araştırılmaktadır. Analiz sonuçları, Türkiye'de ilgili dönemde, ekonomik özgürlük endeksi, ekonomik büyüme ve doğrudan yatırımlar arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğuna; dolayısıyla, ekonomik özgürlük endeksinin ekonomik büyüme ve doğrudan yatırımlar üzerinde uzun dönemde etkisi olduğuna işaret etmektedir.

ANALYSIS OF THE IMPACT OF ECONOMIC FREEDOM ON ECONOMIC GROWTH AND FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN TURKEY

Asst. Prof. Dr. Esra N. Kılıcı

Assoc. Prof. Dr. Adil Akıncı

ABSTRACT

The main objective of this study is to investigate the impact of economic freedom index on economic growth and foreign direct investments by using Heritage Foundation Economic Freedom Index which makes possible measure the economic freedom comparatively in the world. Covering the period of 1995-2018, Maki (2012) multiple structural breaks cointegration test is employed to test the long-run relationship between the variables. Analysis results support the evidence of the cointegration relationship between economic freedom index, economic growth and foreign direct investments, implying that economic freedom index has impact on economic growth and foreign direct investments in the long-run for Turkey in the relevant period.

Keywords:

- ❖ Economic freedom index
- ❖ Economic growth
- ❖ Foreign direct investments

¹ İstanbul Arel Üniversitesi, İ.İ.B.F, Uluslararası Ticaret & Finans Bölümü, esrakilci@arel.edu.tr, ORCID: <https://0000-0002-2239-4560>.

² Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İ.İ.B.F, Maliye Bölümü, adilakinci@gmail.com, ORCID: <https://0000-0002-2181-6952>.

1.GİRİŞ

Ekonomik kalkınma sürecinde ekonomik özgürlüğün etkisine odaklanan çalışmalar, ekonomik özgürlük seviyesi arttıkça ülkelerde, faktör verimliliğinin ve ekonomik büyüme oranlarının arttığına işaret etmektedir. Buna göre, etkin bir yasal sistemin var olduğu, hükümetin müdahale alanının daraldığı, mülkiyet haklarının korunduğu, serbest ticaretin ve gönüllü değişimin mümkün kılındığı ve serbest piyasa dinamiklerinin geçerli olduğu ülkelerde, refah seviyesinde ve ekonomik büyüme oranlarında artış yaşanmaktadır. Akademik literatürde, ekonomik özgürlük ile büyüme arasındaki söz konusu ilişkiyi inceleyen çeşitli çalışmalar bulunmasına rağmen, ekonomik özgürlük unsurunun doğrudan yatırımlar üzerindeki etkisine odaklanan çalışmaların azlığı dikkati çekmektedir. Teorik olarak, ekonomik özgürlük seviyesi yükseldikçe, ülkelerin uluslararası yatırımcılar tarafından daha cazip hale gelmesi beklenmekte; ekonomik özgürlük ve büyüme arasındaki ilişki güçlenmektedir. Burada, ekonomik özgürlük büyümeyi iki kanal üzerinden etkilemektedir; direkt olarak ve doğrudan yatırımları hızlandırarak indirekt olarak. Doğrudan yatırımlar, gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere ileri teknolojinin aktarım kanallarından biridir. Aynı zamanda, uluslararası piyasalardan alternatif fon yaratma kaynaklarının doğurduğu ve cari açığa ilişkin birtakım problemlere yol açmamaktadır. Örneğin, doğrudan yatırımlar yerine, kaynak ihtiyacının giderilmesi amacıyla yüksek dış borçlanmaya başvurulması halinde, yüksek dış borcun ekonomik büyümeyi tehdit ettiği görülmektedir (Bengoa and Sanchez-Robles, 2003).

Yükselen ekonomiler arasında gösterilen Türkiye’nin, son birkaç yıldaki makro-finansal performansını göz ardı ettiğimizde, 2000-01 Ekonomik Krizi sonrası kaydettiği ilerleme dikkat çekicidir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’nden alınan verilere göre, 2003-2012 döneminde 10% seviyesinde büyüme oranları ve 2006-2016 döneminde 6% seviyesine gerileyen enflasyon oranları yanı sıra, Dünya Bankası’ndan sağlanan

verilere göre, 2006-2008 ve 2011-2015 döneminde önemli ölçüde artan doğrudan yatırımlar bunu desteklemektedir. Özellikle finansal sektörde gerçekleştirilen yapısal reformlar, uygulanan mali disiplin ve fiyat istikrarına yönelik güçlü para politikası, bu durumda belirleyici faktörlerdir. Bununla beraber, ülkede faaliyet gösteren kurumlar ve uygulanan politikaların ekonomik özgürlüğü ne düzeyde desteklediğini ölçmeye çalışan Fraser Enstitüsü ve Heritage Vakfı tarafından yayımlanan ekonomik özgürlük endeksleri incelendiğinde, Türkiye’nin pek de olumlu bir görünüme sahip olmadığı görülmektedir.

Bu çalışmanın odak noktası, Heritage Vakfı tarafından yıllık periyodlarla yayımlanan ekonomik özgürlük indeksi verileri kullanılarak, ekonomik özgürlük endeksi ve Türkiye’nin ekonomik ve finansal performansı arasındaki ilişkinin analiz edilmesidir. 1995 yılından beri yayımlanan Heritage Vakfı Ekonomik Özgürlük Endeksi, ekonomik özgürlüğün yatırımlar, ekonomik büyüme, gelir düzeyi ve yoksulluk üzerindeki etkisini ölçmek için yapılan çalışmalarda kullanılan önemli göstergelerden biridir. Birkaç istisnanın dışında, bu çalışmalar, ekonomik özgürlüğün artmasına olanak sağlayan kurumlar ve politikaların hakim olduğu ülkelere, daha yüksek yatırım oranlarının, daha yüksek gelir düzeylerinin ve daha hızlı artan ekonomik büyüme oranlarının görüldüğüne işaret etmektedir. Buna göre, ekonomik özgürlük düzeyinin yüksek olduğu ülkelere politik ve sivil özgürlükler, cinsiyet eşitliği ve mutluluk düzeyi açısından, ekonomik özgürlüğün düşük olduğu ülkelere göre, büyük bir ilerleme kaydedilmiştir (Gwartney et al, 2019). Endeks bileşenleri incelendiğinde, yüksek puana sahip olan ülkelere, doğrudan yatırım çekme kabiliyetinin yüksek olduğu görülmektedir. Düzenlemelerin esnekliği ve etkinliği, özgür ve rekabetçi piyasaların varlığı, ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Piyasalarda aşırı düzenlemelerin varlığı ise, etkin işleyişin bozulmasına ve kaynakların optimal dağılmamasına yol açacaktır.

Ayrıca, ekonomik özgürlük endeksinin bir diğer bileşeni olan mülkiyet haklarının korunması, yatırımcılar açısından güven ortamının oluşmasına ve doğrudan yatırımların düzeyinin artmasına katkıda bulunacaktır.

Ekonomik özgürlük ile ülke ekonomik performansı arasında bahsedilen yakın ilişki dikkate alınarak, bu çalışmada, Heritage Vakfı Özgürlük Endeksi'nin, Türkiye'nin ekonomik ve finansal performansına işaret eden ekonomik büyüme oranı ve doğrudan yatırımlar üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Analizde ekonomik özgürlük endeksi, ekonomik büyüme oranı ve doğrudan yatırımlara ait 1995-2018 yıllık verileri baz alınarak ve Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi kullanılarak, ekonomik özgürlük endeksinin sözkonusu makroekonomik değişkenler üzerindeki uzun dönemli etkisi araştırılmaktadır. Analizde, ekonomik özgürlük endeksi için Heritage Vakfı tarafından yayınlanan yıllık değerler ve makroekonomik göstergeler için Dünya Bankası İstatistik Veri Tabanından sağlanan yıllık değerler kullanılmaktadır. Çalışma aşağıdaki şekilde ilerlemektedir. 2. Bölümde, ekonomik özgürlük kavramsal çerçevede ele alınarak, ekonomik özgürlük düzeyinin ölçülmesinde kullanılan ölçütlere yer verilecektir. 3. Bölüm'de, konuya ilişkin literatürün sunulmasını takiben, 4. Bölüm'de, ekonomik özgürlük düzeyinin ülke ekonomik büyüme oranı ve doğrudan yatırımları üzerindeki etkisine yönelik analiz ve sonuçları sunulmaktadır, son bölümde, konuya ilişkin genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. EKONOMİK ÖZGÜRLÜK KAVRAMI VE EKONOMİK ÖZGÜRLÜK DÜZEYİNİN ÖLÇÜLMESİNDE KULLANILAN ÖLÇÜTLERE İLİŞKİN KISA BİR DEĞERLENDİRME

Ekonomik birimlerin çalışmak, üretmek, tüketmek ve yatırım yapmak konusundaki serbestlik düzeylerini gösteren ekonomik özgürlük aynı zamanda, emek, mallar, hizmetler ve sermayenin, devlet müdahalesi olmaksızın, serbest dolaşım hakkına sahip olması anlamına

gelmektedir. İktisat teorisi, ekonomik özgürlük ile üretimde etkinliğin sağlanması ve kaynakların optimal dağılımı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu belirtmektedir (Lawson, 2009). Akademik literatürde, ekonomik özgürlük konusunda odaklanan çalışmaların çoğu, ekonomik özgürlük düzeyinin, ülke refah düzeyindeki artış, yüksek ekonomik büyüme oranı, finansal istikrarın sağlanması ve yaşam standartlarındaki iyileşme gibi faktörlerle yakından ilişkili olduğuna işaret etmektedir. Buna göre, ekonomik özgürlük düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde, ekonomik büyüme oranının artış gösterdiği, ekonomik aktivitenin canlı olduğu ve toplum refahının kayda değer bir gelişme gösterdiği belirtilmektedir.

Ülkelerde ekonomi ve demokrasi açısından özgürlüğü sayısal olarak ölçmeye çalışan ve ülkeler arasında karşılaştırma yapmaya olanak sağlayan endekslere Freedom House's Endeksi, Heritage Vakfı Ekonomik Özgürlük Endeksi ve Fraser Enstitüsü Ekonomik Özgürlük Endeksi örnek olarak verilmektedir. Demokrasi ve bireysel özgürlükler olgusuna odaklanan ve 12 alt konu açısından özgürlük seviyesini, yıllık değerleri esas alarak karşılaştırmayı amaçlayan Freedom House's Endeksi, Türkiye'nin de dahil olduğu 210 ülkenin özgürlük düzeyini saptamaya çalışmaktadır (Freedom House, 2020). Akademik literatürde sıklıkla kullanılan Fraser Ekonomik Özgürlük İndeksi ise, ülkelerde faaliyet gösteren kurumların ve uygulanan politikaların, ekonomik özgürlüğü ne ölçüde desteklediğini ölçmeyi amaçlamaktadır. Ekonomik özgürlüğün temel bileşenleri, kişisel tercihler, gönüllü değişim, piyasalara giriş serbestisi ve etkin rekabet, kişilik ve mülkiyet haklarının güvenliğidir. Kamunun ağırlığı, yasal sistem ve mülkiyet hakları, güçlü para, uluslararası ticarete özgürlük ve düzenlemeler olarak beş alt grupta yapılan sınıflandırma baz alınmaktadır (Gwartney ve diğ., 2019). Literatürde, ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ölçülmesinde yaygın şekilde kullanılan ve bizim çalışmamızın da odak noktası olan, bir diğer endeks, Heritage Vakfı Ekonomik Özgürlük

Endeksi’dir. Söz konusu endeks, ekonomik özgürlük ve bir ülkenin belirli sosyal ve ekonomik amaçları arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışmaktadır. Buna göre, ekonomik özgürlük, sadece finansal ve ekonomik gelişmeyi temsil eden birtakım göstergelerle değil, daha sağlıklı bir toplum, daha temiz bir çevre ve demokrasinin gelişmişliği gibi sosyal göstergelerle de yakından ilişkilidir. Endeks, 180 ülkede, 12 ana gruba dayalı olarak, ekonomik özgürlüğün niteliksel ve niceliksel seviyesini tespit etmeye çalışmaktadır. Endeks içerisinde yer alan söz konusu ana gruplar; hukukun üstünlüğü, devletin ağırlığı, yasal düzenlemelerin etkinliği ve piyasaların açıklık düzeyi şeklinde alt gruplara ayrılmaktadır. Bu alt gruplar içerisinde yer alan faktörler, 0 ile 100 arasında puan değerleri almakta, bu faktörlere verilen puanların ağırlıklı ortalaması alınarak, bir ülkenin toplam puanı elde edilmektedir. Heritage Ekonomik Özgürlük Endeksi ile ülkelerin makroekonomik görünümü ve aynı zamanda, bu ülkelerdeki kurumların ekonomik özgürlüğün sağlanması ve sürdürülmesi hususundaki yeterlilikleri gibi kalitatif unsurları da analiz edilmeye çalışılmaktadır (Rasiah ve diğ., 2016). Girişimciler ve yatırımcılar, endeks değerlerini tahlil ederek, ülkeler tarafından uygulanan politikaların ekonomik ve kurumsal etkinliğini yalın bir şekilde değerlendirme ve ülkelerin zayıf ve güçlü taraflarını net bir şekilde gözlemleyerek yatırımlarını yönlendirme olanağına sahip olmaktadır (Kılıcı, 2018).

Türkiye’nin, ekonomik özgürlükler konusundaki performansı incelendiğinde, örneğin, kamu politikaları alanında Kanada’nın önemli düşünce kuruluşlarından Fraser Enstitüsü’nün hazırladığı, 2017 yılı verilerini esas alan Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi 2019 Yılı Raporu’na göre, ekonomik özgürlük sıralamasında 162 ülke içinde 96’ncı sırada (6,67-ekonomik özgürlük derecesi) yer aldığı görülmektedir. 2016 yılı verilerine göre hazırlanan Rapor’da, 86. sırada yer alan Türkiye’nin, 2017 yılında özgürlük endeksinde 10 basamak gerilediği anlaşılmaktadır. Buna göre, ülkelerin sırasıyla, en özgür ülkeler, özgür ülkeler,

az özgür ülkeler ve özgür olmayan ülkeler şeklinde dört grup olarak sınıflandırıldığı Endeks’te, Türkiye 3. grupta yer almaktadır. Ekonomik özgürlük düzeyinin ülkeler bazında karşılaştırmalı analizine olanak sağlayan bir diğer endeks olan Heritage Ekonomik Özgürlük Endeksi’nin 2018 yılı verilerine dayanan raporu incelendiğinde, dünya genelinde ortalama ekonomik özgürlük puanınının 61.1 olduğu görülmektedir. Buna göre, 102 ülkenin endeks puanında artış görülürken, 75 ülkenin puanında kötüleşme ve üç ülkenin puanında herhangi bir değişim olmadığı gözlenmektedir (Miller ve diğ., 2018). Söz konusu raporda, 2018 yılında, toplam 65,4 puan alan Türkiye’nin, dünya ortalamasının üstünde olmasına rağmen, bölge ortalamasının altında yer aldığı ve “makul derecede özgür” olarak tanımlandığı belirtilmektedir. Buna göre, Türkiye’nin endeks değeri üzerinde olumsuz etkiye sahip etkenler olarak, politik risklerdeki artış, hukukun üstünlüğünün zarar görmesi ve makroekonomik göstergelerdeki kötüleşme gösterilmektedir.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Akademik literatürde, ekonomik özgürlük kavramına odaklanan ve ekonomik özgürlük düzeyi ile makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların sayısı artmaktadır. Bu çalışmalardan, Haan ve Sturm (2000) tarafından yapılan çalışma, akademik literatürde referans olarak yaygın bir şekilde kullanılan oldukça önemli bir çalışmadır. Haan ve Sturm (2000), öncelikle ekonomik özgürlük indikatörlerinin gelişimine ve karşılaştırılmasına yer vererek, ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasında gerçekten güçlü ve yakın bir ilişki olup olmadığını sorgulamışlardır. 80 ülke için 1975-1990 dönemine ait Fraser Enstitüsü tarafından yayımlanan verilerin kullanıldığı çalışmada, ekonomik özgürlük seviyesindeki artışın, ülkelerin ekonomik büyümelerini hızlandırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bengoa ve Sanchez-Robles (2003), 1970-1999 dönemi verilerini esas alarak, 18 Latin Amerika ülkesinde,

ekonomik özgürlük, doğrudan yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye odaklandıkları çalışmalarında, ekonomik özgürlüğün, ülkeye olan doğrudan yatırım girişlerinin pozitif belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Karabegovic ve diğ. (2003), A.B.D ve Kanada için, ekonomik özgürlük düzeyindeki farklılıkları ölçmeye çalışarak; özgürlük düzeyinin ekonomik aktivite düzeyini ve büyüme oranını nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Analiz sonuçları, ekonomik özgürlüğün ekonomik performansa ilişkin indikatörlerle güçlü bir korelasyona sahip olduğuna işaret etmektedir. Doucouliagos ve Ulubasoglu (2006), meta-analitik teknikler kullanarak ve 82 ülkeye ait 1970-1999 dönemi verilerini kullanarak, ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiş; iki değişken arasında pozitif bir ilişkinin yanı sıra, ekonomik özgürlüğün, fiziksel sermayenin teşvik edilmesi yoluyla, büyüme üzerinde pozitif indirekt etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Ek değişkenler olarak, enflasyon oranı, dış borç ve kamu harcamalarının da dahil edildiği analiz sonuçları, doğrudan yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkiye işaret ederken, uzun dönemli sermaye akımlarında, ekonomik istikrar, beşeri sermaye ve piyasalardaki liberalizasyonun etken faktörler olduğu vurgulanmaktadır. Benzer şekilde, 1970-1999 dönemi için, Justesen (2008), 85 ülkede, ekonomik özgürlük genel endeksi ve alt bileşenleri ile doğrudan yatırımlar ve ekonomik büyüme oranı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Fraser Enstitüsü tarafından yayınlanan verilerin kullanıldığı çalışmadan çıkan sonuçlar, ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerinde etkisini genel olarak desteklemekle birlikte, bu etki alt bileşenlerin bir kısmında daha yüksek görünmektedir. Buna göre, kamunun büyüklüğü ve düzenleyici politikalar, ekonomik büyüme ve yatırımlar üzerinde oldukça anlamlı bir etkiye sahiptir. Azman-Saini ve diğ. (2010), 1975-2004 döneminde, Arjantin, Brezilya ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkeleri de içeren 85 ülkeyi konu alan çalışmalarında, ekonomik özgürlüğün, uzun dönemli büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca,

ekonomik özgürlük düzeyini artırmaya yönelik politikalar uygulayan ülkelerde, doğrudan yatırımlarla oldukça yakın ilişki içerisinde olan yeni teknolojilerin kolaylıkla adapte edildiği ve emme kapasitesi olarak adlandırılan bu durumun, ekonomik büyümeyi hızlandırdığını vurgulamışlardır. Kuzey Afrika ülkeleri için yapılan bir çalışmada, Zghidi ve diğ. (2016), 1980-2013 döneminde, doğrudan yatırımlar, ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişler; ekonomik özgürlüğün doğrudan yatırımları tamamlayıcı bir faktör olarak işlev gördüğüne, dolayısıyla, ekonomik aktivitelerinde daha özgür davranabilen ülkelerin uluslararası kurumlar açısından daha cazip olduğuna işaret etmişlerdir.

Türkiye’de ise ekonomik özgürlük kavramına odaklanan çalışmaların sayısının son yıllarda yaygınlaştığı görülmektedir. Türen ve diğ. (2011), dünyanın çeşitli ülkelerine Türk şirketleri tarafından yapılan doğrudan yatırımlar üzerinde, Ekonomik Özgürlük Endeksinin alt bileşenlerinin etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, 2002-2010 yılları arasında en çok doğrudan yatırım çeken ilk on ülkeye ait birikimli verileri kullanmışlar ve ekonomik özgürlük endeksi bileşen puanlarının, Türkiye kaynaklı doğrudan yatırımların dağılımında meydana gelen değişimin ancak %51,9’unu anlamlı bir düzeyde açıklayabildiği sonucuna ulaşmışlardır. Gelişmekte olan ülkeleri ele aldıkları çalışmalarında Tunçsiper ve Biçen (2015), Türkiye’nin de içerisinde yer aldığı dokuz yükselen piyasa ekonomisi için, Heritage Vakfı Ekonomik Özgürlük Endeksi toplam değerinin yanı sıra, mülkiyet hakları endeks değerini, iş özgürlüğü endeks değerini, ticaret serbestliği endeks değerini ve yatırım serbestliği endeks değerini kullanarak, ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz sonuçları, iş özgürlüğü endeksi, ticaret serbestliği endeksi ve yatırımların GSYİH’ya oranının ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etkiye sahip olduğunu; mülkiyet hakları endeksi, yatırım serbestliği endeksi ve nüfus bağımlılık oranının ise ekonomik büyümeyi negatif

yönde etkilediğini belirtmiştir. Toplam endeks değeri ve ekonomik büyüme arasında ise anlamlı düzeyde bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Çetenak (2016), 1995-2014 dönemi için, OECD içerisinde gelir düzeyinin yüksek olduğu bir grup ülkenin ekonomik özgürlük seviyesine işaret eden alt endeks grupları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışma sonuçları, ekonomik özgürlük alt endekslerinin tamamının ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu; ekonomik büyümenin ise mali özgürlük, parasal özgürlük ve ticari özgürlük alt endeksleri üzerinde etkili olduğunu göstermiştir.

Benzer şekilde Sucu (2017), Fraser Enstitüsü Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi alt gruplarına ilişkin verileri kullanarak, 2000-2013 dönemi için, ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Analiz sonuçları, istikrarlı bir para politikası uygulanmasının, kamu sektörü hacminin daraltılmasının, hukuki yapının ve mülkiyet haklarının güçlendirilmesinin, ekonomik büyüme üzerinde olumlu yönde etkili olduğunu göstermiştir. Ekonomik özgürlük ile makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, Kılıcı (2018), 2000-2018 dönemi için, Heritage Vakfı Ekonomik Özgürlük Endeksi ile büyüme oranı, enflasyon oranı, sanayi üretim endeksi, istihdam oranı şeklinde bir grup makroekonomik gösterge arasındaki nedensellik ilişkisini Fourier Toda Yamamoto Nedensellik Testi’ni kullanarak araştırmıştır. Çalışmada, Türkiye’de, söz konusu dönemde, ekonomik özgürlük ile sözkonusu değişkenler arasında bir nedenselliğin bulunmadığı tespit edilmiştir.

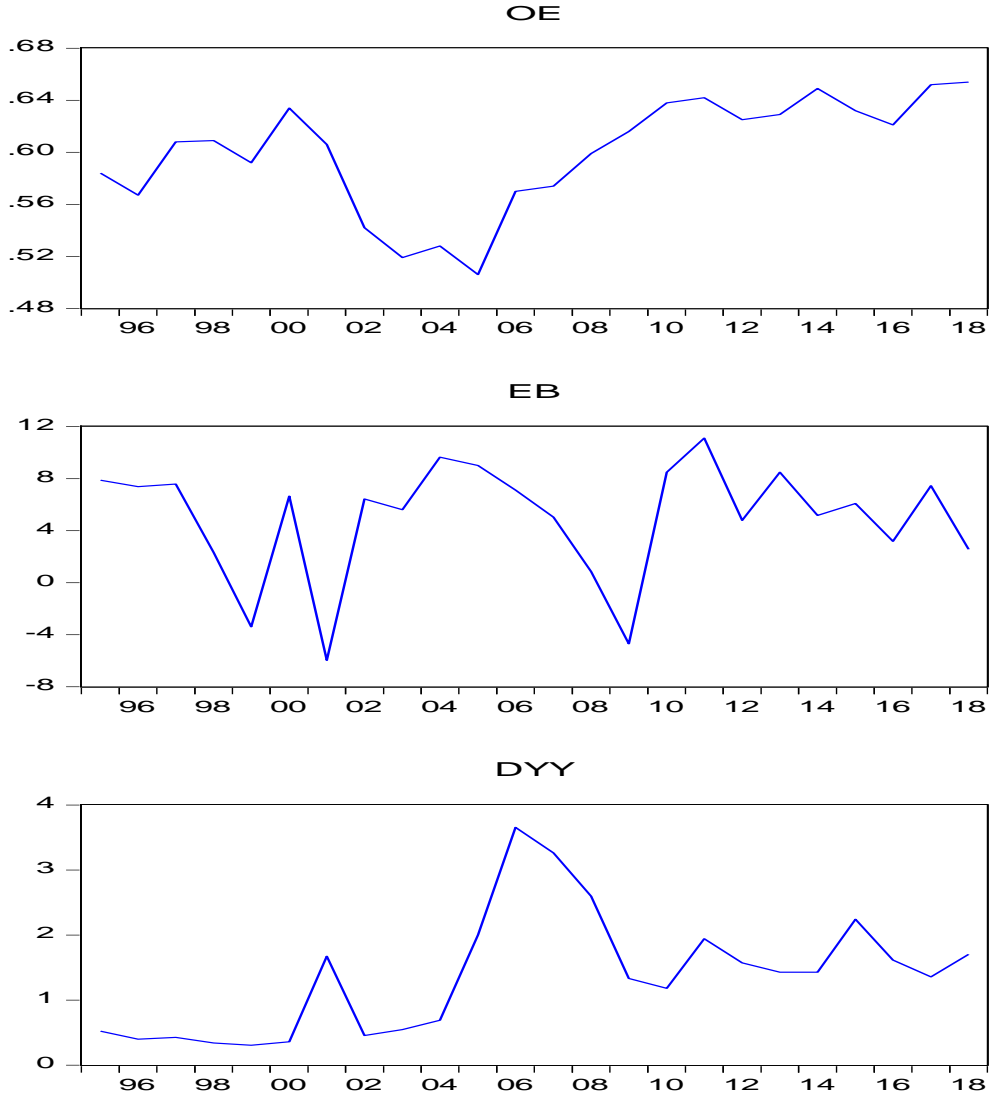
4. EKONOMETRİK UYGULAMA

4.1 Veri Seti

Çalışmanın ekonometrik analizinde Türkiye için, Heritage Vakfı tarafından yayımlanan 1995-2018 dönemine ilişkin ekonomik özgürlükler genel endeksi verileri ile ekonomik büyüme oranı verileri ve doğrudan yatırım verileri arasındaki eşbütünlük ilişkisi araştırılmaktadır. Çalışmanın veri seti, verilere ulaşılabilirlik sorunu da göz önünde bulundurularak, 1995-2018 yılları arasında özgürlük endeksi oranı (oe), ekonomik büyüme oranı (eb) ve doğrudan yabancı yatırımların gayri safi yurtiçi hasılaya oranı (dyy) değişkenlerinden oluşmaktadır. “oe” değişkenine ait seriler ekonomik özgürlük endeksi veri tabanında (<https://www.heritage.org/index/>), “eb” ve “dyy” değişkenlerine ait seriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Değişkenlere ait serilerin grafikleri Şekil 1’de sunulmuştur. Çalışmanın analizinde çoklu yapısal kırılmayı dikkate alan eşbütünlük testlerinden Maki (2012) eşbütünlük testi kullanılarak, ekonomik özgürlüğün Türkiye ekonomik ve finansal performansı üzerindeki etkisi incelenmektedir. Çalışmada, ekonomik özgürlüğü temsilen kullanılan Heritage Ekonomik Özgürlük Endeksi, kolay erişilebilir olması ve veri setinin genişliği nedenleriyle tercih edilmiştir. Tablo 1’de ekonometrik analizde yer alan değişkenlere ait bilgiler yer almaktadır. Literatür kapsamında ekonometrik analiz sonuçlarına göre, ekonomik özgürlük endeksi değişkeni ile analizde yer alan diğer değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişkinin ortaya çıkması beklenmektedir.

Tablo 1: Değişken Tanımları ve Değişkenler Arasındaki Tahmini İlişki

Bağımsız Değişkenler	Ölçü	Kısaltma	
Ekonomik Büyüme	GSYİH değişim oranı	EB	
Doğrudan yatırımlar	Doğrudan Yatırım Yıllık Değişim	DYY	
Bağımlı Değişkenler	Ölçü	Kısaltma	Beklenen İlişki
Ekonomik Özgürlük Düzeyi	Heritage Ekonomik Özgürlük Genel Endeksi	OE	(+)

Şekil 1: Değişkenlere Ait Serilerin Grafikleri

4.2 Analiz ve Sonuçlar

Analizde öncelikle, birim kök testleri ile değişkenlere ait serilerin durağan olup olmadıkları analiz edilmiştir. Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi ve Phillips-Peron (PP) testi kullanılmıştır. ADF ve PP birim kök testi istatistikleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: ADF ve PP Birim Kök Test İstatistikleri

Değişken		ADF		PP	
		Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli
Eb		-3.61	-4.33*	-4.29**	-4.33*
Δeb		-7.53*	-7.72*	-8.15*	-8.37*
Oe		-1.84	-1.32	-1.84	-1.32
Δoe		-4.58*	-4.69*	-4.58*	-4.69*
Dyy		-2.21	-2.05	-2.21	-2.14
Δdyy		-4.18**	-4.26*	-4.34	-4.27
Kritik Değerler	%1	-4.41	-3.75	-4.41	-3.75
	%5	-3.62	-2.99	-3.62	-2.99
	%10	-3.24	-2.63	-3.24	-2.63

Not: *,** işaretleri sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. “Δ” ise serinin birinci farkının alındığını göstermektedir.

ADF ve PP birim kök testi istatistiklerine göre “eb”, “oe” ve “dyy” değişkenlerine ait serilerin birinci farklarının alındığında %5 anlamlılık seviyesinde durağan olduğu tespit edilmiştir. “eb” değişkeni serisinin ADF testinin sabitli modelinde ve PP testinin sabitli-trendli ve sabitli modelinde düzeyde durağan olduğu tespit edilmiş, ancak çalışmada ADF testinin sabitli-trendli modeli dikkate alınmıştır.

Analizin ikinci aşamasında, değişkenlere ait seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi inceleyebilmek amacıyla iki model kurulmuştur. Birinci modelde, “dyy” ile “oe” arasındaki ilişki, ikinci modelde ise “eb” ile “oe” değişkenleri arasındaki ilişki, Maki (2012) eşbütünleşme testi ile incelenmiştir.

Maki (2012) analizi, eşbütünleşme ilişkisinin varlığını incelemek amacıyla dört farklı model geliştirmiştir. Bu modeller:

- Model 0: Sabit terimde kırılmaya izin veren trendsiz model:

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \beta x_t + v_t \quad (1)$$

- Model 1: Sabit terimde ve eğimde kırılmaya izin veren trendsiz model:

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i K_{i,t} + v_t \quad (2)$$

- Model 2: Sabit terimde ve eğimde kırılmaya izin veren trendli model:

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \gamma t + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i K_{i,t} + v_t \quad (3)$$

- Model 3: Sabit terimde, eğimde ve trendde kırılmaya izin veren model:

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \gamma t + \sum_{i=1}^k \gamma_i t K_{i,t} + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i K_{i,t} + v_t \quad (4)$$

“dy” ve “oi” değişkenlerine ait seriler arasındaki ilişkiyi incelemek için uygulanan Maki (2012) analizi Model 0-1-2-3 test istatistikleri ve kırılma tarihleri Tablo 3’de gösterilmiştir

Tablo 3: “dy” ve “oi” Değişkenleri Maki (2012) Eşbütünleşme Analizi Test İstatistikleri

dy=f(oe)	Test İstatistiği	Kritik Değerler %1	Kritik Değerler %5	Kritik Değerler %10	Kırılma Dönemleri
Model 0	-4.71	-5.95	-5.42	-5.13	1996,2012
Model 1	-16.85	-6.19	-5.69	-5.44	1997,2003,2005,2009,2012
Model 2	-8.61	-6.91	-6.35	-6.05	1997,2001,2005
Model 3	-16.76	-8.00	-7.41	-7.11	2005,2011

5 kırılmayı dikkate alabilen Maki (2012) analizi ile model 0-1-2-3 test istatistikleri hesaplanmıştır. Test sonuçları, “dy” ile “oi” değişkenlerine ait seriler arasında Model 0 dışındaki tüm modellerde %5 anlamlılık düzeyinde test istatistiklerinin kritik değerlerden küçük olduğu, Ho: “eşbütünleşme yoktur” hipotezinin reddedildiği, yani eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Sonrasında, “eb” ve “oi” değişkenlerine ait seriler arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla Maki (2012) testi uygulanmış ve test istatistikleri hesaplanmıştır. Model 0-1-2-3 test istatistikleri ve kırılma tarihleri Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: “eb” ve “oi” Değişkenleri Maki (2012) Eşbütünleşme Analizi Test İstatistikleri

eb=f(oe)	Test İstatistiği	Kritik Değerler %1	Kritik Değerler %5	Kritik Değerler %10	Kırılma Dönemleri
Model 0	-7.98	-5.95	-5.42	-5.13	2007,2009
Model 1	-7.52	-6.19	-5.69	-5.44	1998,2015
Model 2	-10.06	-6.91	-6.35	-6.05	2005,2009,2013
Model 3	-12.77	-8.00	-7.41	-7.11	2005,2015

Maki (2012) analizi ile model 0-1-2-3 test istatistikleri 5 kırılmaya kadar ayrı ayrı hesaplanmıştır. Test sonuçlarına göre, “eb” ile “oi” değişkenlerine ait seriler arasında tüm modellerde %5 anlamlılık düzeyinde test istatistiklerinin kritik değerlerden küçük olduğu, Ho: “eşbütünleşme yoktur” hipotezinin reddedildiği, yani eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Ekonometrik analiz sonuçlarından elde edilen bulgular neticesinde, “dy” ve “oi” değişkenlerine ait seriler arasında uygulanan eşbütünleşme testinde, Model 0 dışındaki tüm modellerde değişkenler arasında uzun dönem ilişki tespit edilmiştir. Uzun dönem ilişkisinin tespit edildiği modellerde, kırılma tarihleri incelendiğinde ise, 1997, 2001, 2003, 2005, 2009, 2011 ve 2012 yıllarının kırılma tarihleri olarak tespit edildiği görülmektedir. Bu dönemler politik ve ekonomik olarak incelendiğinde, 1997-2001-2009-2011-2012 yıllarının Türkiye ve dünyada ekonomik kriz dönemlerini, 2003 (Türkiye’de politik aktörlerin değişmesi - 1 Kasım 2002) ve 2005 (Türkiye’nin Avrupa Birliği ile müzakereleri başlatması) yıllarının ise politik değişim süreçlerini göstermesi, analizde kırılma tarihlerinin anlamlılığını arttırmıştır. “eb” ve “oi” değişkenlerine ait seriler arasında uygulanan eşbütünleşme testinde ise, tüm modellerde değişkenler arasında uzun dönem ilişki tespit edilmiştir. Kırılma tarihleri incelendiğinde ise, 1998-2005-2007-2009 ve 2013 yıllarının kırılma tarihi olarak tespit edildiği görülmektedir. Bu dönemler politik ve ekonomik olarak incelendiğinde, 1998-2009 yıllarının ekonomik kriz dönemlerini, 2005-2007 (Seçim Dönemi) ve 2013 (Dünya’da ve Türkiye’ye yakın coğrafyalarda başlayan siyasi hareketler) yıllarının ise politik değişim süreçlerini göstermesi, analizde yine, kırılma tarihlerinin anlamlılığını arttırmıştır.

5. SONUÇ

Ekonomik özgürlük ile ekonomik refah ve gelişmişlik düzeyi arasındaki yakın ilişkinin varlığı nedeniyle, Fraser Enstitüsü Ekonomik Özgürlük Endeksi, Freedom House’s Endeksi ve Heritage Vakfı Ekonomik Özgürlük Endeksi gibi endeksler aracılığıyla, ülkelerin ekonomik özgürlükleri sayısal ve niteliksel olarak tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu endeksler, ülkeler arasında karşılaştırma yapmaya olanak sağlayarak, araştırmacıların ekonomik özgürlük ile makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi ülkeler bazında ölçmelerine ve yatırımcıların da yatırım süreçlerinde ülkeleri iyi değerlendirebilmelerine katkıda bulunmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de, 1995-2018 dönemi için, Heritage Vakfı Ekonomik Özgürlük Endeksi ile ekonomik büyüme oranı ve doğrudan yatırımlar arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Heritage Vakfı tarafından, 2019 yılında, 2018 yılına ilişkin veriler esas alınarak yayımlanan rapora göre; 64,6 puan olarak Türkiye, “orta derecede özgür” kategorisinde yer almaktadır. Rapor’a göre, mali, sağlık ve uluslararası piyasalara açıklık alanlarında göreceli olarak yüksek puanlar söz konusuysen, hukuk sistemi, yargının etkinliği, hükümetin güvenilirliği ve parasal özgürlükler alanlarındaki görünümün olumsuz olması, Türkiye’nin genel puanını düşürmektedir. Yargının tarafsızlığına ve bağımsızlığına gölge düşürecek bazı uygulamaların hayata geçirilmesi ve regülasyonlardaki aşırılıklar, bu alanlarda düşük puanlar oluşmasına yol açmaktadır. 2018 yılında gerçekleştirilen başkanlık seçiminin ülke içinde politik belirsizliği arttırdığı; demokrasi ve hukuk alanlarında yaşanan kötüleşmenin belirgin hale geldiği; bununla beraber, güçlü bankacılık sektörü ve bu alanda yapılan düzenlemelerin endekse olumlu katkı yaptığı görülmektedir.

Türkiye’de, 2001 Ekonomik Krizi sonrası dönemde, enflasyon hedeflemesi programı doğrultusunda enflasyon tek haneli seviyelere düşürülmüş; son birkaç yıllık dönem göz ardı edildiğinde, 12% seviyesine yaklaşan ekonomik büyüme oranları tecrübe edilmiştir. Özellikle,

2006-2008 ve 2011-2015 dönemlerinde, ülkeye önemli ölçüde doğrudan sermaye girişi yaşanmıştır. Bu çalışmada, ekonomik özgürlük ile büyüme oranı ve doğrudan yatırımlar indikatörleri arasındaki ilişki Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi kullanılarak araştırılmaktadır. Analiz sonuçları, Türkiye’de 1995-2018 döneminde, ekonomik özgürlük ile sözkonusu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını desteklemektedir. Analizde ortaya çıkan kırılma tarihleri incelendiğinde ise, 1998-2005-2007-2009 ve 2013 yıllarının kırılma tarihi olarak tespit edildiği görülmektedir. Bu dönemler, 2008-09 Küresel Finansal Krizi’nin, 2005-2007 seçim döneminin ve 2013 dünyada ve Türkiye’ye yakın coğrafyalarda başlayan siyasi hareketlerin etkilerini yansıtmakta, dolayısıyla analizde, kırılma tarihlerinin anlamlılığı artmaktadır. Aynı zamanda, çalışma sonuçlarının, Haan ve Sturm (2000), Bengoa and Sanchez-Robles (2003), Karabegovic ve diğ. (2003), Doucouliagos ve Ulubasoglu (2006), Justesen (2008), Azman-Saini ve diğ. (2010), Çetenak (2016) ve Sucu (2017) tarafından yapılan çalışma sonuçlarıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, ekonomik büyümenin hızlandırılması için ekonomik özgürlüğün artırılması büyük önem taşımaktadır. Ekonomik özgürlük seviyesi yükseldikçe, ülkelerin doğrudan yatırım alma konusunda üstünlükleri de artmaktadır. Finansal ve ekonomik istikrarın sağlanması, serbest piyasa dinamiklerini esas alan uygulamaların ve düzenlemelerin hayata geçirilmesi, bu açıdan, kritik öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Azman-Saini, W. N. W., Baharumshah, A. Z. & Law, S. H. (2010). Foreign Direct Investment, Economic Freedom and Economic Growth: International Evidence, *Economic Modelling*, 27(5), 1079-1089.
- Bengoa, M. & Sanchez-Robles, B. (2003). Foreign Direct Investment, Economic Freedom and Growth: New Evidence from Latin America, *European Journal of Political Economy*, 19(3), 529-545.
- Çetenak, Ö.Ö. & Işık, M. (2016). Ekonomik Özgürlükler ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 6(1), 1-16.
- Freedom House (2020). Freedom House’s Index. <https://freedomhouse.org/countries/free-dom-world/scores> adresinden ulaşılmıştır.
- Haan, J. & Siermann, C.L.J. (1998). Further Evidence on the Relationship between Economic Freedom and Economic Growth, *Public Choice*, 95, 363-380.
- Haan, J. & Sturm, J. E. (2000). On the Relationship between Economic Freedom and Economic Growth, *European Journal of Political Economy*, 16, 215-241.
- Dawson, J.W. (1998). Institutions, Investment, and Growth: New Cross-Country and Panel Data Evidence, *Economic Inquiry*, 36(4), 603-619.
- Dawson, J.W. (2003). Causality in Freedom-Growth Relationship, *European Journal of Political Economy*, 19, 479-495.
- Dickey, D. A. & Fuller, A. W. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.

- Doucoulagos, C. & Ulubasoğlu, M.A. (2006). Economic Freedom and Economic Growth: Does Specification Make a Difference?, *European Journal of Political Economy*, 22(1), 60-81.
- Dünya Bankası (2019). *Worldbank Open Data*. <https://data.worldbank.org> adresinden ulaşılmıştır.
- Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, 75, 335-346.
- Gwartney, J., Lawson, R. & W. Block (1996). *Economic Freedom in the World, 1975-1995*, Fraser Institute. <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/EconomicFreedomoftheWorld1975-1995.pdf> adresinden ulaşılmıştır.
- Gwartney, J. & Lawson, R. (2009). *Economic Freedom of the World: 2009, Annual Report*, Fraser Institute. <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/EconomicFreedomoftheWorld2009.pdf> adresinden ulaşılmıştır.
- Gwartney, J., Lawson, R., Hall, J. & Murphy, R. (2019). *Economic Freedom of the World 2019 Annual Report*, <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/economic-freedom-of-the-world-2019.pdf>
- Hafer, R.W. (2013). Economic Freedom and Financial Development: International Evidence, *Cato Journal*, 33, 111-126.
- Heritage Vakfı (2019). *Index of Economic Freedom*. <https://www.heritage.org/index/> adresinden ulaşılmıştır.
- Justesen, M. K. (2008). The Effect of Economic Freedom on Growth Revisited: New Evidence on Causality from a Panel of Countries 1970-1999, *European Journal of Political Economy*, 24(3), 642-660.
- Karabegovic, A., Samida, D. Schlegel, C. & McMahon, F. (2003). North American Economic Freedom: An Index of 10 Canadian Provinces and 50 US States, *European Journal of Political Economy*, 19(2003), 431-452.
- Kılıcı, E. N. (2018). *Ekonomik Özgürlük Endeksi ile Makroekonomik İndikatörler Arasındaki Nedensellik İlişkisinin İncelenmesi; Türkiye Örneği*, Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları II, 151-170.
- Lawson, R.A. (2009). *Economic Freedom and the Wealth and Well-Being of Nations*, The Annual Proceedings of the Wealth and Well-Being of Nations, 65-80. <https://www.beloit.edu/upton/assets/Lawson.pgs.pdf> adresinden ulaşılmıştır.
- Maki, D. (2012). Tests for Cointegration allowing for an Unknown Number of Breaks, *Economic Modelling*, 29(5), 2011-2015.
- Miller, J. & Holmes, K.R. (2010). *2010 Index of Economic Freedom*, Heritage Organization, https://www.heritage.org/index/pdf/2010/index2010_full.pdf adresinden ulaşılmıştır.
- Miller, T., Kim, A.B. & Roberts, J.M. (2018). *2018 Index of Economic Freedom*, The Heritage Foundation, 1- 470 Available at; https://www.heritage.org/index/pdf/2018/book/index_2018.pdf adresinden ulaşılmıştır.
- Olson, R. (2014). *Using the Index of Economic Freedom A Practical Guide for Citizens and Leaders*, The Heritage Foundation, 1-16. http://thf_media.s3.amazonaws.com/2014/pdf/UsingTheIndexOfEconomicFreedomBooklet.pdf adresinden ulaşılmıştır.

- Sucu, M.B. (2017). Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Ekonomik Özgürlük, Büyüme ve Kalkınma İlişkisi: Bir Panel Veri Analizi, *Bulletin of Economic Theory and Analysis, BETA Journals*, 2(2), 135-167.
- Rasiah, D., Ying, T.L. & Solarin, A. (2016). Economic Freedom Index and Stock Returns in Malaysia, *Theoretical and Applied Economics*, 1(606), 213-236.
- Tunçsiper, B. & Biçen, Ö.F. (2015). *Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme: Yükselen Piyasa Ekonomileri Üzerine Bir İnceleme*, International Conference on Eurasian Economies 2015, <https://www.avekon.org/papers/1271.pdf> adresinden ulaşılmıştır.
- Türen, U., Gökmen, Y.ve Dilek, H. (2011). Ekonomik Özgürlük Endeksinin Yurt Dışına Doğrudan Yabancı Yatırım Yapan Türk Sermayesinin Ülke Seçim Kararına Etkisi Var mıdır?, *Maliye Dergisi*, 161, 298-325.
- Zghidi, N. & Sghaier, I. M & Abida, Z. (2016). Does Economic Freedom Enhance the Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in North African Countries? A Panel Data Analysis, *African Development Review*, African Development Bank, 28(1), 64-74.

TRANSİT GÖÇ VE TÜRKİYE

Doç. Dr. Yener Şişman¹
Bora Balun²

ÖZET

**Anahtar
Kelimeler:**

- ❖ Mülteci
- ❖ Sığınmacı
- ❖ Düzensiz Göçmen
- ❖ Türkiye
- ❖ Transit Göç

Asya, Avrupa ve Afrika arasında önemli bir kavşak noktasında bulunan Türkiye üzerinden her yıl binlerce göçmen, 3. bir ülkeye geçmek üzere giriş yapmakta veya Türkiye’den sığınma talebinde bulunmaktadır. Bu durumun arka planında birçok neden bulunmakla birlikte, yakın çevresindeki sosyo-politik gelişmeler ile siyasi ve etnik çatışmalar Türkiye açısından dış göçleri şekillendiren ana etkenler arasında gösterilebilir. Ayrıca günümüz göç olgusunun; çevre felaketleri ve küreselleşmeyle birlikte belirginleşen yaşam standartları eşitsizliğinin bir ürünü olarak ortaya çıktığı yaklaşımı, konunun diğer özellikli tarafını oluşturmaktadır. Nitekim birbiriyle bağlantılı bu gelişmeler ve dış göç hareketlerinin temel hedefi durumundaki zengin Batı ülkelerine olan coğrafi yakınlığıyla Türkiye; sığınmacı, mülteci, düzenli, düzensiz, transit göçmenleri de içeren karmaşık bir göç sisteminin önemli merkezlerinden birisi konumuna taşınmaktadır. Zira Türkiye son yıllarda transit göç akımlarının merkezine yerleşmiş; Ortadoğu, Asya ve Afrika’dan binlerce göçmenin, kullandığı transit göç üssüne dönüşmüştür. Bu gelişmeyle bağlantılı olarak “Türkiye üzerinden gerçekleşen transit göçlerdeki yeni eğilimler ve Türkiye’nin bu süreçteki konumunu sorgulama ihtiyacı” bu çalışmaya yön veren temel soru olmuştur. Sığınmacı, mülteci, düzenli, düzensiz göçmen bir noktada transit olabildiği için diğer göç tiplerinin karışımı olarak tarif edilen transit göç konusu; karmaşık, belirsiz ve dinamik bir göç türü olarak özel bir ilgiyi gerektirmesine karşın diğer göç çalışmaları kadar yoğun tartışılmayan bir alandır. Bu bakış açısı çerçevesinde şekillenen çalışmanın amacı; literatürde sıklıkla düzensiz göç ve zorunlu göçle eşanlamlı veya bu göçlerin içerisinde kullanılan transit göç kavramının teorik çerçevesini çizmek ve Türkiye’nin geçmiş ve günümüz güncel verileri üzerinden transit göç olgusunu tartışmaktır. Bununla birlikte göçmenlerin kökenleri, motivasyonları ve varış yerleri, kullanılan yöntemler, finansal sonuçlar ile süreç içindeki kaçakçılık ağları ve bu ağların işlevleri, transit göçün özellikli alanları arasında yer aldığı ve bu çalışmanın sınırlı kapsamını aşan içerikleri nedeniyle değerlendirmelerimizin dışında tutulacaktır.

¹ Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ysisman@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4528-4521

² Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, borabalun@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4933-2271

Transit Migration and Turkey

Assoc. Prof. Dr. Yener Şişman¹
Bora Balun²

ABSTRACT

Every year thousands of immigrants enter or seek asylum in Turkey, which is located on the very important junction between Asia, Europe and Africa. Although there are quite a few reasons behind this situation, socio-political developments in the neighborhood as well as political and ethnic conflicts can be considered as the main factors shaping the foreign migrations. In addition, the approach that today's migration phenomenon emerged as a product of inequality of life standards, which became evident with environmental disasters and globalization, is another feature of the subject. Likewise, Turkey becomes one of the important centers of the complicated migration systems including refugees, asylum seekers, regular or irregular transit immigrants because of these interconnected developments as well as its geographical proximity to the rich western countries which are the main target of the foreign migration movements. Therefore, Turkey has been placed in the center of transit migration flows in the recent years and has become a transit migration base used by thousands of immigrants from Middle East, Asia and Africa. Connected with this development "new tendencies in the transit migrations through Turkey and the need to question the position of Turkey within this process" is the main question leading this study. Because the refugees, asylum seekers, regular or irregular immigrants could at some point become transit immigrants, the subject of transit migration which is described as the mixture of other migration types is not discussed as much as other migration studies although it needs a special attention due to its complex, unclear and dynamic type. The objective of this study, shaped within this perspective, is to define a framework of the transit migration which is frequently synonymous with the irregular migration and compulsory migration in literature, or which happens during these migrations and also to discuss the migration phenomena through past and present data of Turkey. However, the origin, motivation and destinations of the immigrants, methods used, financial results as well as smuggling networks within the process and the functions of these networks will be excluded from our evaluation due to the fact that these are among the specific fields of the transit migration and also they exceed the limited scope of this study.

Keywords:

- ❖ Refugee
- ❖ Asylum seeker
- ❖ Irregular migrant
- ❖ Turkey
- ❖ Transit migration

---

¹ Anadolu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Labour Economics and Industrial Relations, ysisman@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4528-4521

² PhD student, Anadolu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Labour Economics and Industrial Relations, borabalun@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4933-2271

1. GİRİŞ

Yakın çevresindeki sosyo-politik gelişmeler ile çatışma ve siyasi çalkantılar Türkiye açısından dış göçleri şekillendiren ana etkenler arasında gösterilebilir. Örneğin 1979 yılından itibaren SSCB'nin Afganistan'ı işgali, aynı dönemde İran'daki rejim değişikliği, 1980'li yıllar boyunca devam eden İran-İrak Savaşı, 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin dağılması, 2010 yılından itibaren "Arap Baharı" olarak isimlendirilen halk hareketlerinin ortaya çıkması ve son olarak 2011 yılında başlayan ve bugüne değin devam eden Suriye iç savaşı bu meselenin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Nitekim bu gelişmelerle de bağlantılı olarak özellikle son yıllarda Ortadoğu, Asya ve Afrika ülkelerinden hareket eden binlerce göçmen, Türkiye'yi gelişmiş Batı ülkelerine geçmek üzere kullanılan bir transit göç üssüne dönüştürmüştür. Türkiye'ye doğru gelişen bu göç hareketlerini şekillendiren:

- 1) Türkiye'nin siyasi gelişmelerin hızla değiştiği politik ve ekonomik açıdan gelişmemiş, siyasi ve etnik çatışmaların sıkça yaşandığı ülkelerle, zengin Batı ülkelerine olan coğrafi yakınlığı,
- 2) Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında olması,
- 3) Dış göçlerin hedef noktası konumundaki AB ülkeleri tarafından "Kale Avrupası" şeklinde metaforlaştırılan güvenlik odaklı katı sınır politikalarının devreye sokulması olmak üzere 3 önemli gelişme bulunmaktadır (İçduygu, 2000, s. 358; Daniş, 2004, s. 217; Ünsal, 2019, s. 58; Şemşit ve Çelik, 2019, s. 283). Konuya dair araştırmalar da, Türkiye'nin transit göç açısından bu 3 özelliğini ön plana çıkartmaktadır.

İçduygu (1996, s. 140), Daniş, (2004, s. 225-226), İçduygu ve Aksel (2012, s. 7), Deniz (2017, s. 154-155), (Tepealtı, 2019, s. 132) gibi pek çok çalışmada; Türkiye'nin coğrafi konumuna dikkat çekilmektedir. Türkiye'nin transit göç rotasındaki konumu ise Asya, Avrupa ve Afrika arasındaki konumu ile politik konumu çerçevesinde, eş deyişle Türkiye'nin jeopolitik konumu çerçevesinde şekillenmektedir (İçduygu ve Yüksek, 2010, s. 443).

Hedef ülkelere girişteki sıkı göç düzenlemeleri, vize sınırlamaları vb. nedenlerin ise süreci daha da karmaşık hale getirdiği ve transit göçmenlerin, coğrafi olarak kendilerine uygun, vize politikası sıkı olmayan, göç kontrollerinin görece olarak zayıf olduğu Türkiye gibi ülkelere yönelmesine sebep olduğu ifade edilmektedir (Tepealtı, 2019, s. 131). Ayrıca akraba veya arkadaşların varlığı, kültürel yakınlık, düşük yaşam maliyeti ve göçmen kaçakçılık ağlarının varlığı gibi diğer faktörler de süreci şekillendiren etkenler arasında gösterilmektedir (Mannaert, 2003, s. 5).

Bu konuda referans olarak alınabilecek ve Türkiye'nin dış göç ve/veya yabancı giriş-çıkış sayılarına dair geçmiş ve günümüz deneyimleri kıyaslandığında, istikrarlı şekilde artan bir ilginin varlığı ortaya çıkmaktadır. 1979-1999 yılları arasında Türkiye'ye 55 milyondan fazla yabancı giriş yapmıştır. Bunların büyük kısmı turizm amacıyla gelirken, önemli bir kısmı ise geçici veya kalıcı yerleşim niyetiyle hareket etmiştir. Bu gruplar içerisinde başka bir ülkeye gitme niyetiyle gelen ve 3. ülkelere geçen göçmenlerde bulunmaktadır. Elimizde bu konudaki sayıları kapsamlı şekilde gösteren veriler bulunmamakla birlikte, 1980'lerden itibaren yabancı hareketliliğinde önemli bir artıştan söz etmek mümkündür. Özellikle 1990'lı yıllarla birlikte bu artışın keskinleştiği ifade edilmelidir. Zira 1979-1999 döneminde Türkiye'ye gelen 55 milyon civarında yabancıların 2/3'ü, 1989-1999 döneminde gelmiştir (İçduygu, 2000, s. 359-360). Bununla birlikte Türkiye'ye giriş yapan yabancı sayısında 1979-1999 döneminde büyük sıçramalardan bahsedilse de, bu rakamların toplamına günümüzde sadece bir yıl içerisinde ulaşılmaktadır. Örneğin 2019 yılında Türkiye'ye giriş yapan yabancı sayısı 45 milyon civarında gerçekleşmiştir. Benzer bir artış; mülteci, geçici koruma ve düzensiz göçmen sayılarında da izlenmektedir. Türkiye, 2012 yılında 14.237 kişiyle başlayan ve 2020 yılı Nisan ayı itibarıyla 3.580.263'e ulaşmış olan Suriye vatandaşına geçici koruma statüsü tanımıştır. 2012-2019 döneminde uluslararası koruma başvurusunda bulunan göçmen sayısı ise toplamda 507.869'a ulaşmıştır. Dönemsel ortalamaya bakıldığında yılda

ortalama 63.483 kişinin uluslararası koruma başvurusu yaptığı anlaşılmaktadır. 2000-2020 yılları arasında yakalanan düzensiz göçmen sayısı ise 2.150.939'dur. Göç akımlarındaki yükseliş eğilimine benzer sonuçlar, göçmen kaçakçılarında da yansımıştır. 2010-2020 yılları arasında yakalanan göçmen kaçakçılarının sayısı 36.518'dir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020).

2. TRANSİT GÖÇ KAVRAMI

Göç literatüründe "transit göç" de dâhil hâlihazırdaki pek çok kavram ve sınıflandırma, ulus devletler ve kapitalist ekonomi odaklarında belirlenen çıkarlar ve iktidar mücadelesi içinde yer alan güçlü aktörler tarafından geliştirilerek dolaşıma sokulmakta ve bu nedenle de temel olarak göç alan ülkelerin perspektiflerini yansıtmakta, gelen göçmenler üzerine odaklanmaktadır. Bu yaklaşımın sonucu olarak düzensiz göçün nedeninin, birilerinin yer değiştirmesi yani göç etmesi olduğu ifade edilmekte, insan ticareti olgusunun da temelde göçten kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Sınırların yükseltilmesi ise sorunun ilacı olarak kurgulanıp katı göç politikalarının meşrulaştırılmasında söylemsel bir araca dönüştürülmektedir (Atasü Topcuoğlu, 2016, s. 2-4).

Transit göç kavramı da 1990'lı yılların başında, AB'ye komşu ülkelerden gelen "problem olarak görülen" ve "istenmeyen" göçmenleri açıklamak için kullanılan, ancak pek de net olmayan, muğlak bir kavram olarak ortaya çıkmış, Türkiye gibi ülkeler ise bu süreçte transit ülke olarak nitelendirilerek "istenmeyen" göçten sorumlu tutulmuştur. Aynı dönemde transit göç ve göç rotaları üzerine çalışmaların hız kazandığı, uluslararası birçok örgütün yanı sıra STK raporları ile kavramın yaygınlaştırıldığı, transit göçün önlenmesi gereken bir olgu ve düzensiz göçü AB sınırlarından uzak tutmak için kullanılan bir kavram haline geldiği söylenebilir (Atasü Topcuoğlu, 2016, s. 2-5).

1990'ların başına kadar "yeni göç" olarak adlandırılan transit göç kavramının; Soğuk Savaş sonrası dönemde çoğunlukla jeopolitik bağlamda açıklanmaya çalışıldığı görülür. Fakat daha sonraki

süreçte jeopolitik bağlamla birlikte Avrupa açısından göç kaynaklık eden coğrafyaların değişimi, ucuz ve farklı rotaların ortaya çıkması, göç kategorilerinin çeşitlenmesi ve bu hareketin tüm dünyada gözlenmeye başlanması, bu kapsamdaki göç hareketlerinin "transit göç" olarak etiketlenmesine yol açmıştır (Collyer, Düvell ve Haas, 2012, s. 407). Nitekim transit göç kavramı, özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren Uluslararası Göç Örgütü (IOM), Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (OSCE) gibi uluslararası örgütlerin toplantılarında tartışılmaya ve gündem olmaya başlamıştır (İçduygu, 2000, s. 357).

Genelleştirilmiş tek bir tanımın yapılamadığı transit göç, muğlak ve politize olmuş bir kavram olarak görülmektedir. Esasen insan hareketliliğinin tüm biçim ve türlerinin, hangi kavramlarla ve sınıflandırmalarla ele alındığı ve nasıl açıklandığı tarihsel olarak değişen politik bir olgu olarak karşımıza çıkar (Atasü Topcuoğlu, 2016, s. 2). Örneğin hedef ülke açısından transit göç farklı şekillerde tanımlanırken, transit ülke açısından anlamı ve elbette tanımı farklılaşabilmekte, kavramı ele alanların bakış açısına göre şekillenen farklı politik söylemler ortaya çıkmakta (Düvell, 2012, s. 417) ve kavram giderek muğlaklaşmaktadır. Transit göç kavramı sıklıkla düzensiz göç ve zorunlu göçle eşanlamlı veya bu göçlerin içerisinde kullanılmakla birlikte, özellikle AB'de göç kontrolleri üzerine geliştirilen politik söylemlerde de yaygın olarak yer almaktadır (Wissink, Düvell ve Eardewijk, 2013, s. 1091).

Bu politik ve bir anlamda iki yüzlü tavrın bir sonucu olarak, Türkiye ve Ukrayna gibi Avrupa Birliği'ne (AB) komşu ülkeler, kendileri üzerinden Avrupa'ya gelen göçmenler nedeniyle transit ülke olarak tanımlanırken, AB'nin kendi içindeki İtalya ve Fransa gibi ülkeler, bu ülkelerden AB'nin diğer ülkelerine ciddi göçmen akışları olmasına rağmen, transit ülke olarak tanımlanmamaktadır (Düvell, 2012, s. 418).

Genel olarak "zengin Batı ülkelerine doğru gerçekleşen hareketlilik" şeklinde açıklanmaya çalışılan transit göç kavramını doğuran birbirinden farklı nedenler bulunmaktadır. Etkin olmayan sınır

kontrolleri, serbest vize düzenlemeleri, coğrafi konum ve sınır geçişinde yaşanan yolsuzluk olayları transit göçü teşvik edici olgular arasında gösterilmektedir (Düvell, 2012, s. 422). Ayrıca; yoksulluk, ayrımcılık, eğitim ve sağlık başta olmak üzere sosyal ve ekonomik haklara erişimdeki sınırlamalar, düzgün işe erişimdeki engeller, şiddet, cinsiyet ayrımı, iklim değişikliği, çevrenin bozulması gibi çoklu ve iç içe geçmiş nedenlerin varlığından söz edilmektedir (UN, 2016, s. 7).

Diğer yandan, Avrupalı ve diğer gelişmiş ülkelere olan transit göç akımlarının Orta ve Doğu Avrupa'daki otoriter rejimlerin çökmesinden sonra ortaya çıktığı ifade edilmektedir. 1991 yılında Soğuk Savaş'ın bitmesiyle başlayan Eski Sovyet topraklarındaki siyasi çözümler, etkilerini kendi sınırlarının ötesine taşımış, dünyanın önemli bir bölümünde; savaş, iç çatışma, siyasi istikrarsızlık, ekonomik sıkıntı, insan hakları ihlalleri ve güvenlik sorunları hâkim olmuştur (Tepealtı, 2019, s. 127).

Kavram yaygın kullanılan şekliyle; düzenli veya düzensiz göçmenin köken/kaynak ülkeden, hedef ülkeye doğru rotası üzerindeki ülkelerde geçici olarak konaklaması biçiminde tanımlanmaktadır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği transit göçü, göçmenin hedef ülkeye ulaşıncaya kadar bir veya daha fazla ülkede geçici olarak konakladığı yer şeklinde tanımlamaktadır (UN, 2016, s. 5). Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu, nihai varış ülkesi olarak değerlendirilen ülkeye göç etme niyetiyle, güzergâh üzerindeki başka bir ülkeye doğru gerçekleştirilen göç hareketini transit göç olarak nitelendirmektedir (UNECE, 1993, s. 7). Uluslararası Göç Örgütü ise transit göçü "iki ya da daha fazla ülke arasında seyahat ederken geçiş esnasında farklı uzunluklarda ve sürelerde gerçekleşen durma" şeklinde tanımlamaktadır (IOM, 2013, s. 85).

Tanımların ortak özelliği transit göçün geçici niteliğine yapılan vurgu ve göçmenlerin başka bir yere (hedef ülke) gitme niyetlerinin varlığıdır. Ancak, hedef ülkeye varmaya çalışan göçmenler, transit ülkede sınırı geçmek için para biriktirmek, yasadışı geçiş için güvenlik, hava ve

iklim gibi şartlarının oluşmasını beklerken (Yılmaz, 2014, s. 1697; Ünsal, 2019, s. 58) göçün niteliği de değişebilmekte; transit göç amacıyla kullanılan ülke, nihai varış noktasına da dönüşebilmektedir. Zira bireyler başka bir yere gitme niyetini zaman içinde edinebilir ya da fikir değiştirebilirler. Tüm bu değişimler, vatandaşı oldukları veya buldukları ülkedeki ve diğer pek çok ülkedeki değişimlerle ilgili olabilir ve kendi etraflarındaki mikro ölçekteki ilişki ve olanaklar yelpazesindeki değişimlerden etkilenebilirler (Atasü Topcuoğlu, 2016, s. 6). İçduygu (2000) da benzer bir biçimde diğer göçmen tiplerinin bir karışımı olarak değerlendirdiği transit göçmenleri, sadece göç niyetiyle tanımlamanın konuyu açıklamada yetersiz kalacağını, göç sürecini içeren tüm dinamikler ile mekanizmaların da dikkate alınması gerektiğini savunmaktadır (s. 358-359).

Wissnik vd. (2013) tarafından Türkiye'de gerçekleştirilen çalışmada ise transit göçün bu değişkenliğine dair bulgulara yer verilmiş ve transit göçmenlerin karar değişkenliğine atıf yapılmıştır. Bahse konu çalışmada, ilk etapta Türkiye'yi transit ülke olarak gören bir göçmen, Yunanistan'a geçmek isterken Ege Denizinde tutuklanmıştır. Bu durumun yarattığı travmayla göçü tekrar denememiş ve İzmir'den İstanbul'a taşınmış, daha sonra sığınma başvurusu yapmıştır. Diğer bir örnekte ise Yunanistan'a geçmek isteyen göçmen, polis tarafından tutuklanmıştır. Serbest kaldıktan sonra tekrar göç etmeyi denemek istemiş fakat bir arkadaşının Ege Denizinde boğulduğunu öğrenince bu fikrini değiştirmiş ve sığınma başvurusu yapmıştır. Her iki örnek, transit göç üssü olarak görülen ülkenin, koşullara göre nihai göç ülkesine dönüşebildiğine işaret etmektedir (s. 1096). İçduygu'nun (1996) transit göçmenlerle yaptığı saha çalışması da transit göç dinamiklerindeki değişkenliğin, transit göç kavramını etkilediğini göstermektedir. Nitekim transit göçmenlerin neden hemen ayrılmayı düşünmedikleri sorgulandığında, katılımcıların %11'i mevcut işini, %6'sı ise eğitimini gerekçe göstermiştir (s. 138-139). Papadopoulou-Kourkoula'da (2008) transit göçün; göç etmekle yerleşmek arasında kendiliğinden gelişen ve bu anlamda belirsiz bir

süreç oluşuna vurgu yapmakta, belirsizliğin hem transit ülke hem hedef ülke hem de yerleşme ve kalış süresi için geçerli olduğunu söylemektedir. Hedef ve durak ülkedeki sosyo-ekonomik gelişmeler, sınır kontrolleri, yerleşim koşulları, göç ve entegrasyon politikaları gibi makro etkenler kadar, göçmenlerin yerel dili konuşup konuşamaması, istihdam beklentileri, kendini finanse edip edemeyeceği, kaçakçılık şebekeleri, aile bağları, cesaret, kararlılık düzeyleri gibi birçok mikro düzeyde faktör de belirleyici olabilmektedir (s. 3-8).

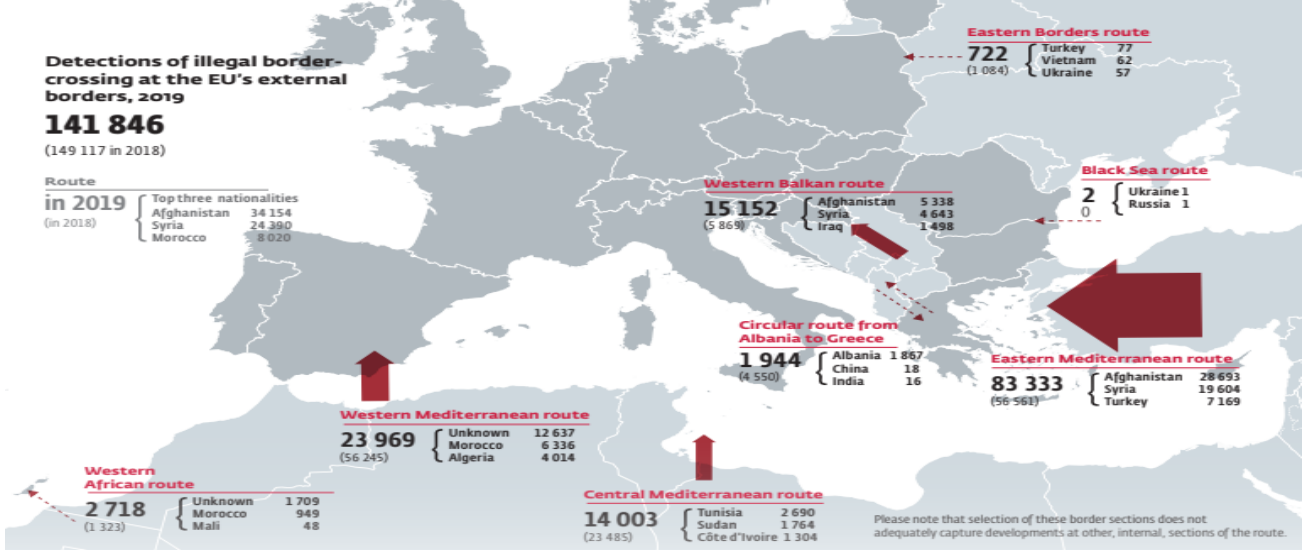
Ivakhniouk (2004), transit göç ülkelerinden gelen kanıtlara dayalı olarak, “menşei ülkelerinden varış ülkeye doğru rotası üzerindeki ülkelerde geçici olarak konaklaması” şeklindeki klasik transit göç tanımının son yıllarda aşındığını ifade etmektedir. Zira teorik olarak, transit göçmenler mümkün olan en kısa sürede hedef ülkeye ulaşma konusunda oldukça istekli olduklarından, transit ülkedeki kalış sürelerini minimum düzeye indirme eğilimindedirler. Fakat hedef ülkelere girişteki sıkı göç düzenlemeleri, vize sınırlamaları, finansal gereksinimler vb. nedenler bu süreci daha da karmaşık hale getirmektedir. Bir Avrupa ülkesine doğrudan hava yolculuğu imkânsız hale gelince veya sınır dışı edilme riski belirginleşince; mesafe, zaman ve güvenlik açısından daha zorlu ancak daha olası bir seçenek olarak transit göç tercih edilebilir hale gelmekte, transit göçmenler coğrafi konum açısından kendilerine uygun, sınır kontrolünde boşlukları bulunan ve uygun geçiş yolları öneren insan kaçakçılarının yardımına başvurumaktadırlar (s. 22).

Diğer yandan; transit göçe ilişkin tanımlamalarda genel olarak, göç olgusunun bir yerden diğerine yer değiştirme olarak ele alındığı ve “köken/kaynak”, “transit”, “hedef” ülke biçimindeki sınıflamanın kullanıldığı görülmektedir. Oysa göçün doğasında kopuşlar, süreklilik ve süreksizlikler mevcuttur. Sürecin tamamı ise göçmenin yaşamını oluşturmaktadır. Dolayısıyla göçü yolculuktan ibaret bir olgu biçiminde tanımlamak, hareket yoksa göç yoktur biçiminde yanlış bir algıya yol açabilir. Bu durum ise, göç yönetimine ilişkin ufkumuzu ciddi biçimde sınırlar. Oysa göç mekân, zaman ve kültürlerin etkileştiği bir yaşam mücadelesidir. Bu mücadele içinde göçmen, bir yerde tutunması imkânsız olduğu için başka bir yere gidebilir ve transit göç ortaya çıkabilir (Atasü Topcuoğlu, 2016, s.6).

3. TÜRKİYE-AVRUPA ARASINDAKİ GÖÇ ROTALARI: DOĞU AKDENİZ VE BATI BALKAN ROTASI

Göçmenler Avrupa'ya ulaşmak amacıyla; Batı Afrika Rotası, Batı Akdeniz Rotası, Orta Akdeniz Rotası, Doğu Akdeniz Rotası, Batı Balkan Rotası, Karadeniz Rotası, Doğu Sınırı ve Yunanistan ile Arnavutluk Dairesel Rotalarını tercih etmektedirler. Fakat Doğu Akdeniz ve Batı Balkan Rotaları, göçmenlerin AB ülkelerine ulaşmak amacıyla kullandıkları en önemli iki güzergâhtır. Özellikle Doğu Akdeniz Rotası, uzun yıllardır Avrupa'ya giriş yolu olarak kullanılmaktadır. Örneğin 2019 yılında Avrupa'ya ulaşan yasadışı göçmen sayısı 141.846 olarak verilmiştir. Yasadışı geçişlerin geneli dikkate alındığında, %69'unun (98.485 kişi) Doğu Akdeniz ve Batı Balkan rotaları üzerinden gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Bakınız. Şekil.1).

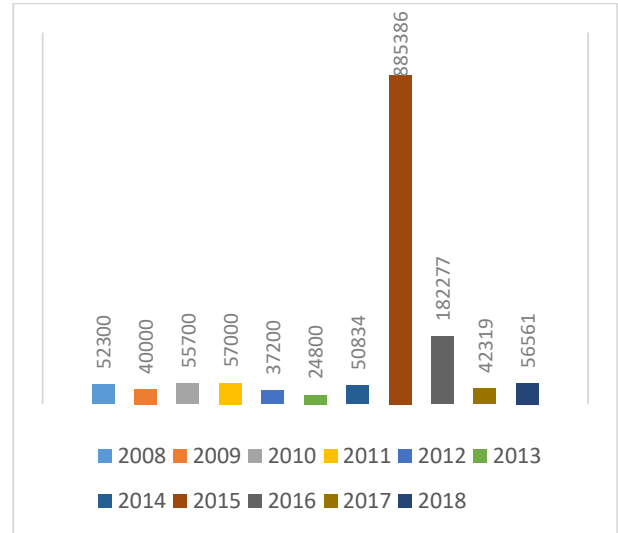
Şekil 1. Göç Rotaları

Not: Frontex, 2020, s. 24. Harita üzerinde yer alan veriler 2019 yılına ait yasadışı sınır geçişlerini temsil etmektedir.

Yasadışı sınır geçişlerini önlemek amacıyla alınan tedbirler ve ülkeler arasında gerçekleştirilen anlaşmalara rağmen, göçmenlerin bu rotaya olan ilgisi devam etmektedir. 2008-2018 yılları arasında Doğu Akdeniz Rotası üzerinden 1.484.377 yasadışı göçmen Avrupa'ya geçiş yapmıştır. Üstelik sadece 2015 yılında bu rotayı kullananların sayısı 885.000'dir (Bakınız Grafik.1). Bu sayı, II. Dünya Savaşından beri Avrupa kıtasının karşılaştığı en büyük göç dalgasıdır. Dolayısıyla Doğu Akdeniz Rotasının göçmenler açısından önemli bir yere sahip olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır (Frontex, 2020a). Türkiye'nin bu rota üzerindeki konumu, uluslararası kuruluşların raporlarına da yansımıştır. Nitekim Uluslararası Göç Örgütü'nün 2017 yılında Doğu Akdeniz Rotasını kullanan yasadışı göçmenlerle yürüttüğü saha çalışmasının sonuçları, göçmenlerin hedef ülkeye yolculuklarının 1 yıl veya daha fazla zaman aldığını göstermektedir. Bu süreçte konaklama amacıyla (transit göç üssü) en sık kullanılan ülkeler ise Türkiye ve İran olduğu belirtilmektedir (IOM, 2017, s. 15).

Şekil 2. Doğu Akdeniz Rotası Yasadışı Sınır Geçişleri (2008-2018)

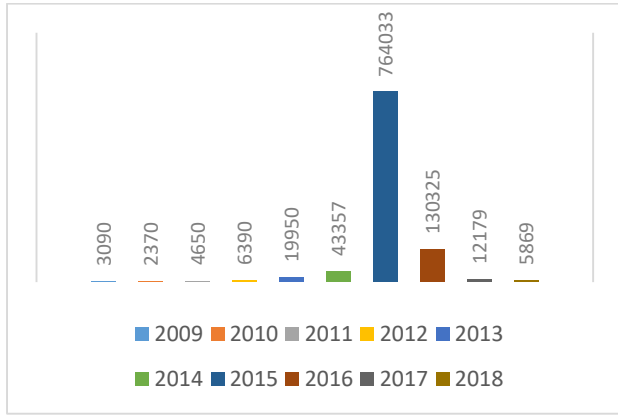

Kaynak: Frontex, 2020a.

Batı Balkan Rotası da göçmenlerce Avrupa'ya ulaşmak üzere sıklıkla kullanılmaktadır. Türkiye, bu rotanın Doğu-Batı arasındaki kara sınırı üzerindeki ana kaynağını oluşturmaktadır. Bu rotayı kullanan göçmenler, hedef ülkeye varışlarında 1 veya daha fazla sayıda ülkede konaklamaktadırlar. Özellikle İstanbul bu rotada

transit üs olarak en sık kullanılan nokta özelliğine sahiptir (IOM, 2017, s. 17). Bu rota, 2015 yılında Türkiye'den Yunanistan'a ve kuzeyden Batı Balkanlara, Yunanistan-Kuzey Makedonya sınırı üzerinden geçiş yapan mülteci ve göçmenlerin ana güzergâhı haline gelmiş (Kuchminder vd., 2019, s. 7); 2009-2018 yılları arasında toplam 992.213 göçmen bu rotayı kullanmıştır. Üstelik sadece 2015 yılında bu rotayı kullanan göçmenlerin sayısı ise 764.033'dür (Bakınız Grafik.2.).

Şekil 3. Batı Balkan Rotası Yasadışı Sınır Geçişleri (2009-2018)

Kaynak: Frontex, 2020a.

4. TÜRKİYE ÜZERİNDEN TRANSİT GÖÇLERİN KAYNAĞI: GEÇMİŞ DENEYİMLER

Türkiye'nin göç deneyimi (Cumhuriyet Dönemi) farklı aşamalardan oluşan bir süreci takip etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, nispeten II. Dünya Savaşına kadar modernleşme projesi kapsamında homojen bir toplum yapısı hedeflenmiş ve çok büyük göç hareketleri görülmemiştir. II. Dünya savaşından sonra ve Soğuk Savaşın da etkisiyle sınırlı sayıda mülteci hareketleri gözlenmiştir. Ayrıca Türkiye bu dönemde mültecilere yönelik 1951 tarihli Cenevre sözleşmesini coğrafi sınırlama koşuluyla kabul etmiştir. 1980'ler ise göç hareketlerinde yeni bir dönemi işaret etmektedir. Fakat bu döneme ait göç hareketleri sosyo-politik tartışma yaratacak seviyeye ulaşmamıştır. Dil, din, ırk gibi motivasyonlarla ortaya çıkan günümüz göç olgusuyla birlikte ise yabancı göçmenlerin ve mültecilerin sosyo-ekonomik etkileri daha fazla

tartışılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla göç olgusu önceki dönemlerden oldukça farklı bir noktaya doğru kaymıştır. Aynı zamanda başka bir ülkeye gitmek isteyen yabancıları tanımlamak için kullanılan transit ülke kavramı da bu dönemle birlikte sıklıkla kullanılır olmuştur. Bir göç ülkesi olarak Türkiye'nin tescili ise muhtemelen 2011 yılından itibaren Suriyelilerin gelişi ile olmuştur (Yaylacı ve Sirkeci, 2019, s. 3).

Bu bağlamda Türkiye'nin göç görünümünü aşağıdaki şekilde kategorize ederek özetleyebilmek mümkündür (İçduygu vd., 2009, s. 1-2; İçduygu ve Aksel, 2012, s. 21).

- Düzensiz göçler,
  - Başka bir ülkeye göç etmek amacıyla Türkiye'yi transit bir ülke olarak kullanmak niyetinde olan düzensiz göçmenler,
  - Geçerli belgeleri olmadan Türkiye'de yaşamak ve çalışmak için Türkiye'ye gelen düzensiz göçmenler,
  - Ülkeden ayrılması beklenen ancak ülkeden ayrılmayan, mültecilik talepleri reddedilmiş sığınmacılar.
- Düzenli göçler (öğrenciler, yatırımcılar, özellikle son dönemde ortaya çıkan emekli göçü vb.),
- Mülteci göçleri.

Türkiye'nin yakın geçmişteki transit göç akımları dikkate alındığında; Ortadoğu, Afrika gibi ülkelerden yüzbinlerce göçmen Türkiye'ye gelmiştir. Örneğin 1970-1995 yılları arasında 500.000 den fazla İran vatandaşı, 1988-1991 yılları arasında 600.000 Irak vatandaşı gelişmiş Batı ülkelerine göç etme niyetiyle Türkiye'ye gelmiştir. Üstelik bu sayı, bahse konu ülkelerle sınırlı kalmamış ve 1980-1995 yılları arasında 2 milyondan fazla göçmen Türkiye'yi transit göç üssü olarak kullanmıştır. Aynı zamanda bu göçmenler, geçici olarak kalma niyetini sıklıkla ifade etmişlerdir (İçduygu, 1996, s. 128-131). Türkiye'nin transit göç akımlarındaki yakın geçmişine bakıldığında, dikkate değer düzeyde gerçekleşen hareketliliklerden bazıları şunlardır (İçduygu, 2000, s. 362):

- 1988-1991 yılları arasında Irak-İran savaşından kaçarak Türkiye'ye sığınan 50.000 göçmenin büyük kısmının, Türkiye'nin sığınma hakkından yararlanma konusundaki coğrafi çekincesinden dolayı Batı ülkelerine geçmesi.
- 1990-1991 Körfez Krizi döneminde 60.000 yabancı işçinin geçici olarak Türkiye'de konaklaması ve daha sonra tamamının Türkiye'den ayrılması.
- 1980-1991 döneminde Irak vatandaşı 8.000 sığınmacıdan yaklaşık 4.000'inin Türkiye'den ayrılarak Batı ülkelerine sığınması.
- 1989 yılında Türkiye'ye sığınan 300.000 Bulgar Türk'ünden yaklaşık yarısının daha sonraki aşamada Bulgaristan'a tekrar dönmesi.
- 1992 yılında Bosna Savaşı sırasında Türkiye'ye gelen 25.000 civarında Bosna vatandaşının 2/3'ünün geri dönmesi.
- 1999 yılında 20.000 Kosova vatandaşının geçici olarak Türkiye'ye sığınması ve sonraki yıllarda tamamına yakınının Türkiye'den ayrılması.

Fakat Türkiye'yi transit güç üssü olarak kullananlar sadece bu coğrafyayla sınırlanmamıştır. II. Dünya Savaşından sonra birbirinden farklı uluslardan farklı gruplar Türkiye'yi transit göç üssü olarak kullanmıştır. Bunlar arasında Avrupa kökenli gruplar, İran vatandaşları, Irak vatandaşları olduğu gibi Asya ve Afrikalı göçmenler de bulunmaktadır. Genel olarak bu göçmenlerin ezici çoğunluğu eve dönmeden veya üçüncü bir ülkeye geçmeden önce sadece geçici olarak kalma niyetiyle Türkiye'ye giriş yapmışlardır. İçduygu'nun (2000) yukarıda zikredilen sayılarına ilaveten Afrika ve Asya ülkelerinden 1980'lerden itibaren özellikle Gana, Nijerya, Tanzanya, Etiyopya, Sudan, Cezayir, Tunus, Endonezya, Sri Lanka, Filipinler, Bangladeş ve Pakistan gibi ülkelerden gelen gruplar Türkiye'yi Batıya geçiş üssü olarak kullanmışlardır. 1990'ların ortalarında tahmini 2.000 Afrikalı ve 750 Asyalı transit göçmen transit göç üssü olarak Türkiye'yi

kullanırken; 1990'ların sonunda bu rakam 10.000'e kadar yükselmiştir. Nihayetinde 1980'lerin sonlarından 2000'lerin başına kadar geçen zaman diliminde, Türkiye'nin Afrika ve Asya kökenli 30.000'den fazla transit göçmene ev sahipliği yaptığı tahmin edilmektedir (Mannaert, 2003, s. 3-4).

5. TÜRKİYE ÜZERİNDEN TRANSİT GÖÇLERİN KAYNAĞI: MEVCUT GELİŞMELER

Türkiye'deki transit göç akımlarını destekleyen geçici koruma altındakiler, mülteciler, sığınmacılar, uluslararası koruma sahipleri, düzensiz göçmenler gibi birbirinden farklı niteliklere sahip göç hareketleri bulunmaktadır. Bu hareketlilikler Türkiye üzerinden gerçekleştirilen transit göçün doğasının anlaşılmasında önemli kanıtlar sunmaktadır.

Transit göç konusunda bakılması gereken en önemli kaynak düzensiz göçlerdir. Özellikle son yıllarda yakalanan düzensiz göçmen sayısındaki önemli derecedeki artış, Türkiye'nin transit göç açısından konumunu teyit etmektedir. Öncelikle İçduygu (2005), Türkiye'ye yönelen düzensiz göç akımlarını 1979-1987; 1988-1993; 1994-2000/2001 ve 2001 sonrası olmak üzere 4 döneme ayırmıştır. 1979-1987 dönemini "aşılma" olarak isimlendiren İçduygu, bu dönemdeki ana göç akımının kaynağı olarak İran'ı göstermiş ve bu ülkeden ülkemize gelen göçmenlerin çoğunun Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerine ulaşmak üzere Türkiye'yi geçici göç üssü olarak kullandığını belirtmiştir. "Olgunlaşma" olarak nitelenen 1988-1993 döneminde Türkiye'nin; Irak ve Bulgaristan ile Sovyetler Birliğinden gelen göçmenler olmak üzere 2 farklı göç akımının etkisinde kaldığını ifade etmiştir. "Doyum noktası" olarak gösterilen 1994-2000/2001 dönemi, 1994 tarihli İltica Yönetmeliğinin etkisiyle ilişkilendirilmiş; genel olarak daha fazla transit göçmenin ortaya çıkmasına neden olduğu ve daha fazla göçmenin kaçak yollarla ülkede kalarak düzensizliğe sürüklendiğini vurgulamıştır. Aynı zamanda bu dönemde Türkiye'nin düzensiz göçmen ve sığınmacı açısından bir geçiş ülkesine dönüştüğünü

belirtmiştir. “Yozlaşma” tabirinin kullanıldığı 2001 ve sonrası dönemde düzensiz göç ve insan ticareti konuları gerek ulusal gerekse de uluslararası çevrelerde sıcak ve güncel bir sorun haline gelmiş; Türkiye bu sorunlarla başa çıkabilmek amacıyla daha aktif politikalar izlemeye başlamıştır (s. 6-7). Fakat İçduygu’nun (2005) 4 dönemli kategorik yaklaşımına 2015 ve sonrası için ayrı bir başlık açılması gerektiği düşünülmektedir. Düzensiz göçmenlerin ortalama 10’ar yıllık dönemsel hareketlerine bakıldığında; 1995–2005 yılları arasında yakalanan düzensiz göçmen sayısı 600.000 civarındadır (İçduygu ve Yüksek, 2010, s. 445). 2006-2014 döneminde yakalanan düzensiz göçmen sayısı, 1995-2005 dönemine göre nispeten yakın bir sonuç vermiş ve 450.000 civarında olduğu hesaplanmıştır. 2015-2019 döneminde ise yakalanan düzensiz göçmen sayısında önceki dönemlere oranla oldukça büyük bir artış görülmekte, yakalanan göçmen sayısının 1.219.368’e ulaştığı anlaşılmaktadır. Özellikle 2015 yılına kadar geçen dönemde yakalanan düzensiz göçmen sayısının yıllık ortalaması 50.000 civarında gerçekleşmiştir. Fakat 2015 yılından itibaren bu oranda kademeli şekilde olağanüstü artışlar izlenmekte; 2015 yılında önceki yılların ortalamasının 3 katına ulaşan bu sayı (150.000 civarı), 2019 yılında önceki dönemlerinde üzerine çıkarak 9 katına (450.000 civarı) sıçradığı anlaşılmaktadır. Üstelik sadece 2020 yılının 01 Ocak-15 Nisan dönemindeki kısa zaman aralığında -KOVİD-19 salgını nedeniyle alınan olağanüstü sınır önlemlerine rağmen- yakalanan düzensiz göçmen sayısının 47.000’e ulaştığı görülmektedir (Bakınız

Tablo.1). Yakalanan düzensiz göçmenlerin ülkelerine göre dağılımı dikkate alındığında, politik istikrarsızlıkların yoğun olduğu Ortadoğu ülkelerinin ağırlığı dikkat çekmektedir. Örneğin Afgan uyruklu göçmenler 2019 yılında yakalanan göçmenlerin 1/2’sini oluşturmaktadır. Bu ülkeyi sırasıyla, Pakistan, Suriye, Filistin, İran, Irak gibi ülkeler takip etmektedir. Düzensiz göçmenlerin yakalandığı noktalar dikkate alındığında ise Türkiye’nin Doğu sınırındaki Van ve Ağrı; Batı sınırında ise özellikle Ege Denizine komşu olan Muğla, Aydın, İzmir, Çanakkale illeriyle, Batı Kara sınırındaki Edirne ilinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır (Şekil.2.) (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020b). Düzensiz göçe dair bu olgular, Türkiye’nin transit göç açısından aktif konumuna işaret etmektedir. Türkiye’nin bu konumunu vurgulamak üzere İçişleri Bakanının “2019 yılı içinde 177 binden fazla düzensiz göçmenin yakalandığını ve bu rakamın yılsonunda 300 bini geçeceğini” söylemesi dikkate değer bir yaklaşımdır⁴. Nitekim İçişleri Bakanı açıklamalarının devamında "kontrol edilmezse, Türkiye hiçbirimizin yönetemeyeceği transit göç merkezi haline geleceğini" ifade etmiş; bazen düzensiz göçmenlerle ilgili "bırakın Avrupa'ya geçsinler" denildiğine işaret ederken şu ifadeleri kullanmıştır: "Peki, Avrupa'ya geçerse ne olacak biliyor musunuz? Eğer ben bunu kontrol edemezsem Türkiye, hiçbirimizin yönetemeyeceği bir göç transit merkezi haline gelecek. Bir günde İzmir'den 30-35 bin kişi geçebilir. Bırakalım İzmir'i, bakın bakalım ne oluyor" değerlendirmesini yapmıştır (Anadolu Ajansı, 2020).

⁴ Bu sayı, İçişleri Bakanı tarafından Ocak-Temmuz dönemine ait veriler için ifade edilmiştir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre 2019 yılında yakalanan

düzensiz göçmen sayısının toplamı 454.662’dir. Bu sayı tüm zamanlar içerisinde ulaşılan en yüksek miktardır.

koruma statüsündekiler) ile Avrupa dışındaki diğer ülkelerden akışkanlığı devam eden ve uluslararası koruma talep eden sığınmacı göçleri (uluslararası koruma statüsündekiler) bu süreci önemli derecede etkilemiş ve Türkiye'nin dış göç profilini daha farklı bir boyuta taşımıştır. Nitekim geçici koruma altındaki Suriyeli sayısı 2012 yılında 14.237'den, 2013 yılında 224.655'e, 2014 yılında ise 1.519.286'a ulaşmıştır. Fakat Suriyeli sayısındaki keskin artış bu dönemle de sınırlı kalmamış ve 2020 yılında 3.583.584'e yükselmiştir. Geçici koruma altındaki Suriyelilere benzer hareketlilikler uluslararası koruma talep eden göçmen kitlesinde de görülmüştür. 2000-2011 yılları arasında yaklaşık 80.000 göçmen uluslararası koruma talep etmiştir. Aynı zamanda bu dönemde uluslararası koruma hakkından yararlanmak isteyen göçmenlerin yıllık ortalaması 6.500 civarında gerçekleşmiştir. Fakat 2012 yılından itibaren 2000-2011 dönemine ait ortalamanın ciddi oranda değiştiği görülmektedir. 2012 yılında uluslararası koruma talep eden göçmen sayısı 29.678'den, 2015 yılında 64.232'ye, 2018 yılında ise 114.537'ye yükselmiştir. 2012-2019 döneminde uluslararası koruma başvurusunda bulunan göçmen sayısı toplamda 507.869'a ulaşmıştır. Dönemsel ortalama bakıldığında yılda ortalama 63.483 kişinin uluslararası koruma başvurusu yaptığı anlaşılmaktadır (Bkz. Tablo.1). Bu ortalama, 2000-2011 döneminin 10 katına eşit bir miktara denk gelmekte, bu gelişme aynı zamanda Türkiye'nin dış göç açısından kısa bir zaman aralığında ulaştığı noktanın özetini sunmaktadır. 2019 yılında uluslararası koruma başvurusunda bulunan yabancıların uyrukları dikkate alındığında ilk üç ülke; Afganistan, Irak, İran şeklinde sıralanmaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020).

Bakılacak diğer bir önemli kaynak hudut kapılarından yapılan giriş ve çıkışlardır. Türkiye'nin, 2005 yılından itibaren -2016 yılındaki dramatik düşüş dışında- hudut girişlerinin istikrarlı biçimde arttığı ülke konumuna yerleştiği anlaşılmaktadır. 2005 yılında Türkiye'ye hudut kapılarından giriş yapan yabancı sayısı 20 milyon civarındayken; bu sayı 15 yıl içerisinde yaklaşık 2 kat artış göstermiş ve 2019 yılında 44 milyonun da üzerine ulaşmıştır. Giriş yapan yabancıların ülkelerine bakıldığında (2019 yılı için); ilk 10 ülkenin sırasıyla Rusya

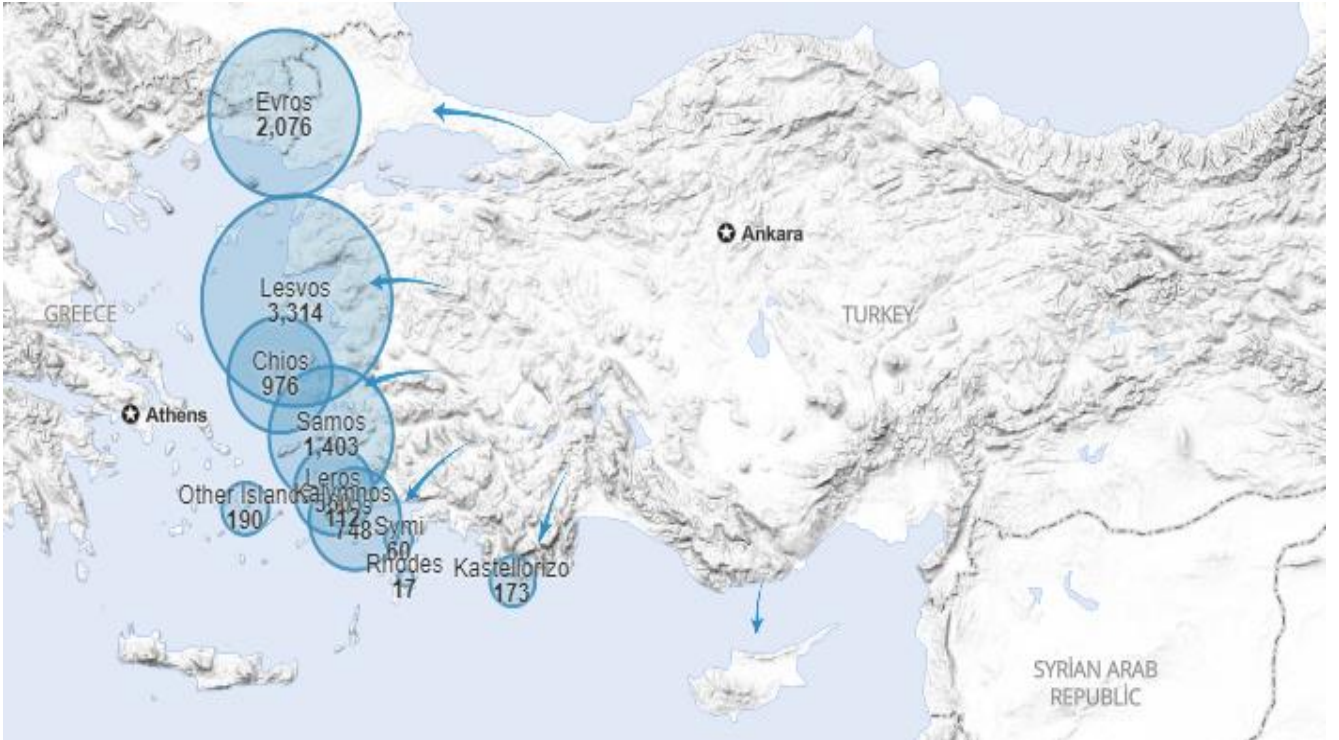
Federasyonu, Almanya, Bulgaristan, İngiltere, İran, Gürcistan, Ukrayna, Irak, Hollanda ve Polonya'dan oluştuğu anlaşılmaktadır. Türkiye'den 2005 yılından itibaren -2016 yılındaki dramatik düşüş dışında- sınır çıkışlarının da, sınır girişlerinde olduğu gibi istikrarlı biçimde arttığı anlaşılmaktadır. 2005 yılındaki sınır çıkışı sayısı 19 milyon civarındayken; 2019 yılında 45 milyon civarına ulaşmıştır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020). Sınır kapılarından gerçekleşen hareketliliklerdeki artışa dair benzer veriler, yabancılara verilen ikamet izinlerinde de izlenebilmektedir. 2005 yılında ikamet izni verilen yabancı sayısı 178.964'den, 2019 yılında yaklaşık 6 kat artış göstermiş ve 1.101.030'a ulaşmıştır. İkamet izniyle Türkiye'de bulunan yabancıların 2019 yılına ait ülkelerine göre dağılımı dikkate alındığında, ilk 10 ülkenin Irak, Türkmenistan, Suriye, Azerbaycan, İran, Afganistan, Özbekistan, Rusya Federasyonu, Mısır ve Libya'dır. İkamet izniyle Türkiye'de bulunan yabancıların tamamına yakınının Ortadoğu, Asya ve Kuzey Afrika ülkelerinden oluştuğu anlaşılmaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020a).

Transit göçe kanıt olarak sunulabilecek bir diğer önemli olgu ise Ege Denizi ve Akdeniz üzerinden geçişlerde yakalanan göçmenlerin sayısındaki artış üzerinden sunulabilir. Örneğin Sahil Güvenlik Komutanlığının 2019-2020 yılları için tüm denizlere ait kıyaslamalı düzensiz göç istatistikleri dikkate alındığında; 2019 yılında gerçekleşen düzensiz göç olaylarının sayısı 209'dan, 2020 yılında 276'ya yükselmiştir. Yakalanan düzensiz göçmen sayısı ise 2019 yılı için 7.260 iken, 2020 yılının ilk dört ayında 9.320'ye yükselmiştir (Sahil Güvenlik Komutanlığı, 2020). Üstelik sadece Ege Denizi üzerinden gerçekleşen faaliyetler incelendiğinde, tablonun daha da genişlediği anlaşılmaktadır. 2019 yılında düzensiz göç olaylarının sayısı 1.744; 2020 yılının ilk beş ayında ise 264 olarak gerçekleşmiştir. Yakalanan düzensiz göçmen sayısı 2019 yılında 60.544; 2020 yılı ilk beş ayı için 9.177 olarak verilmiştir (Sahil Güvenlik Komutanlığı, 2020a). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği verileri de Ege Denizi üzerinden geçişlerin yoğunluğunu teyit eder nitelikte bilgiler sunmaktadır. 2017 yılında Ege Denizi üzerinden geçişler 29.718'den, 2018 yılında

32.494'e, 2019 yılında ise 59.726'ya ulaşmıştır. Bu veriler arasında örneğin 2019 yılına ait detaylar incelendiğinde, ayda ortalama 5.000 kişinin (günlük geçiş yapan göçmen sayısı 165 civarında) Türkiye üzerinden Ege Denizini kullanarak Yunanistan'a ulaştığını ifade etmektedir (Bakınız Şekil.3). Bu rotayı kullanan göçmenlerin uyruklarına bakıldığında ise yarısına yakınının Afgan, diğerlerinin Suriye ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti vatandaşı olduğu anlaşılmaktadır (UNHCR, 2020; UNHCR, 2020a). Deniz üzerinden gerçekleşen hareketliliklerin Avrupa Birliği verileri üzerinden seyrinde ise gerek Sahil Güvenlik Komutanlığı, gerekse de Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğine benzer artışlar

izlenmektedir. Avrupa Birliğine üye devletler tarafından 2018 yılı için 150.114 yasadışı sınır geçişi raporlanmıştır. Bu sayı, 2017 yılına göre %27 artış göstermiştir. Türkiye üzerinden Doğu Akdeniz rotasının kullanıldığı geçişlerin sayısı ise 56.561 olarak verilmiştir. Bu rakamlar 2018 yılında Akdeniz üzerinden gerçekleşen hareketliliklerin 1/3'ünün Türkiye'nin içerisinde bulunduğu Doğu Akdeniz rotası üzerinden gerçekleştiğini göstermektedir. Bu rotayı kullanan vatandaşların uyruklarına bakıldığında ise büyük çoğunluğunun Türkiye'de düzensiz göçmen, geçici koruma veya uluslararası koruma statüsünde bulunan Suriye, Afgan ve Irak vatandaşlarından oluştuğu anlaşılmaktadır (Frontex, 2019, s. 8-16).

Şekil 5. Türkiye Üzerinden Geçişlerde Kullanılan Deniz ve Kara Rotaları (2020 yılı)

Kaynak: UNHCR, 2020.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin kara üzerinden gerçekleştirilen geçişlere ait verilerde de son dönemde ciddi miktarda artış ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. 2014 yılında kara geçişini kullananların sayısı 2.280'den,

2017 yılında 6.592'ye, 2019 yılında ise 14.887'ye yükselmiştir. 2020 yılının ilk dört aylık döneminde kara ve deniz geçişlerinin toplamı 9.629 olarak gerçekleşmiştir. 2014-2019 döneminde gerek kara, gerekse de deniz geçişlerinde hayatını

kaybedenlerin toplamı ise 1.948 kişi olarak raporlanmıştır (UNHCR, 2020). Kısmen de olsa transit göç kapsamına dâhil edilebilecek bir diğer ayrıntı ise Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülükler çerçevesinde gerçekleşen göç hareketlilikleridir. 2015 yılında doruk noktaya ulaşan, AB'ye yönelik yasadışı geçişlerdeki Türkiye'nin "transit" konumunu ortadan kaldırmak amacıyla, Türkiye-AB arasında 18 Mart Mutabakatı

imzalanmıştır. Mutabakatın unsurlarından birisi de "Birebir Formülü" dür. Bu formülün işleyişi Yunan adalarından 4 Nisan itibariyle alınacak her bir Suriyeli için, yine 4 Nisan'da başlamak üzere Türkiye'deki geçici koruma altındaki bir Suriyelinin AB ülkelerine yerleştirilmesi şeklinde özetlenebilir. Bu kapsamda 2020 yılı Nisan ayı itibariyle 26.135 Suriyeli Türkiye'den çıkış yapmıştır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020c).

Tablo 1. Göç Hareketleri (2000-2020 Dönemi)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Hudut Kapıları (Giriş)						20. 275. 213	18. 916. 904	22. 249. 775	25. 002. 493	25. 529. 375	26. 623. 911	29. 093. 834	29. 704. 394	32. 865. 309	35. 115. 789	34. 633. 391	24. 686. 471	32. 058. 216	39. 468. 492	44. 527. 385	
Hudut Kapıları (Çıkış)						19. 672. 616	18. 373. 100	21. 926. 034	25. 096. 601	25. 799. 309	26. 448. 422	28. 976. 647	29. 573. 892	32. 639. 760	34. 780. 393	34. 285. 711	24. 718. 273	32. 003. 516	39.3 15.1 04	44. 579. 083	
Yasadışı Girişler	51. 400	57. 300	44. 200	30. 348	34.7 45	19. 920	18. 876	30. 120	31. 080												
İkamet İzinleri	168. 100	161. 254	157. 670	152. 203	155. 500	178. 964	200. 058	225. 208	174. 926	163. 326	182. 301	234. 288	321. 548	313. 692	379. 804	422. 895	461. 217	593. 151	856. 470	1. 101. 030	1. 107. 934
Düzensiz Göçmen (Yakalanan)	94. 600	92. 400	82. 800	56. 200	61. 200	57. 428	51. 983	64. 290	65. 737	34. 345	32. 667	44. 415	47. 510	39. 890	58. 647	146. 485	174. 466	175. 752	268. 003	454. 662	47. 459
İnsan Ticareti Mağduru						256	246	148	120	102	58	82	55	21	50	108	181	303	134	215	46
Göçmen Kaçakçıları											1. 711	1. 292	1. 484	1. 469	1. 506	4. 471	3. 314	4. 641	6. 278	8. 996	1. 356
Sınır Dışı Edilenler						30. 789	68. 343	123. 035	173. 943	197. 943	221. 526	248. 415	269. 415	294. 572						95. 000	
Uluslararası Koruma	5. 700	5. 200	3. 794	3. 966	3. 908	3. 914	4. 548	7. 690	12. 981		8. 932	17. 925	29. 678	30. 311	34. 112	64. 232	66. 167	112. 415	114. 537	56. 417	
Geçici Koruma													14. 237	224. 655	1. 519. 286	2. 503. 549	2. 834. 441	3. 426. 786	3. 623. 192	3. 576. 370	3. 583. 584

Kaynak: Anadolu Ajansı, 2019; Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2015; Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016; Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020; İçduygu ve Yüksekler, 2010; İçduygu, vd., 2014'den yararlanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır (2020 yılına ait veriler 01 Ocak-15 Nisan dönemini kapsamaktadır).

SONUÇ

2015 yılı transit göç açısından Avrupa ve Türkiye açısından önemli bir dönem olarak kayıtlara geçmiştir. Bu yıla ait veriler Doğu Akdeniz rotasından 885.000, Batı Balkan rotasından 764.033 olmak üzere toplam 1.649.033 göçmenin yasadışı yöntemlerle Avrupa'ya geçtiğini göstermektedir. Bu göç dalgası, II. Dünya Savaşından sonra Avrupa'ya doğru gerçekleşen en büyük insan hareketliliğidir. Avrupa Birliği ve Türkiye karşılıklı olarak bu soruna çözüm üretmek üzere 18 Mart Mutabakatını imzalanmıştır. Mutabakat çerçevesinde yürürlüğe konan "Birebir Formülü" kapsamında Suriyeli mültecilerin AB ülkelerine yerleştirilmesi planlanmıştır (bu formülün işleyişi Yunan adalarından 4 Nisan itibarıyla alınacak her bir Suriyeli için, yine 4 Nisan'da başlamak üzere Türkiye'deki geçici koruma altındaki bir Suriyelinin AB ülkelerine yerleştirilmesi şeklinde özetlenebilir). Konuyla ilgili resmi verilere bakıldığında, 2020 yılı Nisan ayı itibarıyla Türkiye'den çıkış yapan Suriyeli sayısının toplamı 26.135'dir. Türkiye'de halen 3.5 milyon civarında Suriyeli bulunduğu göz önüne alındığında, oldukça düşük düzeyde bir oran ortaya çıkmaktadır. Bu noktada mutabakata varılan formülün geçerliliğinin ve etkinliğinin de sorgulanabileceği düşünülmektedir.

Dış göç ve/veya yabancı giriş-çıkış sayılarına dair geçmiş ve günümüz deneyimleri kıyaslandığında, Türkiye'ye yönelik istikrarlı şekilde artan bir ilginin varlığı ortaya çıkmaktadır. Özellikle 1990'lı yıllarla birlikte bu artış keskinleşmiştir. Zira 1979-1999 döneminde Türkiye'ye gelen 55 milyon civarında yabancıların 2/3'ü, 1989-1999 döneminde giriş yapmıştır. Bununla birlikte 1989-1999 döneminde Türkiye'ye giriş yapan yabancı sayısının toplamına günümüzde sadece bir yıl içerisinde ulaşılmaktadır. Benzer bir artış; mülteci, geçici koruma ve düzensiz göçmen sayılarında da izlenmektedir. Nitekim Türkiye, 2012 yılında 14.237 kişiyle başlayan ve 2020 yılı Nisan ayı itibarıyla 3.580.263'ye ulaşmış olan Suriye vatandaşına geçici koruma statüsü tanımıştır. Aynı şekilde uluslararası koruma başvurusunda bulunan göçmenlerin son dönemdeki ortalamasına bakıldığında yılda ortalama 63.483 kişinin

uluslararası koruma başvurusu yaptığı anlaşılmaktadır. Benzer gelişmeler yakalanan düzensiz göçmen sayısında ve göçmen kaçakçılarında da görülmektedir.

Türkiye üzerinden yoğun olarak kullanılan rotalar dikkate alındığında, Doğu Akdeniz Rotasındaki göçmen hareketliliği devam etmekte ve günde ortalama 165 göçmen (2019 yılı) bu rotayı kullanmaktadır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün (Bakınız Şekil.2) yoğunluk haritası ile Birleşmiş Milletlerin göç haritası (Bakınız Şekil.3) bu hareketliliğin yoğunluğunu ve niteliğini doğrulamakta, birbiriyle örtüşen sonuçlar ortaya koymaktadır. Her iki harita diğer istatistik veriler ile kıyaslandığında, Türkiye'nin transit göç üssüne dair konumunu korumaya devam edeceğini düşündürmektedir.

1990'lı yılların başında tartışılmaya başlanan transit göç kavramı, düzensiz göç, mülteci ve sığınmacı göçü gibi diğer göçmen tiplerinin bir karışımı olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu göç tipinin sadece göç niyetiyle tanımlanmasının konuyu açıklamada yetersiz kalacağı düşünülmektedir. Nitekim transit göçmen, zaman içerisinde sığınmacı veya mülteci noktasına doğru kayarken, aynı şekilde mülteci konumundaki göçmende transit göçmen noktasında konumlanabilmektedir.

Transit göç ve doğal olarak beraberinde yasal statüye sahip olamama durumunda; göçmenlerin yasal, ekonomik ve sosyal fırsatlara erişimde sınırlamalara yol açmakta; ayrımcılık, ırkçılık ve şiddete açık hale getirmekte ve işgücü piyasalarına erişimde engellere neden olmaktadır. Aynı zamanda transit göç sürecinde hastalık, açlık, travma gibi fiziksel ve çevresel risklerle de yüzleşmektedirler. Çoğunlukla sağlıklı şekilde başladıkları göç sürecinde, içerisinden geçtikleri kötü koşullara dayalı deneyiminde etkisiyle fiziksel olarak zayıflamakta ve aynı zamanda zihinsel sağlık sorunlarıyla yüzleşmek zorunda kalmaktadırlar. Transit göç amacıyla konakladıkları ülkelerde ise sıklıkla işe kabul edilmemekte, ev kiralayamamakta, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere erişememektedirler.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı. (2019). İçişleri Bakanı Soylu: 75.172 Kaçak Göçmen Sınır Dışı Edildi. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/icisleri-bakani-soylu-75-bin-172-kacak-gocmen-sinir-disi-edildi/1620934> (Erişim Tarihi: 10.04.2020).
- Anadolu Ajansı. (2020). 29 Temmuz İtibarıyla 177 bin 654 Düzensiz Göçmen Yakalandı. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/29-temmuz-itibariyla-177-bin-654-duzensiz-gocmen-yakalandi/1547989> (Erişim Tarihi: 02.03.2020).
- Atasü Topcuoğlu, R. (2016). Göç Yazınındaki Düzenli ve Düzensiz Göç Kavramları: İnsan Hakları Temelinde Bir Kavramsal Sorgulama. *İnsan Hakları Yıllığı*, 34.
- Collyer, M., Düvell, F., De Haas, H. (2012). Critical Approaches to Transit Migration. *Population, Space and Place*, 18 (4).
- Danış, A. D. (2004). Yeni Göç Hareketleri ve Türkiye. *Birikim Dergisi*, 184.
- Deniz, O. (2017). Ortadoğu ve Asya Kökenli Göçmenlerin Göç Güzergâhında Türkiye Opsiyonu. Edebiyat Fakültesi Panelleri, *Hiperayın*.
- Düvell, F. (2012). Transit Migration: A Blurred and Politicised Concept. *Population, Space and Place*, 18.
- Düvell, F. (2018). The “Great Migration” of Summer 2015: Analysing the Assemblage of Key Drivers in Turkey. *Journal of Ethnic and Migration Studies*.
- Frontex. (2019). *Risk Analysis for 2019*. Warsaw: Frontex Risk Analysis Unit, Reference Number: 1218/2019, February.
- Frontex. (2020). *Risk Analysis for 2020*. Warsaw: Frontex Risk Analysis Unit, Reference Number: 1218/2020, March.
- Frontex. (2020a). Migratory Routes: Eastern Mediterranean Route. <https://frontex.europa.eu/along-eu-borders/migratory-routes/eastern-mediterranean-route/> (Erişim Tarihi: 02.06.2020).
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2015). *2013 Türkiye Göç Raporu*. Ankara: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 32, Ağustos.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2016). *2013 Türkiye Göç Raporu*. Ankara: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 35, Nisan.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2020). <https://www.goc.gov.tr/giris-cikis> (Erişim Tarihi: 30.04.2020).
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2020a). <https://www.goc.gov.tr/ikamet-izinleri> (Erişim Tarihi: 30.04.2020).
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2020b). <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler> (Erişim Tarihi: 30.04.2020).
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2020c). <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler> (Erişim Tarihi: 30.04.2020).
- IOM. (2013). Göç Terimleri Sözlüğü. R. Perruchoud ve J., R. Cross (Ed.), *Uluslararası Göç Hukuku* içinde (s. 85), 2. Baskı, No: 31.
- IOM. (2017). Mixed Migration Flows in the Mediterranean and Beyond. Flow Monitoring Data Analysis, *International Organization for Migration*, July.
- Ivakhniouk, I. (2004). Analysis of the Economic, Social, Demographic and Political Basis of Transit Migration in Russia. *Istanbul: Final Communiqué, Council of Europe Regional Conference, Proceedings*, içinde (s. 20-40), 30 September- 1 October.
- İçduygu, A. (1996). Transit Migrants and Turkey. *Bogazici Journal Review of Social, Economic and Administrative Studies*, 10 (1-2).

- İçduygu, A. (2000). The Politics of International Migratory Regimes: Transit Migration Flows in Turkey. *International Social Science Journal*, 52 (165).
- İçduygu, A. (2005). Transit Migration in Turkey: Trends, Patterns and Issues. *CARIM Euro-Mediterranean Consortium for Applied Research on International Migration*, Research Reports, CARIM-RR 2005/04.
- İçduygu, A., Sert, D. ve Biriz Karaçay A. (2009). Briefing on Migration and Asylum Seeking Movements to Turkey and Relevant Policies. *Migration Research Program at Koc University*, No: 1.
- İçduygu, A. ve Yüksek, D. (2010). Rethinking Transit Migration in Turkey: Reality and Representation in the Creation of a Migratory Phenomenon. *Population, Space and Place*, 18, November.
- İçduygu, A., ve Aksel, D. B. (2012). *Türkiye’de Düzensiz Göç*. Türkiye: Uluslararası Göç Örgütü.
- İçduygu, A., Erder, S. ve Gençkaya, Ö., F. (2014). *Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere*. İstanbul: MiReKoç Koç Üniversitesi Göç Araştırmalar Merkezi, Ocak.
- Kuschminder, K., Dubow, T., İçduygu, A., Üstübcü, A., Kirişçioğlu, E., Engbersen, G. ve Mitrovic, O. (2019). Decision Making on the Balkan Route and the EU-Turkey Statement. Maastricht Graduate School of Governance (MGSOG), *United Nations University - Maastricht Economic and Social Research Institute on Innovation and Technology (UNU-MERIT)*, September.
- Mannaert, C. (2003). *Irregular Migration and Asylum in Turkey*. Switzerland: Evaluation and Policy Analysis Unit United Nations High Commissioner for Refugee, New Issues in Refugee Research, Working Paper No. 89.
- Papadopoulou-Kourkoula, A. (2008). Transit Migration The Missing Link between Emigration and Settlement, *Palgrave Macmillan*.
- Sahil Güvenlik Komutanlığı. (2020). <https://www.sg.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikleri> (Erişim Tarihi: 05.05.2020).
- Sahil Güvenlik Komutanlığı. (2020a). <https://www.sg.gov.tr/ege-denizi-duzensiz-goc-istatistikleri> (Erişim Tarihi: 05.05.2020).
- Şemşit, S., ve Çelik, D. Ş. (2019). Kale Avrupası Yaklaşımı ve Düzensiz Göç. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 15 (2).
- Tepealtı, F. (2019). Avrupa Birliği'ne Yönelik Türkiye Geçişli (Transit) Göç Hareketleri ve Türkiye'nin Düzensiz Göçle Mücadelesi. *Eastern Geographical Review*, 24 (1).
- UN. (2016). Situation of Migrants in Transit. *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*, A/HRC/31/35.
- UNECE. (1993). *International Migration Bulletin*. Geneva: United Nations Economic Commission for Europe, No. 3.
- UNHCR. (2020). Operational Portal, Refugee Situations, Mediterranean Situation. <https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean/location/5179> (Erişim Tarihi: 23.04.2020).
- UNHCR. (2020a). *Sea Arrivals Dashboard*. Greece: UNHCR, February.
- Ünsal, A. (2019). Uluslararası Göç Kavramı ve Uluslararası Göçün Ülke Ekonomileri Üzerinde Muhtemel Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 18.
- Yaylacı, F. G., ve Sirkeci, İ. (2019). *Sunuş: Göç Ülkesi Türkiye’de Sosyal Hizmet, Kuramsal ve Uygulama Boyutları ile Türkiye’de Sığınmacı, Mülteci ve Göçmenlerle Sosyal Hizmetler*, Yaylacı F. G. (Der). London: Transnational Press.

- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri. *Electronic Turkish Studies*, 9 (2).
- Wissink, M., Düvell, F. ve Eardewijk, v., E. (2013). Dynamic Migration Intentions and the Impact of Socio-Institutional Environments: A Transit Migration Hub in Turkey. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39 (7).

TÜRKİYE İLE AVRUPA BİRLİĞİ ÜYESİ 10 EKONOMİNİN ARGE-BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ

İsmail Tolga Kaya¹
Muhterem Çağdaş Abay²

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

- ❖ Ar-Ge büyüme ilişkisi
- ❖ Panel data ekonometrisi
- ❖ GMM
- ❖ Sistem GMM
- ❖ Sabit Etkiler Modeli
- ❖ Rassal Etkiler Modeli

Çalışmada Ar-Ge ile büyüme arasındaki ilişki Cobb Douglas üretim fonksiyonuna göre oluşturulan model ile ortaya konmaktadır. Avrupa Birliği üyesi en büyük 10 ekonomi ve Türkiye'nin 1996-2018 verileri analiz edilmiştir. Analizde kullanılan ekonometrik yöntemler ise sabit etkiler modeli, rassal etkiler modeli, GMM ve system GMM'dir. Sonuç olarak büyüme en çok kamunun Ar-Ge harcamaları payındaki artış etkilediği görülmüştür. Kamu Ar-Ge harcamalarının artması büyümeyi diğer değişkenlere oranla daha fazla artırmaktadır.

TURKEY AND 10 EUROPEAN UNION COUNTRY'S R&D-GROWTH RELATIONSHIP: PANEL DATA ANALYSIS

İsmail Tolga Kaya
Muhterem Çağdaş Abay

ABSTRACT

In this study, the relationship between R&D and growth is determined by the model which is produced according to Cobb Douglas production function. Data were analyzed between 10 largest EU countries and Turkey from 1996 to 2018. The econometric methods used in the analysis are fixed effects model, random effects model, GMM and system GMM. As a result, growth rate is most affected by government budget allocations for R&D. The increase in the government budget allocations for R&D increases the growth rate more than other variables.

Keywords:

- ❖ R&D growth relationship
- ❖ Panel data econometrics
- ❖ GMM
- ❖ System GMM
- ❖ Fixed effects model
- ❖ Random effects model

¹ Anadolu Üniversitesi, ismailtolgakaya@gmail.com

² Anadolu Üniversitesi, mcabay@anadolu.edu.tr

1. GİRİŞ

Küreselleşme ve teknoloji, dünya ekonomisinin son otuz yılına damga vuran kavramlar olarak literatürde yerlerini almışlardır. Dünya ekonomisinde küreselleşme sürecinin yükselmesi ile birlikte ülkelerin sınırları da de facto olarak ortadan kalkmıştır. Bu durum ülkelerin rekabetçi birer ekonomiye kavuşmaları aynı zamanda ekonomik büyüme ve kalkınmalarını sağlamak için verimlilik artışıyla beraber üretim sistemlerinde dönüşümlerin sağlanmasına bağlıdır. Ülkelerin, araştırma-geliştirme faaliyetleri ve bilgi teknolojilerine yaptıkları yatırımlar verimlilik artışıyla beraber katma değeri daha yüksek ürünler elde edebilmelerini sağlamaktadır.

Ülkelerin makro ekonomik hedeflerinin başında sürdürülebilir bir ekonomik büyüme yatmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin bu hedefe ulaşabilmesi için öncelikle gelişmiş ülke ekonomileri ile rekabet edebilme gücüne erişmesi gerekmektedir. Rekabet gücünü arttıran, verimlilik ve katma değerli ürün çıktısı sağlayan en önemli etken teknolojik gelişmedir. Yeniliklere açık olmak, dijitalleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerine yatırım, AR-GE, inovasyon gibi süreçler ülkelerin teknolojik atılımlarını hızlandırarak, ekonomik büyümelerine ve gelişmiş ülkeler statüsüne ulaşmasına en büyük katkıyı sağlayan unsurlar olarak öne çıkmaktadırlar. Özellikle AR-GE alanında öne çıkmak geliştirmekte olan ülkeler için dışarıdan yatırımcı çekmesi açısından da önemlidir. AR-GE alanında sağlanan teşvikler ve sübvansiyonlar sayesinde yurtdışından yurtiçine döviz akışı sağlanabilmektedir.

Avrupa ülkeleri uzun zamandır AR-GE faaliyetlerine önem vererek hızlı bir ekonomik büyüme sağlamıştır. Özellikle gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinde AR-GE faaliyetlerine yapılan yatırımla ekonomik büyüme arasında paralellik göze çarpmaktadır. Uzun süre bu alanda tek rakibi ABD olsa da hızlı büyüyen ekonomisiyle Çin, AR-GE alanına yaptığı yatırımlarla bu alanda öne çıkmaktadır. Çin'in 1991 - 2016 yılları arasında AR-GE faaliyetlerine yaptığı yatırım 40 kat artmıştır. Çin, ABD'den sonra AR-GE'ye en çok yatırım yapan ülke konumuna ulaşmıştır. Çin'in bu alanda yaptığı yatırımlar özellikle gelişmiş ülkeleri de etkileyerek onlarında Ar-Ge faaliyetlerine olan yatırımlarını

arttırmalarını sağlamıştır. Küreselleşen bir dünyada ekonomik olarak diğer ülkelerle rekabet edebilmenin ilk şartının Ar-Ge ve inovasyon gibi alanlara yatırım olduğunun en güzel kanıtı Çin'dir. Bugün Çin'in dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olmasını sağlayan en büyük etmen Ar-Ge ve inovasyon alanlarına yaptığı yatırımlardır.

2. AR-GE KAVRAMI VE AR-GE FAALİYETLERİNİN AVRUPA VE TÜRKİYE'DE GELİŞİMİ

Ar-Ge faaliyetlerine yapılan yatırımların ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi vardır. Asya ülkelerinin hızla büyümesinde ve dünya ekonomisinde oyuncu olmalarında Ar-Ge alanında yaptıkları yatırımlar öne çıkmaktadır. Çin, 2018 yılında 370 milyar dolar ile dünyada Ar-Ge harcamalarında ikincis sırada yer almakta böylece önemli bir pozisyon elde etmektedir. Ar-Ge faaliyetlerine verilen önem ülkeler nezdinde de giderek önemini arttırmakta ve bu alanda yatırımlar hız kazanmaktadır. OECD'ye göre Ar-Ge; sistematik bir temelde kültürel, beşeri ve sosyal bilgi birikiminin artmasını sağlayan yaratıcı faaliyetlerin düzenlenmesi ve yeni bilgi birikimin yeni uygulamalarda kullanılması olarak ifade edilmektedir (OECD Factbook, 2008, s. 156).

Bu tanıma göre Ar-Ge üç temele dayanmaktadır:

Temel Araştırma (basic research): Herhangi bir özel uygulama veya kullanım alanı olmadan deneysel ve teorik çalışmalarla fenomenlerin ve gözlemlenebilir gerçeklerin altında yatan etkenlere ilişkin yeni bilgi sağlanmasına yönelik yapılan çalışmalardır.

Uygulamaları Araştırma (applied research): Belirli bir pratik amaç yada hedefe doğru yeni bilgi edinmeye yönelik orjinal araştırmadır.

Deneysel Geliştirme (experimental development): Mevcut araştırma yada pratikten elde edilen bilgilerle yeni süreçlerin, sistemlerin ve hizmetlerin oluşturulması veya mevcut olanların iyileştirilmesinin sağlanması amacıyla yeni materyaller, ürünler ve cihazlar üretmeye yönelik sistemli çalışmalar bütünüdür.

Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerinde görülen gelişmeler ve sürecin Asya Kaplanları ve Çin gibi yeni devler yaratması, ABD'nin bu alandaki yatırımları ve Avrupa ülkelerinin bu alanda geri kalması Avrupa Birliği'ni de 90'lı yılların sonunda harekete geçirmiştir. Buna göre 2000 yılında Lizbon'da toplanan Avrupa Birliği ülkeleri 2010 yılına kadar Avrupa Birliği'ni dünyanın en rekabetçi ve dinamik ekonomisi hedefi ile Lizbon Stratejisi şartlarını kabul etmişlerdir. Bu strateji ekonomik gelişme ve rekabetin sağlanması için Ar-Ge ve bilgi teknolojisi faaliyetlerine hız verilmesini de içermektedir. Lizbon Stratejisi üç temel sütun üzerinde yükselmektedir (Eurostat, 2013):

- Rekabetçi, dinamik, bilgiye dayalı ekonomiye geçiş için temel oluşturan ekonomik ayak. Bilgi toplumunda yaşanan değişikliklere hızlı uyum sağlamaya ve araştırma-geliştirme faaliyetlerine yatırım yapmaya yönelik güçlü bir vurgu içermektedir.
- İnsan kaynakları ile beraber sosyal dışlanmaya karşı mücadele ederek Avrupa sosyal modelini modernize etmek için hazırlanmış olan sosyal ayak. Buna göre üye devletin eğitim ve öğretime yatırımlarını arttırmaları ve istihdam olanakları için daha aktif çalışmaları beklenmektedir. Bunlar bilgi ekonomisine geçişi hızlandırmaktadır.
- Ekonomik büyümenin, doğal kaynakların kullanımı ile dengeli olmasını kabul eden çevre ayağı.

Ancak 2009 yılında yaşanan ekonomik ve mali kriz Avrupa ekonomisine de büyük zarar vermiştir. Bu zararın neticesinde Lizbon Stratejisi de tam olarak uygulama alanı bulamamıştır. 2010 yılının Mart ayında toplanan Avrupa Komisyonu ise yaşanan ekonomik krizden çıkmak ve gelecek on yıl süresince Avrupa ekonomisini iyi hale getirmek için "Avrupa 2020 Stratejisi: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme için Avrupa Stratejisi'ni kabul etmiştir. Bu stratejinin temel noktasını ekonominin içinde bulunduğu kriz oluşturmaktadır. Ancak bu tek etmen değildir. Küreselleşme, iklim değişikliği ve hızla yaşanan Avrupa nüfusu diğer temel etkenleri oluşturmaktadır. Bu stratejide gelişmekte olan Çin ve Hindistan ile rekabet

edebilmek için Ar-Ge harcamalarına yönelik Avrupa Birliği'nin daha fazla yatırım yapması gerektiği belirtilmektedir (European Commission, 2010). Buna göre GSMH'nin %3'nün Ar-Ge yatırımlarına ayrılması hedefinin gerçekleştirilmesi; Ar-Ge'ye yatırım yapması için özel sektöre yönelik koşulların iyileştirilerek, yenilikçiliğin takip edileceği yeni bir göstergesi ağının oluşturulması gerektiği belirtilmiştir.

Ar-Ge faaliyetlerinin dünya çapında bu kadar önem kazandığı bir dönemde Türkiye'de de Ar-Ge faaliyetlerine yönelik harcamalar hız kazanmasına rağmen OECD ortalamasının altında seyretmektedir. Türkiye'nin 2018 yılında Ar-Ge için yaptığı harcama 13 milyar 24 milyon TL'dir. Bu miktar ülkemizin gayri safi yurtiçi harcamasının (GSYİH) ise %1'ine denk düşmektedir. Ancak OECD ülkelerindeki oran ise ortalama %2.4 olarak gerçekleşmiştir. Avrupa Birliği ülkelerinde ise bu oran %1.97 olarak gerçekleşmiştir.

"Küresel anlamda rekabet gücü yüksek ülkelerde yaşanan bu gelişmeler dikkate alındığında, ulusal rekabet gücünü artırmak zorunda olan ülkemizin de, sadece kaynak donanımına ve maliyet avantajına dayalı geleneksel karşılaştırmalı üstünlük anlayışından, yüksek Ar-Ge yoğunluğuna, yüksek inovasyon becerisine, yüksek katma değere dayalı rekabet üstünlüğü anlayışına geçmesi ve bu amaçla Ar-Ge harcamalarının desteklenerek, özellikle eğitime yönelik projeler ile bilgi ve teknoloji altyapısının güçlendirilmesi gerekmektedir." (Akbulak ve Akbulak, 2010, s.9). Türkiye'de Ar-Ge faaliyetlerini desteklemek için verilen teşvik ve indirimler uzun zamandır uygulanmaktadır. Ar-Ge indirimi, gelir vergisi stopajı, sigorta primi desteği, damga vergisi muafiyeti, teknogirişim faaliyetli için sermaye girişimleri gibi destekler 2008 yılından beri uygulanmaktadır. Ar-Ge faaliyetlerine yönelik harcama, teşvik ve yatırımlar geçmiş yıllara göre artış gösterse de bu oran Türkiye gibi gelişmekte olan veya gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmaktadır.

3. LİTERATÜR

Grilices (1998), Regresyon analizi yöntemini kullanarak Amerika Birleşik Devletleri ekonomisi üzerine yaptığı çalışmada özel sektör ve kamu kesimi tarafından yapılan Ar-Ge harcamalarını analiz etmiştir. Araştırmadan elde ettiği sonuca göre, Ar-Ge harcamalarında meydana gelecek %10'luk bir artışın reel gelir üzerinde %7'lik artış meydana getireceği sonucunu elde etmiştir. Diğer yandan çalışmada, özel kesim tarafından yapılan Ar-Ge harcamalarının kamu tarafından yapılan harcamalara göre ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin daha büyük olduğu belirtilmiştir.

Guellec ve Potterie (2001) 16 OECD ülkesinin verilerini kullanarak yaptıkları panel data analizinde Ar-Ge harcamaları ile büyüme verimliliği arasında olumlu yönlü bir ilişki saptamışlardır.

Bilbao-Osorio ve Rodriguez-Pose (2004) eserlerinde Ar-Ge harcamalarının yenilik ve büyüme ile arasındaki ilişkiyi AB ülkeleri kapsamında değerlendirmiştir. Ar-Ge harcamalarındaki artış sayesinde büyümenin pozitif yönlü gelişim gösterdiğini ortaya koymuşlardır. Ayrıca Ar-Ge'nin önemli etkilerinden biri olan yenilik, teknolojik gelişme de işlenmiştir.

Zachariadis (2004), Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini incelemek amacıyla, 1971 - 1995 yılları arasında toplam ve imalat sektörü verilerini kullanarak on OECD ülkesini incelemiştir. Çalışmada Regresyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuca göre, toplam Ar-Ge yoğunluğunun verimlilik ve çıktı oranları üzerinde olumlu bir etkisi olduğuna dair sonuçlar elde etmiştir.

Wu ve Zhou (2007), çalışmalarında Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ve Çin'deki Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyümedeki nedensellik modelini incelemektedirler. Çalışmada ADF testi, Johansen eşbütünleşme yaklaşımı, ECM, Granger nedensellik testi ile birlikte 1953'ten 2004'e kadar Çin için Ar-Ge harcaması ve GSYİH verileri kullanılarak dürtü tepki fonksiyonu analizi kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, Ar-Ge harcamaları ile GSYİH arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi

olduğunu göstermiştir. Ar-Ge harcamalarının artması ekonomik büyümenin devam etmesini sağlayacağı sonucu elde edilmiştir.

Samimi ve Alerasoul (2009), çalışmalarında Ar-Ge'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini test etmişlerdir. Çalışmada 30 gelişmekte olan ülkenin 2000-2006 yıllarını kapsayan verileri kullanılmıştır. Panel veri regresyon yöntemi kullanılan çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, Ar-Ge ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Sadraoui & Zina (2009), eserlerinde Ar-Ge ve ekonomik büyüme arasındaki dinamik ilişkiyi test etmişlerdir. Çalışma, 1992-2004 yılları arasında 23 ülkeden elde edilen verilere Genelleştirilmiş Momentler yöntemi ve nedensellik testleri yöntemi uygulanarak oluşturulmuştur. Çalışmanın sonuçlarına göre 23 ülkenin tamamında Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur.

Altın ve Kaya (2009), Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye için incelemişlerdir. Çalışmada VEC (Vector Error Correction) modeli kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, kısa dönemde Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunamamış ancak uzun dönemde Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümenin nedeni olduğu sonucu elde edilmiştir.

Genç ve Atasoy (2010), 34 ülkeyi kapsayan çalışmalarında Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada 34 ülkenin 1997-2008 yılları arasındaki verileri baz alınarak panel nedensellik testi yöntemi kullanılmıştır. Panel nedensellik testi sonuçlarına göre, Ar-Ge harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.

Gülmez ve Yardımcıoğlu (2012) 21 OECD ülkesinin verisini kullandıkları çalışmalarında Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma 1990 - 2010 yılları arasında kapsamaktadır. Pedroni panel nedensellik analizi yöntemi kullanılan çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, Ar-Ge harcamalarında meydana gelen %1'lik bir artış uzun dönemde

ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak %0,77 arttırmaktadır. Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki mevcuttur.

Özcan ve Arı'nın (2014), ortak çalışmasında seçilmiş 15 OECD ülkesinin 1990-2011 tarihleri arasındaki Ar-Ge harcamaları ve büyüme arasındaki ilişki panel veri ile incelenmiştir. Çalışmada tüm panel için, Ar-Ge harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucu elde edilmiştir.

Akpolat ve Gülmez (2014), Türkiye ve 15 Avrupa Birliği ülkesinin Ar-Ge harcamaları, inovasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada dinamik panel analiz yöntemi kullanılmış ve adı geçen ülkelerin 2000 - 2010 verileri kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre Ar-Ge harcamaları ile patent sayıları uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

Inekwe (2015), çalışmasında gelişmekte olan ülkelerde Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu amaçla

Çalışmasında havuzlanmış regresyon, system-GMM ve 3SLS yöntemlerini kullanmıştır. 66 ülkeyi ele alan Inekwe Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin, üst orta gelirli ekonomiler için olumlu iken düşük gelirli ekonomilerde önemsiz olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Freimane ve Băliņa (2016), Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 2000-2013 yılları verilerini kullanarak test etmişlerdir. Çalışmada 27 Avrupa Birliği analiz edilmiştir. Çalışmaya göre, Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu sonucu elde edilmiştir.

Kacprzyk ve Świeczewska (2018), 28 Avrupa Birliği ülkesinde Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada bu ülkelere ait 1997-2014 dönemine ait veriler panel veri analizi yöntemi ile incelenmiştir. Buna göre, işletme Ar-Ge stokunun ekonomik büyüme ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi mevcutken, hükümet Ar-Ge stoğu ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucu elde edilmiştir.

Tablo 1: Literatür Özeti

No	Yazarlar	Çalışmanın Adı ve Dönemi	Yöntem	Sonuç
1	Grilices (1998)	R&D and Productivity: The Econometric Evidence	Regresyon Analizi	Ar-Ge harcamalarına yapılan %10luk bir artış reel gelirden %7lik bir artışa yol açmıştır.
2	Guellec & Potterie (2001)	R&D and Productivity Growth: Panel Data Analysis of 16 OECD Countries (1980-1998)	Panel Data Yöntemi	Ar-Ge harcamalarında artış verimlilikte artış meydana getirmektedir.

3	Bilbao-Osorio & Rodriguez-Pose (2004)	From R&D to Innovation and Economic Growth in the EU	Doğrusal Regresyon Modeli	Ar-Ge harcamalarının inovasyon üzerinde olumlu etkisi tespit edilmiştir.
4	Zachariadis (2004)	R&D-induced Growth in the OECD? (1971-1995)	Regresyon Analizi	Toplam Ar-Ge yoğunluğundaki artışın verimlilik ve çıktı oranında olumlu etkisi bulunmaktadır.
5	Wu & Zhou (2007)	Cointegration and causality between R&D expenditure and economic growth in China: 1953-2004 (1953-2004)	ADF testi, Johansen eşbütünleşme yaklaşımı, ECM, Granger nedensellik testi	Ar-Ge harcamaları ile GSYİH arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi vardır. Ar-Ge harcamalarında artış, ekonomik büyümenin devamlılığını da sağlamaktadır.
6	Samimi & Alerasoul (2009)	R&D and Economic Growth: New Evidence from Some Developing Countries (2000-2006)	Panel Veri Regresyon Analizi	Ar-Ge ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
7	Sadraoui & Zina (2009)	A dynamic panel data analysis for R&D cooperation and economic growth (1992-2004)	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi	Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.
8	Altın & Kaya (2009)	Türkiye’de Ar-Ge Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişkinin Analizi (1990-2005)	VEC (Vector Error Correction)	Uzun dönemde ekonomik büyümenin nedeni Ar-Ge harcamalarıdır.

9	Genç & Atasoy (2010)	Ar&Ge Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi (1997-2008)	Panel Nedensellik Analizi	Ar-Ge harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik mevcuttur.
10	Gülmez & Yardımcıoğlu (2012)	OECD Ülkelerinde Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi (1990-2010)	Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi	Ar-Ge harcamalarında %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0,77 arttırmaktadır.
11	Akpolat & Gülmez (2014)	Ar-Ge & İnovasyon Ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Ve Ab Örneği İçin Dinamik Panel Veri Analizi (2000-2010)	Dinamik panel veri yöntemi	Uzun dönemde Ar-Ge harcamaları ve patent sayılarından ekonomik büyümeye doğru anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir.
12	Özcan & Arı (2014)	Araştırma-Geliştirme Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analiz (1990-2011)	Panel Veri Analizi Yöntemi	Ar-Ge harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.
13	Inekwe (2015)	The Contribution of R&D Expenditure to Economic Growth in Developing Economies (2000-2009)	Havuzlanmış Regresyon, 3SLS, System GMM	Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, üst orta gelirli ekonomiler için olumlu iken düşük gelirli ekonomilerde önemsizdir.

14	Freimane & Bāliņa (2016)	Research and development expenditures and economic growth in the EU: A panel data analysis (2000-2013)	Panel Veri Analizi Yöntemi	Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu sonucu elde edilmiştir.
15	Kacprzyk ve Świeczewska (2018),	Is R&D always growth-enhancing? Empirical evidence from the EU countries (1997-2014)	Panel Veri Analizi Yöntemi	İşletmelerin Ar-Ge stoğu ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki mevcuttur.

4. METODOLOJİ

İktisadi değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri ekonometrik açıdan zaman serileri, yatay kesit verileri ve her ikisini de kapsayan panel veri analizi ile incelenmektedir. Bu çalışmada da veri setlerine uygun olarak panel veri kullanılmıştır. Belirlenen değişkenlerin büyüme üzerine olan etkisi panel veri yöntemlerinden olan sabit etkiler (fixed effects), rassal (tesadüfi) etkiler (random effects), GMM modelleri kapsamında incelenecektir.

4.1. Panel Veri Ekonometrisi

Panel veri aynı kesit biriminin zaman içerisinde gözlemlenen karma türlerinden oluşmaktadır (Gujarati, 2004). Panel verilerin diğer yöntemlere göre olumlu yönleri vardır. Bunlar:

- Panel veri analizinde kullanılan kesitlerin heterojen olup olmadığı kontrol edilebilir,
- Panel veri setlerinde zaman serilerine kıyasla gözlem sayısının fazla olması nedeniyle serbestlik dereceleri yüksek olmakta ve çoklu bağıntı sorununu azaltmaktadır,
- Panel veri çalışmaları, değişen dinamikleri daha iyi yansıttığı için birçok politika etkisinin değerlendirilmesinde daha etkili sonuçlar vermektedir,
- Dengeli ve dengesiz olarak ayrılan panel veri çalışmaları serinin kısa ya da yetersiz olması

durumunda dahi ekonomik tahminlerin tutarlılığını arttırmaktadır (Baltagi, 2005: 4-6).

Panel veride basit doğrusal regresyon modeli şu şekildedir:

$$Y_{it} = \alpha + \beta_{1it} X_{1it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad i = 1 \dots N \quad t = 1 \dots T \quad (1)$$

Eşitlikte yer alan i kesitleri t ise zamanı göstermektedir. Y bağımlı değişkeni ifade ederken X bağımsız değişkendir. Bu eşitlikte bağımsız değişkenlerce gözlemlenemeyen, zamana göre değişmeyen ancak kesitlere özgü özellikleri kapsayan bireysel etki söz konusudur ve birimlere ait farklı özellikler hata terimi içerisinde yer almaktadır. Bu tür modeller tek taraflı hata bileşeni regresyon modeli adını almaktadır (Baltagi 2005: 11-12). Hata terimleri ise şu şekilde gösterilmektedir.

$$e_{it} = \mu_i + v_{it} \quad (2)$$

(2) numaralı eşitlikte μ_i bireysel etki olarak adlandırılmakta ve zaman bağılı olmamakla birlikte kesitten kesite farklılık göstermektedir. v_{it} ise hem zamana göre ve hem de kesite göre değişebilmektedir. Dolayısıyla μ_i gözlenemeyen kesit etkisini, v_{it} ise stokastik hata terimini

göstermektedir. Tek taraflı hata bileşeni modelleri yalnızca kesit etkisi ve stokastik hata terimlerinden oluşmaktadır. Gözlenemeyen zaman etkisinin içerildiği modellere ise çift taraflı hata bileşeni regresyon modeli denmektedir (Özer ve Çiftçi 2009: 41).

Tek ve çift taraflı hata bileşeni modelleri de hata teriminin yapısındaki bireysel etki ve dönem etkisine ilişkin varsayımlara bağlı olarak iki gruba ayrılmaktadır. Tek taraflı hata bileşeni öngörüldüğünde bireysel etkinin, çift taraflı hata bileşeni öngörüldüğünde hem bireysel etki hem de dönem etkisinin, tahmin edilmesi gereken sabit etkiler olarak varsayılması durumunda model Sabit Etkiler (fixed effect) Modeli adını almaktadır. Bir diğer model ise Rassal Etkiler (random effect) Modelidir (Baltagi 2005: 33-38; Atalay 2007: 48).

4.2. Sabit Etkiler Modeli

Sabit etkiler modeli her bir yatay kesit birimi için farklı bir sabit değer oluşturmaktadır. Sabit etkiler modelinde β ile gösterilen eğim katsayılarının değişmediği, ancak sabit katsayıların sadece kesit verileri arasında veya sadece zaman verileri arasında veya her iki veri içinde değişme gösterdiği varsayılmaktadır. Diğer bir deyişle panel veri setinde kesitler arasında fark olduğunda, zamana bağlı bir farklılaşma yoksa bu regresyon modeli tek yönlü ve kesite bağlı sabit etkiler modeli olarak adlandırılır. Farklılaşma yalnızca zamana bağlı olarak oluşuyorsa bu tür modeller tek yönlü zamana bağlı sabit etkiler modeli olarak adlandırılır. Eğer panel verilerde hem zamana ve hem de kesite göre bir farklılaşma söz konusuysa bu modellere çift yönlü sabit etkiler modeli denir. Ancak panel veri analizlerinde çoğunlukla zaman etkisinden çok kesit etkisi araştırıldığından panel veri modelleri genellikle tek yönlü modellerdir (Hsiao 2002: 30).

Tek yönlü ve çift yönlü sabit etkiler modeli şu şekilde gösterilebilir;

Tek Yönlü Sabit Etkiler Modeli:

$$Y_{it} = (a_{it} + \mu_{it}) + \beta_{1it}X_{1it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Çift Yönlü Sabit Etkiler Modeli:

$$Y_{it} = (a_{it} + \mu_{it} + \lambda_{it}) + \beta_{1it}X_{1it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Hem (3) hem de (4) numaralı eşitliklerde $e_{it} \approx \text{IID}(0, \sigma^2)$ olduğu varsayımı söz konusudur. Diğer bir deyişle hata terimlerinin, varyansının sifıra eşit olmasını sağlayacak şekilde bağımsız ve özdeş dağıldığı kabul edilmektedir. Bunun yanında her bir X_{it} değeri e_{it} değerinden bağımsızdır (Baltagi, 2005:12). Sabit etkiler modelinde, sabit etkiler tahminçisi her bir kesit için farklı sabitler tahmin ederek sabit katsayının kesit birimler için farklı olmasına neden olurlar.

Sabit etkiler modelinde regresyon tahmini yapay (kukla-dummy) değişkenler kullanılarak da yapılabilmektedir. Bu yöntemde her bir kesit i değeri için d şeklinde bir yapay değişken kullanıldığında eşitlik şu şekilde olmaktadır;

$$Y_{it} = \sum_{j=1}^N \alpha_j d_{ij} + (\beta_{1it}X_{1it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit}) + e_{it} \quad (5)$$

Eşitlik (5)'te $i = j$ sağlandığında d_{ij} 1'e eşit olmakta eşitlik sağlanmadığında 0'a eşit olmaktadır. Modeldeki yapay değişken sayısı N tanedir. Regresyon modelinde yer alan sabitler ($\alpha_1, \dots, \alpha_N$) ve eğim katsayıları (β) değerleri sıradan en küçük kareler (OLS) yöntemi ile tahmin edilebilmektedir. β değerini içeren bu tahmincilere en küçük kareler yapay değişken tahminçileri (least squares dummy variable) adı verilmektedir (Verbeek 2004: 344). Yapay değişkenler kullanmak yoluyla parametre tahmini bazı zorlukları içermektedir. Bunlardan en önemlisi kesit sayısının artmasına paralel olarak tahminci sayısındaki artışlardır. Tahminci sayısının artması ise serbestlik derecesini küçülterek regresyon parametreleri tahminini güçleştirmektedir. Bu zorluğu aşmak ve kesit etkisini ortadan kaldırmak üzere sabit etkiler modelindeki değişkenlerin ortalamaları alınmaktadır (Özer ve Çiftçi 2009: 42).

4.3. Rassal Etkiler Modeli

Rassal etkili (random effects) modeller, kesitlere veya kesitlere ve zamana bağlı olarak meydana gelen değişiklikler modele hata teriminin bir bileşeni olarak dahil edilmeleri durumunda söz konusu olur. Rassal etkili modellerin sabit etkili modellere göre üstünlüğü bu modellerde serbestlik derecesi kaybının ortadan kalkmış olmasıdır. Bunun yanında rassal etkiler modeli, modele örneklem dışındaki etkilerin de dahil edilmesine olanak sağlamaktadırlar. Bu modeller hata teriminin μ_i değerini içermesi nedeniyle şu şekilde gösterilebilir;

Tek Yönlü Rassal Etkiler Modeli:

$$Y_{it} = a_{it} + \beta_{1it}X_{1it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + (\mu_i + v_{it}) \quad (6)$$

Çift Yönlü Rassal Etkiler Modeli:

$$Y_{it} = a_{it} + \beta_{1it}X_{1it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + (\mu_i + v_{it} + \lambda_{it}) \quad (7)$$

(6) ve (7) numaralı eşitliklerde hata terimi iki bileşenli hata terimi olmaktadır; $v_{it} \approx \text{IID}(0, \sigma^2)$ ve $\mu_i \approx \text{IID}(0, \sigma^2)$ varsayımları geçerlidir. Rassal etkiler modelindeki iki bileşenli hata terimlerinden ilki $i=1,2,\dots,N$ şeklinde olan bir kesitin zaman boyutunda farklılık göstermeyen μ_i değeri ile zaman boyutunda değerleri birbiriyle ilişkili olan geri kalan kısmı ifade eden v_{it} değeridir. Bu modelde kesit etkisini ifade eden μ_i ile geri kalan hata terimlerini içeren v_{it} birbirinden bağımsızdır. Bunun yanında hata teriminin bu iki bileşeni her bir bağımsız değişkenin her hangi bir gözlem değerinden bağımsızdır. Bu nedenle rassal etkiler modelini ifade eden eşitlikler içerisinde gösterilen hata terimi bileşenleri (v_{it} ve μ_i) tahmininde sıradan en küçük kareler tahminicileri tutarlı ve sapmasızdır (Özer ve Çiftçi 2009: 42-43).

5. MODEL VE VERİ SETİ

Modelde temel olarak Ar-Ge'nin büyüme üzerinde etkisi incelenecektir. Bunun öncelikle Cobb Douglas üretim fonksiyonunun bilgi sermayesi eklenmiş halinden yola çıkılacaktır:

$$Y = AL^\alpha C^\beta [K]^\gamma [K^0]^\varphi e^u \quad (8)$$

(8) numaralı eşitlikte Y çıktıyı, L iş gücünü, C maddi sermayeyi, K maddi olmayan sermaye stokunu, K^0 harici bilgi sermayesini ve u hata terimini temsil etmektedir. φ ve γ ise sırasıyla K^0 ile K'nin esnekliğini ifade eder. Eşitliğin doğrusal modeli (9) numaralı eşitlikte verilmiştir.

$$Y_{it} = \lambda_t + \eta_i + \alpha L_{it} + \beta C_{it} + \gamma K_{it} + \varphi K_{it}^0 + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

i ülkeyi belirtirken t ise zamandır. Ayrıca zamanın etkisi λ_t ve ülkenin etkisi η_i ile temsil edilmektedir (Inekwe, 2015: 732). İlk aşamada çalışmanın esas konusu olan Ar-Ge'yi hesaplayabilmek için hangi değişkenlerin gerekli olduğunu belirtmek gerekir. Bunlardan ilki Ar-Ge yoğunluğudur. Ar-Ge yoğunluğu, milli gelir içinde ne kadar Ar-Ge harcamalarına yer verildiğidir. Ar-Ge'ye yapılan harcamaların Gayrisafi Yurt İçi Harcamaları'na (GSYİH) bölünmesi ile hesaplanan bir göstergedir (Adaçay, 2007: 188). Diğer değişken ise araştırmacı sayısıdır. Bir ülkede genel istihdam içerisinde Ar-Ge sektöründe çalışan personelin aldığı pay, o ülkede bilime verilen önemi ve desteği ortaya koyar (Adaçay, 2007: 190). Yüksek teknoloji ihracatı da Ar-Ge ile ilgili önemli değişkenlerden biridir. Ar-Ge harcamalarının yüksek olduğu ülkelerde yüksek teknoloji ürünlerin de üretimi doğru orantılı şekilde yüksek olmaktadır. Ayrıca bir ülkenin teknoloji yoğun ihracat yapıyor olması o ülkenin gelişmişlik seviyesi hakkında bilgi vermekte, o ülkenin teknik anlamda ne kadar ileri olduğunun bir göstergesi olmaktadır. İleri teknoloji ihracatı aynı zamanda yeni ekonominin vazgeçilmez unsuru olan küreselleşme için de bir ayna olmaktadır. Küreselleşme ölçütlerinden biri olan ülkelerin rekabet gücü, teknoloji/sanayi ağırlıklı ihracat yapısı ile doğru orantılıdır (Adaçay, 2007: 193). Bir diğer değişken ise patent başvuru sayısıdır. Ar-Ge çalışmalarındaki verimliliğin firma veya ülkeler üzerindeki en önemli yansıması patenttir. Bugün, Ar-Ge'ye yüksek yatırım yapan ülkelerin patent başvuruları aynı oranda yüksektir (Kalça ve Atatsoy, 2008). Kamu harcamalarının da Ar-Ge'ye ayrılan kısmı devletin teknolojik gelişmeye teşviki açısından önemli bilgiler

vermektedir. Son olarak da doğrudan yabancı yatırım değişkeni modele dahil edilmiştir. Tüm bu değişkenleri tablo şeklinde özetlemek gerekirse:

Tablo 2: Kısaltmalar, Birimler ve Açıklamaları

<u>Kısaltma</u>	<u>Birim</u>	<u>Açıklama</u>
GDP	Dolar (\$)	Gayri Safi Milli Hasıla
PA	Birim	Yurtiçi patent başvuru sayısı
FDI	Net (BoP, \$)	Doğrudan Yabancı Yatırım
GBARD	Dolar (\$, milyon)	Kamu bütçesindeki Ar-Ge'ye ayrılan harcama
RDE	% (GDP)	Milli hasılanın Ar-Ge'ye ayrılan payı
R	Milyon kişide	Araştırmacı sayısının milyon kişiye oranı
HTE	Dolar (\$)	Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı

Sonuçta yüzdesel ve negatif ifadeler dışındaki değişkenlerin logaritması alınarak Cobb Douglas fonksiyonuna uygun şekilde oluşturulan (10) numaralı eşitlik elde edilir.

$$\ln GDP_{it} = \alpha + \beta_1 GBARD + \beta_2 FDI + \beta_3 RDE + \beta_4 \ln HTE + \beta_5 \ln R + \beta_6 \ln PA + u_i \quad (10)$$

Böylece Cobb Douglas'ın modeline uygun şekilde Ar-Ge'nin büyümeyi etkileyebilecek değişkenlerinin eklendiği model oluşturulmuştur. Analiz için kullanılacak veriler OECD, Eurostat ve Dünya Bankası'nın veri arşivlerinden elde edilmiştir. Analiz 11 ülkenin 1996-2018 yılları arasındaki 7 değişkeni kullanılarak toplam 1671 gözleme göre yapılmıştır.

5.1. Bulgular

Oluşturulan modeli analiz etmek için Stata (13.1) paket programı kullanılmıştır. Sonuçların daha doğru anlaşılabilmesi için hem sabit etkiler hem de rassal etkiler hesaplamaları yapılmıştır. BLUE (best linear unbiased estimator, en iyi doğrusal sapmasız tahminci) olmama sorununu bir araç değişkenle gideren GMM için Arellano ve Bond (1991) yöntemi kullanılmış daha sonra ise fark alarak daha doğru sonuçlara ulaşabileceğini savunan Blundell ve Bond'un (1998) system GMM yöntemi kullanılmıştır (Soto, 2007: 2). Analizlerde homojenlik sorunu olması halinde değişkenlerde oluşacak sapmaları azaltacak Robust yöntemi de eklenmiştir.

Tablo 3: AR-GE ve Büyüme Arasındaki İlişkiye Ait Test Sonuçları

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
VARIABLES	GMM_ROBUST	FIXED	FIXED_ROBUST	RANDOM	RANDOM_ROBUST	GMM	systemGMM
L.Ingdp	0.623 (0)						
Ingbard	0.144 (0)	0.437*** (0.0738)	0.437*** (0.104)	0.712*** (0.0530)	0.712*** (0.0859)	0.712*** (0.0530)	0.712*** (0.0530)
fdi	0 (0)	0 (0)	0* (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
rde	-0.264 (0)	-0.426*** (0.0746)	-0.426*** (0.101)	-0.378*** (0.0576)	-0.378*** (0.0998)	-0.378*** (0.0576)	-0.378*** (0.0576)
Inhte	0.166 (0)	0.306*** (0.0282)	0.306*** (0.0247)	0.190*** (0.0259)	0.190*** (0.0349)	0.190*** (0.0259)	0.190*** (0.0259)
Inr	0.174 (0)	0.569*** (0.0975)	0.569*** (0.169)	0.255*** (0.0877)	0.255 (0.176)	0.255*** (0.0877)	0.255*** (0.0877)
Inpa	-0.149 (0)	-0.214*** (0.0676)	-0.214* (0.0969)	0.0138 (0.0408)	0.0138 (0.0555)	0.0138 (0.0408)	0.0138 (0.0408)
Constant	5.570 (0)	14.50*** (0.702)	14.50*** (0.957)	15.37*** (0.608)	15.37*** (1.380)	15.37*** (0.608)	15.37*** (0.608)
Observations	162	185	185	185	185	185	185
R-squared		0.856	0.856				
Number of country	11	11	11	11	11	11	11

Robust standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Elde edilen ampirik bulgulara göre doğrudan yabancı yatırım (FDI) değerleri 0 sonucunu vermiştir ve tüm sonuçlarda anlamsızdır. Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımların büyümeyle ilişkisi gözlemlenmemiştir. Ayrıca patent başvuru sayısının (PA) sabit etkiler modeli dışındaki değerleri de anlamsız çıkmıştır. Bunların dışındaki tüm diğer model sonuçları (Sabit Etki,

Rassal Etki, GMM ve system GMM) %1 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Buna göre kamu bütçesinin Ar-Ge harcamalarına ayrılan payı (InGBARD), yüksek teknolojlü ürün ihracatı (InHTE), Ar-Ge sektöründe çalışan araştırmacı sayısı (InR) beklendiği üzere büyüme ile doğru yönlü ilişkili çıkmıştır. Kamunun Ar-Ge'ye verdiği önem büyüme üzerinde oldukça etkili olacaktır. Ar-Ge sektöründe çalışan araştırmacı sayılarının olumlu etkisi beşeri

sermayenin önemine dikkat çekmektedir. Ar-Ge çalışmaları sonucu üretilebilen yüksek teknolojlili ürünlerin ihracı da GSMH büyümesi açısından önemlidir.

Ar-Ge yoğunluğu değerleri negatif çıkmıştır. GSMH içindeki Ar-Ge'ye ayrılan paydaki artış verilere göre büyümeyi azaltmıştır. Ar-Ge yatırımlarının ekonomiyi olumlu yönde etkileyecek sonuçları uzun dönemde ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple yapılan yatırımlar bir maliyet unsuru gibi görünüp büyümeyi negatif etkilese de uzun dönemde bunun pozitif etkileyeceği düşünülmektedir. Bir diğer negatif etki ise patent başvuru sayısıdır. Bu sonuç patent sayısındaki artışın her zaman nitelikli olmayabileceğini büyüme için patent sayısının önemli bir gösterge olmadığını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Ülkelerin Ar-Ge harcamalarına ağırlık vermesi, yüksek teknolojik ürünlerin geliştirilmesine, verimliliğin artmasına ve ekonomik büyüme gibi olumlu etkenlere olanak sağlamaktadır. Günümüz dünyası; bilginin hızla yayıldığı, Sanayi 4.0 gibi yeni endüstri alanlarının ortaya çıktığı ve yeni teknolojilerin hızlı bir şekilde geliştirilerek gündelik hayata ve sanayi ile hizmet sektörüne eklenildiği bir dönemi yaşamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler genç nüfuslarının da etkisiyle Ar-Ge harcamalarına daha fazla pay ayırırsa hızlı bir gelişme süreci yaratarak işsizliğin azaltılmasının yanında faktör verimliliği, refah seviyesi, eğitim düzeyi, gelişmişlik gibi önemli göstergelerin artmasına olanak sağlayabilmektedir.

Bu bağlamda en büyük 10 AB üyesi ülke ile Türkiye için toplanan veriler ile yapılan analiz sonucunda bilgi temelli kalkınmada Ar-Ge'nin büyüme üzerindeki etkisi gözler önüne serilmiştir. Analiz sonuçlarında kamu bütçesindeki Ar-Ge'ye ayrılan kısmın, yüksek teknolojlili ürün ihracatının ve Ar-Ge sektöründe çalışan araştırmacı sayısının artışı büyüme üzerinde olumlu etki göstermektedir. Bu olumlu etkilerden de büyümeyi en çok kamu bütçesindeki Ar-Ge'ye ayrılan pay artışının etkilediği gözlemlenmektedir. Bu nedenle

büyüme politikaları belirlenirken kamuya ait Ar-Ge harcamalarının en önemli kalemlerden birini oluşturması kaçınılmaz görünmektedir. Dolayısıyla sonuca göre kamunun Ar-Ge harcamalarına ayırdığı payın büyüme üzerindeki ciddi etkisi vurgulanmıştır. Sonuçlar devlet destekli Ar-Ge çalışmalarının önemini göstermiştir. Diğer etkilerden de araştırmacı sayısı gibi beşeri sermaye olarak adlandırılan insan sermayesinin gelişmişliğinin de büyümeyi olumlu yönde etkilediği gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Adaçay, F. R. (2007). Bilgi Ekonomisine İlişkin Temel Göstergeler Açısından Avrupa Birliği Ve Türkiye'nin Karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 185-204.
- Aghio, P. ve Howitt, P. (1992), "A Model of Growth Through Creative Destruction", *Econometrica*, 60(2), 323-331.
- Akbulak, Y. ve Akbulak, S. (2010). "Türkiye'nin Rekabet Gücü Bağlamında Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Faaliyetlerinin Özendirilmesi", *Finans Politik Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Haziran 2010.
- Altın, O. ve Kaya, A. (2009), "Türkiye'de Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişkinin Analizi", *Ege Akademik Bakış*, 9(1), ss. 251-259.
- Arellano, M., Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte carlo evidence and an application to employment equations. *Review of Economic Studies*, No: 58, ss. 277-297.
- Arellano, M., Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics*, No: 68, ss. 29-51.
- Atalay, S. S. (2007). Yeni Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye'de Reel Yakınsama. Ankara, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Uzmanlık Yeterlilik Tezi.
- Baltagi, Badi. H., (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, Third Edition, John Wiley & Sons Ltd., West Sussex, England

- Bilbao-Osorio, B. ve Rodriguez-Peso, A. (2004), "From R&D to Innovation and Economic Growth in the EU", *Growth and Change*, 35 (4), 434-455.
- Blundell, R. ve Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, C: 87, ss. 115-143.
- Blundell, R., Bond, S. ve Windmeijer, F. (2000). Estimation in dynamic panel datamodels: improving on the performance of the standard GMM estimator.
- European Comission, "Lisbon Strategy evaluation document", 2010, https://ec.europa.eu/archives/growthandjobs_2009/pdf/lisbon_strategy_evaluation_en.pdf Erişim: 30/12/2019
- Eurostat, "Which Member States have the largest share of EU's GDP?" (<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20180511-1?inheritRedirect=true>) Erişim: 12.05.2019
- Eurostat, Glossary, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Lisbon_Strategy Erişim: 30.12.2019.
- Freimane, R. & Băliņa, S. (2016). Research and development expenditures and economic growth in the EU: A panel data analysis. *Economics and Business*, 29(1), 5-11.
- Genç, M. C. ve Atasoy, Y. (2010), "Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi" *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, Volume:V/II, Fall 2010.
- Greene, William H., (2003). *Econometric Analysis*, 5th Edition, Prentice Hall, New Jersey
- Griliches, Z., (1998). R&D and Productivity: The Econometric Evidence, National Bureau of Economic Research, Inc, https://EconPapers.repec.org/RePEc:nbr:nb_erbk:gril98-1, ss.251-258, Erişim tarihi: 20 Ocak 2020.
- Guellec, D. ve Potterie, B.P. (2001), "R&D and Productivity Growth: Panel Data Analysis of 16 OECD Countries", *OECD Economic Studies*, No. 33, 2001/II, 103-126.
- Gujarati, D. (2004). *Basic Econometrics*, Fourth Edition, (The Mcgraw-Hill Companies).
- Gülmez A. ve Akpolat A.G. (2014). AR-GE & İnovasyon ve Ekonomik Büyüme: Türkiye ve AB Örneği için Dinamik Panel Veri Analizi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.14(2), ss. 1-17.
- Gülmez, A., Yardımcıoğlu, F. (2012), "OECD Ülkelerinde Ar-Ge Harcaması ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünlük ve Panel Nedensellik Analizi (1990-2010)" *Maliye Dergisi*, No:163, July-December 2012, pp.335-353.
- Hsiao, Cheng, (2002). *Analysis of Panel Data*, Cambridge University Press, Second Edition, NewYork
- Inekwe, J. N. (2015). The Contribution of R&D Expenditure to Economic Growth in Developing Economies. *Social Indicators Research*, (3), 727-745.
- Kalça, A., Atasoy, Y. (2008), "Ekonomik Büyüme Aracı Olarak Bilgi Yayılımları ve İnovasyon", *Bilgi, Ekonomi ve Yönetim*, Edt. İ.G. Yumuşak, Tübitak Yayınları, C.I, Vol.I., s.111-125.
- Kacprzyk, A., ve Świeczewska, I. (2018). *Is R&D always growth-enhancing? Empirical evidence from the EU countries*. *Applied Economics Letters*, 1-5.
- Lucas, R.E. (1988), "On Mechanism of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- OECD (2008), *OECD Factbook 2008: Economic, Environmental and Social Statistics*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/factbook-2008-en>.
- Özcan, B. ve Arı, A. (2014). Araştırma-Geliştirme Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Maliye Dergisi*, 166(1), 39-55.
- Özer, M., ve Çiftçi, N. (2009). Ar-Ge Harcamaları Ve İhracat İlişkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 39-50.
- Romer, P.M. (1986), "Increasing Returns and Long-Run Growth", *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.

- Romer, Paul M., (1987). “Growth Based On Increasing Returns Due To Specialization”, The American Economic Review, Vol. 77, No.2, Papers and Proceeding of the Ninety ninth Annual Meeting of the American
- Romer, P.M. (1990), “Endogenous Technonogical Change”, Journal of Political Economy, 98(5), 71-102.
- Sadraoui, T. ve Zina, N. B. (2009). “A Dynamic Panel Data Analysis for R&D Cooperation and Economic Growth”. International Journal of Foresight and Innovation Policy, 5 (4): 218-233.
- Samimi, A. J. & Alerasoul, S. M. (2009). R&D and Economic Growth: New Evidence From Some Developing Countries. Australian Journal of Basic and Applied Sciences, 3(4), ISSN: 1991-8178, pp.3464-3469
- Soto, M. (2007). System GMM estimation with a small number of individuals. Institute for Economic Analysis, Barcelona.
- The World Bank, (<https://data.worldbank.org/>) Erişim: 12.11.2019
- TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046) Erişim: 12.11.2019
- Verbeek, Marno, (2004). A Guide to Modern Econometrics, 2.ed., John Willey & Sons Ltd
- Wu, Y., Zhou, L. (2007), “Cointegration and Causality Between R&D Expenditure and Economic Growth in China: 1953-2004” International Conference on Public Administration, 76.
- Zachariadis, M. (2004). “R&D Induced Growth In The OECD?”. Review of Development Economics, 8(3), pp 423-439.